

ISSN: 3023-4743 Cilt 1 / Sayı 2 / Kasım 2024

MOĞOLLAR/İLHANLILAR DÖNEMİNDE ERZİNCAN'DA İKTİSADÎ VAZİYET

Economic Situation in Erzinjan During the Mongols/Ilkhanate Period

Kemal TAŞCI

Dr. Öğr. Üyesi, Erzinjan Binali Yıldırım Üniversitesi, ktasci@erzincan.edu.tr 0000-0002-3600-1705

Berna Gülşah BAHAR

Yüksek Lisans Öğrencisi, Erzinjan Binali Yıldırım Üniversitesi, bernakaratas24@gmail.com, 0000-0002-2168-7644

Makale Bilgisi	
Makale Türü / Article Type:	Araştırma / Research
Geliş Tarihi / Date Received:	08.05.2024
Kabul Tarihi / Date Accepted:	28.12.2024

Atıf / Citation

Taşcı, Kemal - Bahar, Berna Gülşah; "Moğollar/İlhanlılar Döneminde Erzinjan'da İktisadî Vaziyet" *Müverrih Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 1/2, (Kasım 2024), s. 1-41.

MOĞOLLAR/İLHANLILAR DÖNEMİNDE ERZİNCAN'DA İKTİSADİ VAZİYET*

Economic Situation in Erzinjan During the Mongols/Ilkhanate Period

Kemal TAŞCI - Berna Gülşah BAHAR

Özet:

Erzinjan, Anadolu'nun doğusu ile batısını bağlayan bir geçiş güzergâhı olması hasebiyle ortaçağda birçok savaşın sebebi ya da mevkisi olmuştur. Anadolu'nun doğusuna hâkim olan devletler batıya açılmak için batısına hâkim olan ise doğuya yönelmek için Erzinjan'a hâkim olmayı kendilerine önemli bir vazife edinmişlerdir. Bu itibarla Bizans hakimiyetinden sonra Mengücekliler döneminde özellikle doğu-batı ticaretinde önemli bir yere sahip olan Erzinjan müreffeh bir şehir haline gelmiştir. Türkiye Selçuklu Devleti'nin doğuya hâkim olma teşebbüsü nedeniyle 1228 yılında bu devletin topraklarına dahil edilen Erzinjan ve çevresi 1243 yılındaki Köseadağ savaşı ile ilk defa Moğollar tarafından yağmalanmış ve tahrip edilmiştir. Erzinjan, geçirdiği doğal afetler ve beşerî sebepler nedeniyle defalarca tahrip olmasına rağmen önemli konumundan dolayı tekrar eski gücüne ulaşabilmiştir. 1277 yılında Türkiye Selçuklu Devleti'nin yıkılış sürecine girmesi ile birlikte Moğollar tarafından doğrudan idare edilmeye başlayan Erzinjan ve çevresi özellikle Kemah Kalesi nedeniyle doğu-batı güzergâhının merkezinde yer almıştır. Erzinjan'da dokunan kumaşlar İlhanlı hakimiyetindeki şehirlerde kullanılmış hatta medreselerde eğitim gören öğrencilerin battaniye ihtiyacı Erzinjan'dan karşılanmıştır. Erzinjan ve mücavir beldelerin İlhanlı hazinesine yıllık katkısı kayıt altına alınmış ve Moğollar Anadolu'ya gönderdikleri vergi memurlarının Erzinjan ve çevresinde topladıkları vergi nedeniyle Moğolların denetimi altına alınmıştır. Bu devirde yani 1243-1343 arasındaki dönemde İlhanlıların Erzinjan'da bastırdıkları paralar bu şehrin İlhanlılar dönemin canlı bir ekonomik yapıya sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: *İlhanlılar, Moğollar, Erzinjan, Kemah, Ekonomi*

Abstract:

Erzinjan was the cause or location of many wars in the Middle Ages, as it was a transit route connecting the east and west of Anatolia. The states that dominated the east of Anatolia took it as an important duty to dominate Erzinjan in order to expand to the west, and those that dominated the west to turn to the east. In this respect, after Byzantine rule, Erzinjan, which had an important place especially in east-west trade during the Mengücek period, became a prosperous city. Erzinjan and its surroundings, which were included in the territory of the Anatolian Seljuk State in 1228 due to its attempt to dominate the east, were plundered and destroyed by the Mongols for the first time in the Battle of Kosedagh in 1243. Although Erzinjan was destroyed many times due to natural disasters and human causes, it was able to regain its former power due to its important location. Erzinjan and its surroundings, which began to be directly governed by the Mongols after the collapse of the Anatolian Seljuk State in 1277, were at the center of the east-west route, especially due to the Kemah Castle. Fabrics woven in Erzinjan were used in cities under Ilkhanid rule, and even the blanket needs of students studying in madrasahs were met from Erzinjan. The annual contribution of Erzinjan and adjacent towns to the Ilkhanid treasury was recorded, and the Mongols were brought under the control of the Mongols due to the taxes collected in Erzinjan and its surroundings by the tax officials they sent to Anatolia. The coins minted by the Ilkhanids in Erzinjan during this period, that is, between 1243 and 1343, reveal that this city had a vibrant economic structure during the Ilkhanid period.

Keywords: *Ilkhanate, Mongols, Erzinjan, Kamakh, Economy*

* Bu çalışma, Dr. Öğr. Üyesi Kemal TAŞCI danışmanlığında Berna Gülşah BAHAR tarafından hazırlanan Moğollar / İlhanlılar Zamanında Erzinjan (1243-1343) (Erzinjan Binalı Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Erzinjan 2021) başlıklı Yüksek Lisans Tezi'nden türetilmiştir.

GİRİŞ

Erzincan (ارزجان), Anadolu'nun kuzey kesimlerini doğu-batı ekseninde ayıran ve bu itibarla Kuzey Anadolu'da bir köprü vazifesi gören coğrafi konumu¹ gereği hem ilk İslam fetihleri döneminde hem de daha sonra Emevîler, Abbâsîler ve Selçuklular döneminde sürekli olarak Müslümanlar ve Hıristiyanlar arasında mücadele sahası olma vasfını korumuştur.² Özellikle Arap İslam-Hıristiyan Bizans mücadelesinde Kemâh (کماخ) Kalesi başta olmak üzere Erzincan ve çevresi Anadolu'nun Selçuklu Türkleri tarafından fethi esnasında kesif bir şekilde Selçuklu-Bizans mücadelesine maruz kalmıştır. Ahlat'ı askeri üst haline getiren Türkmenler, Anadolu içlerine düzenledikleri keşif ve ganimet seferlerinde Erzincan ve çevresine de akınlar düzenleyerek³ buradaki halkın batıya göç etmesini sağlamışlar ve bu nedenle 463/1071 yılındaki Malazgirt Savaşı sonrası Kemâh merkezli Mengüceklî Beyliği'nin kurulduğu ve inkişah ettiği saha haline gelmiştir.⁴ Mengüceklî Beyliği'nin Doğu Anadolu genel siyaseti ve Türkiye Selçuklu Devleti ile ilişkilerinde özellikle Sultân Alâeddîn I. Keykubâd'ın Selçuklu tahtına çıkması ve Mengüceklîlerin muktedir beyi Fahreddîn Behrâmşâh'ın 1225 yılında vefat etmesi Mengüceklîler beyliği ve onun merkezi olan Erzincan'ın da kaderine değiştirecek yeni siyasi ve askerî faaliyetlerin sahası olmasına neden olmuştur. Eyyübîlerin kuzeye hakim olma teşebbüsleri ile Moğol istilasının başladığı 1220-1230 yılları arasında Türkiye Selçuklu Devleti'nin de dikkatini çeken Erzincan, Sultân Alâeddîn I. Keykubâd'ın 1228 yılında Erzincan, Kemâh ve Şarkî Karahisar'a hakim olması ve 1230 yılında Erzincan'a bağlı Yassıçemen mevkiinde Türkiye Selçuklu Sultanlığı-Eyyübî Sultanlığı ittifakının Ânûşteginli Hârezmşâhlı Sultanlığı-Erzurum Selçuklu Melikliği ittifakı ile karşı karşıya geldiği savaş, Erzincan ve çevresinin kâmilan Türkiye Selçuklu Devletine bağlanmasına sebep olmuştur.⁵

Moğol/Tatar tahakkümü dönemi Türkiye Selçuklu Devleti'nde Münşilik/Sâhib-i Dîvân-ı İnşâ⁶ makamını işgal etmiş olan resmî tarihçi İbn Bibî, Nâsiredîn Hüseyin b. Muhammed b. 'Alî el-Ca'ferî er-Rugadî el-Münşî (684/1285?), *el-Evâmîrü'l-Alâ'iyye fî'l-Umûri'l-Alâ'iyye (Selçuknâme)* adlı eserinde Erzincan'ın Sultân Alâeddîn I. Keykubâd tarafından ilhak edilmesi sebebini izah ederken Mengücek beyi Alâeddîn Dâvudşâh'ın 1225 yılında Kayseri'de bulunan mezkûr sultânın huzuruna gelmesi ve ona ahidnâme verilmesi hususunda “*Erzincan Sahibi Melik 'Alâeddîn Davudşâh'ın Sultanın -Yüce Allah*

¹ Besim Darkot, “Erzincan”, İA, IV, Eskişehir 1997, s. 338-339.

² Osman Turan, Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti, Ötügen Neşriyat, İstanbul 2005⁹, s. 277-280; Ali Kemal Aksüt, Erzincan: Tarihi, Coğrafi, İçtimai, Etnoğrafî, İdarî, İhsâî Tetkikat Tecrübesi, Resimli Ay Matbaası, İstanbul 1932, s. 32-35; Kemal Taşcı, “Ortaçağda Erzincan” Erzincan 2019, nşr. Hüseyin Akın, Erzincan Valiliği Yayını, Erzincan 2019, s. 107-109; Kemal Taşcı, “Selçuklu Türkmenlerinin Anadolu'yu Fethi ve Türkleştirmeleri”, Ülkü Ocakları, 28/220, Ağustos 2021, s. 40.

³ Kemal Taşcı, “Birinci Oğuz Muhacereti Esnasında Anadolu Türkmenlerinin Merkezi Olan Ahlat ve Malazgirt Savaşı'na Neden Olan Türkmen Akınları”, Düşünce Dünyasında Türkiz, Siyaset ve Kültür Dergisi, 12/59, Ağustos 2021, s. 55-117; Kemal Taşcı, “Ortaçağ Dönemi İdarî Yapı”, Erzincan 2019, nşr. Hüseyin Akın, Erzincan Valiliği Yayını, Erzincan 2019, s. 138.

⁴ Osman Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye: Siyasi Tarih Alp Arslan'dan Osman Gazi'ye (1071-1328), Ötügen Neşriyat, İstanbul 2011¹¹, s. 80, 141; Taşcı, “Ortaçağda Erzincan” s. 109-110.

⁵ Ebû'l-Ferec - İbnü'l-İbrî, Bar Hebraeus Yuhannâ Mâr Grigoriüs b. Ehrûn (Hârûn-Aaron) el-Malatî (685/1286), Tarih, II, trc. Ömer Rıza Doğrul, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999, s. 525, 528-529; Mükrimin Halil Yinanç, Türkiye Tarihi: Selçuklular Devri, II, nşr. Refet Yinanç, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s. 75-79; Vladimir Aleksandroviç Gordlevskiy, Küçük Asya'da Selçuklular, trc. Abdülkadir İnan, nşr. Timurhan Omorov, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2015, s. 41; Aksüt, Erzincan, s. 57-59; Turan, Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti, s. 295; Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, s. 372-378, 390-395; Darkot, “Erzincan”, s. 339; İsmet Miroğlu, Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası (1520-1566), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1990, s. 4; Colin H. Imber, “Kemâh”, EI², IV, E. J. Brill, Leiden 1997, s. 871; Erkan Göksu, Türkiye Selçukluları (1075-1308), Selenge Yayınları, İstanbul 2024, s. 108; Taşcı, “Ortaçağda Erzincan” s. 111-112; Murat Keleş, Türkiye Selçuklu Devleti ve Moğollar, 1220-1277 (Selçuklu İttifak Arayışları Perspektifinden), Selenge Yayınları, İstanbul 2024, s. 114-117.

⁶ Hans Robert Roemer, “Inshâ”, EI², III, E. J. Brill, Leiden - London 1986, s. 1241-1214; İsmail Durmuş, “İnşâ”, DİA, 22, İstanbul 2000, s. 334-337; Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, II, s. 620.

Her İkisine de Rabmet Eylesin- Ziyaretine Gelmeye ve Erzincan Bölgesinin Tasvirî” başlığı altında Erzincan ve mücavir beldelerinin zenginliğini bir şiir ile

“Ermen serhaddinde (سرحد ارمن) bir ülke var. Burçta parlak bir yıldız gibidir.
Orası iinlü ve mamur bir şehirdir. Her yanı güzel babar gibi süslenmiştir.
Çevresinde geniş bir düzlük vardır. Bağrından akan Fırat (فرات) deniz gibidir.
Her dereden bir çay akar. Her çayın kıyısında birkaç tanınmış köy bulunur.
Onların her biri cennet gibi güzeldir. Cennetin bekçisi (رضوان) oradaki gibi ağaç görmemiştir.
Canın köyesi orada rahatlık bulduğu için akıllı kimseler oraya Erz-i Cân dediler.
Gelini bakımından köylerinin her biri öyle değerli ki oraları kimse şehirden ayırt edemez.”

şeklinde tasvir etmektedir. Müellife göre Erzincan, el-Cezîre'nin kuzeyindeki İrmîniyye/Ermeniyye⁷ bölgesinin serhaddinde/sınırında bulunmakta ve çevresindeki şehirlerden coğrafi konumu ve fizikî nitelikleri bakımından kolaylıkla ayırt edilebilecek şekilde mümtaz bir yere sahiptir. Mamur olmasının yanı sıra içinde akan Fırat Nehri'nin hayat verdiği ovası ve bu ovada bulunan köylerin güzelliği ve imar edilmişliği dikkat çekicidir. Erzincan'ı bu müreffeh haliyle cennete benzeten müellif, köylerinin yüksek geliri ve güzelliğiyle şehirden çok geri kalmadığını ve şehri bu itibarla “Erz-i Cân” (ارز جان) yani canın değerlisi şeklinde tesmiye ve tavsif etmektedir.⁸ Müellif ayrıca Mengüceklî hükümdarı Alâeddîn Dâvudşâh'ın Kayseri'ye geldiğinde beraberinde getirdiği ibrişîm (ابريشيم)⁹ kumaştan imal edilmiş olan Erzincan işi atlâs (اطلاس)¹⁰ otağı hakkında bilgi vermektedir. Bu durum Erzincan'ın hem ipek işçiliğinde hem de atlâs otağ bezi üretiminde gelişmiş olduğunu sarahaten ortaya koymaktadır.¹¹

İbn Bîbî, ayrıca Mengüceklî hükümdarı Alâeddîn Dâvudşâh'ın Kayseri'den döndükten sonra tabiiyet zincirinden kurtulmak için önce Sultân Alâeddîn I. Keykubâd'ın amcasının oğlu Erzurum Selçuklu meliki Rükneddîn Cihânşâh (رکن الدین جهانشاه) b. Muğiseddîn Tuğrulşâh (مغیث الدین طغرلشاه)'ı ona karşı kıskırttığı ve kendisini ve topraklarını Sultân Alâeddîn Keykubâd'a karşı koruması için hem Beyne'n-Nehreyn (بين النهرين)/Mezopotamya'nın kuzeyini teşkil eden el-Cezîre (الجزيرة)'ni muktedir Eyyübî hükümdarı el-Melikü'l-Eşref'e hem de Anuşteginli Hârezmşâh Celâleddîn Mengüberti'ye aynı mektubu göndererek yardım istediği kanaatindedir. Sultân Alâeddîn I. Keykubâd'ın Mengüceklî'nin ilhakını hukukî bir zemine oturtmak isteyen müellif ayrıca Alâeddîn Dâvudşâh'ın Alamut'taki Nizarî İsmailî hükümdarı Alâeddîn Nev Müslümân (علاء الدين نو مسلمان)'dan da Sultân Alâeddîn I. Keykubâd'ı

⁷ İrmîniyye/Ermeniyye bölgesi birçok tasnife tâbidir. İslâm müelliflerinin bölgeyi sınırlandırması Ermenî ve bahusus Avrupalı kaynak yazarlarından ve müsteşriklerden çok farklıdır. Bölgenin kendi dahilî tasnifi ise bölge hakkında malûmât veren bütün İslâm müverrihleri ve coğrafyacıları tarafından muhtelif şekillerde gösterilmiştir. Büyük ve Küçük Ermeniyye, İç ve Dış Ermeniyye, ile bölgenin kendi içinde 4 ayrı kısma ayrılması ve bölgede bulunduğu rivayet edilen şehirlerin hangi kısımda yer aldığına dair bilgiler fazlaca muhtelifdir. Karl Maximilian Streck - Mükrimin Halil Yinanç, “Ermeniye”, İA, 4, Eskişehir 1997, s. 317-326; Josef Markwart, Südermenian und die Tigrisquellen nach Griechischen und Arabischen Geographen, Studien zur Armenischen Geschichte, Druck der Mechitharisten-Buchdruckerei, Wien 1930, s. 39*; Robert H. Hewsen, Armenia: A Historical Atlas, The University of Chicago Press, Chicago - London 2001, s. 65.

⁸ İbn Bîbî, Nâsireddîn Hüseyin b. Muhammed b. ‘Alî el-Ca’ferî er-Rugadî el-Münşî (684/1285?), el-Evâmîrî'l-Alâ'iyye fî'l-Umûri'l-Alâ'iyye, I, nşr. Adna Sadık Erzi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1956, s. 345; el-Evâmîrî'l-Alâ'iyye fî'l-Umûri'l-Alâ'iyye (Selçuknâme), II, trc. Mürsel Öztürk, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s. 352.

⁹ Mütercim Âsım Efendi (1235/1819), Tıbyân-ı Nâfi' der Terceme-i Burhân-ı Katı, nşr. Mürsel Öztürk - Derya Örs, Türk Dil Kurumu, Ankara 2009², s. 196-197.

¹⁰ Esas itibarıyla ibrişîm/ipekten dokunmuş muhtelif düz renklerde dokunmuş ince ve kalını olan desensiz seertçe bir kumaş. Şemseddin Sâmî, Kâmûs-i Türkî, nşr. Paşa Yavuzarslan, Türk Dil Kurumu, Ankara 2015², s. 489; Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, I, s. 111; Reşad Ekrem Koçu, Türk Giyim Kuşam ve Süsleme Sanatı, Doğan Kitap, İstanbul 2015, s. 23-24.

¹¹ İbn Bîbî, el-Evâmîrî'l-Alâ'iyye fî'l-Umûri'l-Alâ'iyye, I, nşr. Erzi, s. 349; el-Evâmîrî'l-Alâ'iyye fî'l-Umûri'l-Alâ'iyye (Selçuknâme), II, trc. Öztürk, s. 355; Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, s. 375; Ahmet Nurullah Özdal, “Türk Hâkimiyetinin Anadolu'ya Kazandırdığı Ekonomik İvme (XII-XIV. Yüzyıllar)”, Orta Çağ'da Ticaret, nşr. Tolgahan Karaimamoğlu, Selenge Yayınları, İstanbul 2022, s. 98-100.

bir suikast tertibi ile öldürmek hususunda yardım istediği ve bu yardım karşılığında kendilerine hem Erzincan'daki atalarının dergâhında misafir edeceğini hem de müstahkem Kemâh Kalesi'ni onlara vereceğini dile getirmektedir. Müellif bu itibarla Mengüceklî hükümdarı Alâeddîn Dâvudşâh'ın el-Cezîre Eyyübî hükümdarı el-Melikü'l-Eşref'e ve Hârezmşâh Celâleddîn Mengübirtî'ye kıymetli hediyeler ile birlikte gönderdiği mektupta hem Erzincan'ın zenginliğinden ve güzelliğinden hem de Kemâh Kalesi'nin müstahkemliğinden bahsederek onları Alâeddîn I. Keykubâd'a karşı kendilerine destek vermeye çağırılmış ve bu destek karşısında Kemâh Kalesi'ni desteği verecek siyasî unsura terk etme taahhüdünde bulunmuştur. Müellifin yine bir şiirle dile getirdiği Erzincan'ın zenginliği ve güzelliği ile Kemâh Kalesi'nin müstahkemliğini eserinde

“Sultan'ın Erzincan'ı Melik Alâeddîn Davudşah b. Behramşah'ın Mülkiyet Kabzasından Çıkarması İçin Harekete Geçmesinin Sebepleri” başlığı altında “Erzincan Melik'i Sultan'ın buzurundan ayrılıp ülkesine dönünce gençlik gururu ona, Erzurum/Erzenü'r-Rûm (ارزن الروم) sahibi Muğseddîn Tuğrulşah b. Kılıç Arslân oğlu Melik Rükneddîn Cihânşâh'a bir mektup yazmaya itti. O mektuba şunları yazdı: Her ne kadar bu gidişinde saltanat barğâhının buzurunda çok miktarda altın ve iyilik gördüysem de önceleri hanedanın kademlileri ve büyüklere arasına yükselmiş ve daha sonra benden incinerek Sultan'ın memurları (mülâzîm) arasına girmiş olan emirler ve büyüklere, benim sırlarımı ona açıklarlar. Bana karşı kötülüklerden, hileden, kıskançlıktan ve tuzaaktan her türlü yola başvurabilirler. Eğer Sultan'ı benim bu ülkeden uzaklaştırılmam konusunda ikna ederlerse, sıra sana gelir ve amcanın oğlu da olsa kesin olarak sana acıyıp merhamet etmez. Ben artık gizli den gizliye bütün servetimi ve hazinelerimi asker toplamak için harcayacağım. Bu kışın bütün gayretimi ve çabamı o konuya vereceğim. Eğer sen de yöneticiliğini ve ülkeni elinde tutmak istiyorsan, bu konuda benimle işbirliği yapmalısın ve hemen harekete geçmelisin.”

Ayrıca, sahibi olduğu ay yüzlü, eli uz, iyi konuşan, güzel şarkı söyleyen, ince espri ve nükteleri olan, Zühre yıldızının sesini kıskanmaktan cıva gibi eridiği, çaldığı çengi dinleyince zamanın dilinin tutulduğu bir çengi kadını, altın sırmalı elbiselerden, güzel görünüşlü, hoş yürüyüşlü atlardan, rahvan katırlardan ve av şahinlerinden meydana gelen çok miktarda hediyeyle Melik Eşref'e gönderdi. Ona ulaştırdığı mesajın özeti şuydu: Şiir:

*“Nar içi gibi nimetlerle dolu bir ülkem var. Her yeri tarla, bahçe, bağ ve ırmak.
Zirvesi karşısında göğün alçak kaldığı Kemâh gibi bir kalem var.
Yükseklikte başını Keyvan (کیوان)'a değdiren, demirden bir dağ ülkemin üzerinde kemer gibi durmakta.
Etrafı cennet gibi süslenmiş. Cennetin bekçisi (رضوان) oranın güzelliğinden dolayı cennettekilerden özür dilemiş.
Her taraf ünlü kişilerle dolu. On bine yakın yüksek binası var.
Akarsuyu ve hamamı var. Kalenin bütün burçları her türlü ihtiyaç maddesiyle dolu.
Orada özel bir bölge vardır ki, sipahiler orda bulunmaktan mutlu olurlar.
Savaşçı süvarilerinin sayısı binden fazladır. O bölgede dinlenip oradan görevleri başına giderler.
Padişahların ihtiyacı olacak şekilde yapılmış daha başka birkaç pâre kale var.
Her türlü alet edevat, mübimmat ve yiyeceklerle dolu olan o başı yüksek kaleyi.
Eğer bu kuluna yardım etmeyi kabul edersen, buyuracağın birine teslim ederim.”*

“Oranın karşılığı olarak divanınızın elinde bulunan korunan ülkenizin uygun bir yerini bendenizin nasibi yaparsanız, ne zaman biteceği hiçbir insanoğluna malum olmayan ömrümün sonuna kadar orda gönül rabathığı ve emniyet içinde yaşarım” dedi. İçeriği aynı olan iki mektuptan birini çok miktarda hediye ve armağanlarla gazî Sultan Celâleddîn Hârezmşâh'a -Allah rahmet eylesin- gönderirken diğerini Nev Müslimân 'Alâeddîn'e gönderdi. Onlara, “Eğer Sultan'a saldırır, onun tatlî canını öbür dünyaya gönderirseniz, Kemâh kalesini içindeki bütün alet, edevat ve zahireleriyle size teslim ederim. Erzincan'daki ecdadımın devlethanesini size misafirhane yaparım.” dedi.”

şeklinde dile getirmiştir. Bu ifadelerden anlaşılacağı üzere Kayseri'de Türkiye Selçuklu sultânı Alâeddîn I. Keykubâd'ın askerî hazırlıklarından ya da gücünden çekinen ve onun tarafına geçen kendi devlet adamlarının Mengüceklî devlet sırlarına vakıf olmaları ve sultânı kendisine karşı kışkırtmaları an

meselesi olduğu için endişelenen Alâeddîn Dâvudşâh'ın bazı tedbirlere başvurduğu ve bu tedbirler arasında askerî yardım hususunda ayrıca dış desteğe başvurduğu anlaşılmaktadır. Eyyûbî, Hârezmşâhlı ve Nizârî İsmailî hükümdarlarına müstahkem Kemâh Kalesi'ni vermek karşılığında askerî yardım talep eden Mengüceklî beyi Alâeddîn Dâvudşâh, bu askerî yardım esnasında sultânlara askerlerini bakabilecek malî ve ziraî alt yapıya sahip olan Erzincan şehrinin zenginliğinden ve güzelliğinden bahsetme ihtiyacı hissettiğini dile getiren müellif, ülkesinin ve bhusus Erzincan'ın bağılık bahçelik olduğunu, ırmakların varlığının bu zenginliğin kaynağı olduğunu, elde ettiği gelir sayesinde kalelerin savunma teçhizatı ile dolu olduğunu ve şehrin kültürel olarak zenginliğini barındırdığı meşhur kişiler, âlimler ile dolu olduğu ve şehirde 10.000 yüksek bina bulunacak kadar zengin ve müreffeh olduğunu, hamamların olduğunu ve savaşçıların dinlenebilecekleri tesislerin var olduğundan bahsederek Moğol hâkimiyeti öncesinde hatta Selçuklu hâkimiyeti öncesi Mengüceklî Beyliği döneminde Erzincan şehrinin zenginliğini ortaya koymuştur.¹²

Türkiye Selçuklu Devleti hâkimiyeti ile birlikte şehirde artan Ahi nüfusu ve Anadolu şehirlerinin Moğol istilasına karşı korunmasında doğudan gelecek tehditlere karşı teşkil edilen Selçuklu savunma hattının Erzenu'r-Rûm (ارزن الروم)/Erzurum-Erciş (ارجيش) hattına çekilmesi Erzincan ve çevresinin müreffeh bir hale gelmesine neden olmuştur. Ancak Moğollara karşı Anadolu savunmasının Sultân Alâeddîn I. Keykubâd'ın ölümü ile sekteye uğraması Anadolu şehirlerinin Moğol istilasına maruz kalmasına sebebiyet vermiştir. Erzincan meliki Gıyâseddîn Keyhüsrev'in Türkiye Selçuklu tahtına çıkmasından sonra devlet içindeki güç odaklarının birbirleri ile mücadelesi sonucunda Moğollara karşı Türkiye Selçuklu Devleti hizmetine alınan Hârezmşâhlı askerler inka bölgelerini terk ederek Kuzey Suriye'ye çekilmeleri yeni sultân tarafından ikinci plana itilen Türkmenlerin isyan etmesine sebep olmuştur. Baba İlyâs Horasânî'ye tâbi ve bhusus Baba İshak Kefersudî'nin idare ettiği Türkmenler isyan ederek Selçuklu Devleti'nin iç bölgelerinde karışıklık çıkardılar.¹³

Babaî İsyanı¹⁴ olarak bilinen bu Türkmen isyanının bastırmakta güçlük çeken Türkiye Selçuklu Devleti, Alâeddîn I. Keykubâd döneminde Moğol istilasına karşı Erzurum-Erciş hattında oluşturulan savunma hattı askerlerini merkeze çağırarak ve Hıristiyan askerlerden yardım almak suretiyle Malya Savaşı'nda bu isyanı bastırabilirdi. Ancak bu isyan aynı zamanda Türkiye Selçuklu Devleti'nin Doğu Anadolu savunma hattını zaafiyete uğrattığı gibi Sultân Gıyâseddîn II. Keyhüsrev'in Diyâr-ı Bekr bölgesini ilhak etme ısrarı nedeniyle zayıfladı. Âmid (آمد)/Diyarbakır şehrinin ilhakı ve Meyyâfârîkîn Meyyâfârîkîn (ميفارقين)/Mafârîkîn (مفاريكين)/Silvân (سيلوان) şehrinin kuşatılması esnasında Büyük Moğol Hanlığı'nın batı valisi olan Cûrmâğûn (جورماغون)/Cûrmakûn (جورماقون)/Cormâğûn (جرماغون)/Cûrmâğân (چورماغان) Noyan/Nûyîn (نوين)'in¹⁵ nüzûl (inme, felç) hastalığına yakalanması üzerine ordunun komuta görevini uhdesine alan Baycu Noyan (بایجو نونین)¹⁶ komutasındaki Moğolların 1242 yılında Erzurum'a

¹² Yinanç, Türkiye Tarihi: Selçuklular Devri, II, s. 76-77; Aksüt, Erzincan, s. 40-41, 56-58; Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, s. 376.

¹³ Gordlevskiy, Küçük Asya'da Selçuklular, s. 154-155; Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, s. 440-446; Göksu, Türkiye Selçukluları, s. 117.

¹⁴ Ebû'l-Ferec - İbnü'l-İbrî, Tarih, II, s. 539-540; Ahmet Yaşar Ocak, Babailer İsyanı Aleviliğin Tarihsel Altyapısı Yahut Anadolu'da İslam - Türk Heterodoksisinin Teşekkülü, Dergâh Yayınları, İstanbul 2000; Ahmet Yaşar Ocak, "Babaîlik", DİA, 4, İstanbul 1991, s. 373-374; Ahmet Yaşar Ocak, "Baba İshak", DİA, 4, İstanbul 1991, s. 368-369; Mehmet Ersan, Bir Devletin Çöküş Hikayesi Türkiye Selçuklu Devleti'nin Dağılışı, Altınordu Yayınları, İstanbul 2020, s. 138-139.

¹⁵ Timothy May, Chormaqan Noyan: The First Mongol Military Governor in the Middle East, Department of Central Eurasian Studies Indiana University, Neşredilmemiş Yüksek Lisans Tezi, Indiana 1996; Enver Konukçu, "Moğol Sünit Boyundan Ötegedai'li Çormahan: Cengiz, Ögedey ve Töregene Hatun Döneminin (1206-1246) Büyük Noyanı", İslam Öncesinden Çağdaş Türk Dünyasına Prof. Dr. Gülçin Çandarlıoğlu'na Armağan, nşr. Hayrunnisa Alan - Abdülvahap Kara - Osman Yorulmaz, Doğu Kütüphanesi, İstanbul 2008, s. 275-287.

¹⁶ Sara Nur Yıldız, "Baiju: The Mongol Conqueror at the Crossfire of Dynastic Struggle", Along the Silk Roads in Mongol Eurasia: Generals, Merchants, Intellectuals, nşr. Michal Brain - Jonathan Brack - Francesca Fiaschetti,

işgal etmesi Türkiye Selçuklu Devleti'ni genel siyasetini olduğu gibi doğu Anadolu siyasetini de temelden değiştirdi.¹⁷ Bu cümleden olarak Eyyûbüler ile ittifak kurmak isteyen Sultân Gıyâseddîn II. Keyhüsrev'in Erzincan-Sivas arasındaki Köseadağ mevkiinde Moğollar ile savaşmadan muharebe alanından firar etmesi ile Türkiye Selçuklu Devleti 1243 yılında Büyük (Cengizli) Moğol/Tatar Hânlığı'nın haraçgüzârı (خراجگذار)¹⁸ haline geldiği gibi Erzincan ve çevresinde de önce dolaylı daha sonra ise doğrudan Moğol/İlhânî hâkimiyeti başladı.¹⁹

İbn Bibî, Sivas'ta yardım gelmesini bekleyen Selçuklu kuvvetlerinin bekleyişinden sıkılan Muzaffereddîn Veşablaşoğlu Nizameddîn Suhrâb ve Visakbaşı Garib adlı komutanların Erzincan'ı Moğollardan korumak için Azerbaycan'da Moğollar ile savaşmak istediklerini

“Sultan, birkaç emirle birlikte bir grup askeri geçidin (derbend) korunması için görevlendirirken diğer askerlerin gelmesini bekledi. Yardım birliklerinin gelmesi gecikince Muzaffereddîn Veşablaş oğlu Nizamedin Subrab ve Visakbaşı Garib -Allah müstabaklarını versin- bir gün baryâhta bağırarak, “Tüccar ve pazar esnafı gibi Sivas'ta oturuyoruz. Evlerimize bağlılığımızdan burada kalma babanesi arıyoruz. Biz burada vakit geçirirken Erzincan ve oraya bağlı yerlerin balka Moğol ordusunun öldürücü kılıcına yem olmaktadır. Bizim önerimiz, Moğollarla Tebriz ve Nabcwan önlerinde karşılaşmaktır. Düşüğümüz korku ve dehşet hali devam ederse, Sivas'ın bir konak dışına çıkamayız” dediler. Daha önce onların çenganda, mızrak oyununda, halke kapmada ve binicilikte gösterdikleri cesarettin ve yiğitlikten dolayı onların etkisi altında kalmış olan Sultan, onların bu boş laflarına kandı. Ertesi gün yola çıktılar.”

University of California Press, Oakland 2020, s. 44-63; Burak Çelik, İran Moğollarının Atası Hülegü Han, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya 2021, s. 243-245.

- ¹⁷ İbn Bibî, el-Evâmirü'l-Alâ'iyye f'l-Umûri'l-Alâ'iyye, I, nşr. Erzi, s. 517-520; el-Evâmirü'l-Alâ'iyye f'l-Umûri'l-Alâ'iyye (Selçuknâme), II, trc. Öztürk, s. 490-495; Ebû'l-Ferec, Tarih, II, s. 539-541; Joseph De Guignes, Hunların Türklerin Moğolların ve Daha Sâir Batı Tatarlarının Tarih-i Umumisi, II, trc. Hüseyin Cahit Yalçın, nşr. Erol Kılıç, Ötügen Neşriyat, İstanbul 20213, s. 202; Yinanç, Türkiye Tarihi: Selçuklular Devri, II, s. 167-171; Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, s. 446-450; Nejat Kaymaz, Anadolu Selçuklu Sultanlarından II. Gıyâsü'd-dîn Keyhüsrev ve Devri, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2009, s. 88-91; Enver Konukçu, “Baycu Noyan'ın Erzurum Kuşatması (1242)”, Omeljan Pritsak Armağanı, nşr. Mehmet Alparğu - Yücel Öztürk, Sakarya Üniversitesi Yayını, Sakarya 2007, s. 483-504; Erkan Göksu, “Erzurum'un Sonbaharı”, Turkish Studies, 4/8, Fall 2009, s. 1286-1297; Muammer Gül, Orta Çağlarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu (Tarihî Arka Plan ve XIII-XIV. Yüzyıl Moğol Hâkimiyeti), Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2010, s. 105; Patricia Blessing, Moğol Fethinden Sonra Anadolu'nun Yeniden İnşası: Rum Diyarında İslâmî Mimari, 1240-1330, trc. Merve Özkılıç, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2018, s. 33; Murat Zengin, İlhanlılar - Eratnahlar - Memlûklar Dönemi Malatya (1295-1401), Malatya Valiliği Malatya Kitaplığı Yayınları, Malatya 2017, s. 26; Kemal, Taşcı, “Anadolu'da Moğol/Tatar Hakimiyetinin Başlangıcı ve Moğolların 1242 Erzurum Kuşatması”, Gelişim Erzurum, 4/23, Temmuz 2023, s. 6-11; Keleş, Türkiye Selçuklu Devleti ve Moğollar, s. 213-222.
- ¹⁸ Feridun Emecen, “Haraçgüzâr”, DİA, 16, İstanbul 1997, s. 90-92.

- ¹⁹ İbn Bibî, el-Evâmirü'l-Alâ'iyye f'l-Umûri'l-Alâ'iyye, I, nşr. Erzi, s. 531-535; el-Evâmirü'l-Alâ'iyye f'l-Umûri'l-Alâ'iyye (Selçuknâme), II, trc. Öztürk, s. 505-508; Ebû'l-Ferec, Tarih, II, s. 541-544; Ömerî, Şehâbeddîn Ebû'l-Abbâs Ahmed el-Kureyşî el-Adevî el-Ömerî ed-Dimaşkî (749/1348), Mesâlikü'l-Ebsâr fî Memâlikü'l-Emsâr: Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım, trc. D. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2014, s. 372; Cenâbî, Muhammed Mustafa b. Hasan b. Sinân b. Ahmed el-Hüseynî el-Hâşimî el-Kureşî el-Hanefî el-Amâsî (999/1590), Cenâbî'ye Göre Türkiye Selçukluları (Cenâbî Mustafa Efendi'nin el-'Aylemü'z-Zâhir fî Ahvâli'l-Evâil ve'l-Evâhir Adlı Eserinde Anadolu Selçukluları ile İlgili Kısımın Tenkidli Metin Neşri), trc. Muharrem Kesik, Selenge Yayınları, İstanbul 2023, s. 78 (Müellif, Köseadağ Savaşı'nın adını vermeden mezkûr savaşın “Erzincan yakınlarında” olduğu ifade etmekte iktifa etmektedir.); De Guignes, Hunların Türklerin Moğolların ve Daha Sâir Batı Tatarlarının Tarih-i Umumisi, II, s. 504; Aksüt, Erzincan, s. 63; Yinanç, Türkiye Tarihi: Selçuklular Devri, II, s. 171-181; Wilhelm von Heyd, Yakın-Doğu Ticaret Tarihi, trc. Enver Ziya Karal, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000², s. 596 (Yazar, Köseadağ Savaşı'nın ismini “Erzincan Savaşı” olarak kaydetmektedir.); Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, s. 26; Turan, Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti, s. 370; Miroğlu, Kemah Sancı ve Erzincan Kazası, s. 5; Kaymaz, Anadolu Selçuklu Sultanlarından II. Gıyâsü'd-dîn Keyhüsrev ve Devri, s. 92-107; Mehmet Ersan, Bir Devletin Çöküş Hikayesi Türkiye Selçuklu Devleti'nin Dağılışı, Altınordu Yayınları, İstanbul 2020, s. 91-93; Gül, Orta Çağlarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu, s. 106-107; Göksu, Türkiye Selçukluları, s. 118-123; İhsan Arslan, Moğollar Arasında İslâmiyetin Yayılışı, Okur Akademi Yayınları, İstanbul 2014, s. 74-90; Kemal Taşcı, “Ortaçağda Seyahat-Misyonerlik İlişkisi: Saint-Quentinli Dominiken Keşiş Frer Simon'un Seyahat Raporunun Selçuklu, Tatar/Moğol ve Misyonerlik Tarihi Bakımından Önemi”, Düşünce Dünyasında Türkiz, Siyaset ve Kültür Dergisi, 12/60, Aralık 2021, s. 153; Taşcı, “Ortaçağda Erzincan” s. 112; Keleş, Türkiye Selçuklu Devleti ve Moğollar, s. 222-248; Aysegül Bekmez, Anadolu Selçuklu Çağı Mimarisinde Moğol İstilas Sonrası Değişim, Dönüşüm ve Süreklilik, Pegem Akademi Yayınları, Ankara 2022, s. 52.

şeklinde dile getirmektedir. Türkiye Selçuklu askerlerinin müreffeh ve zengin Erzincan'ın Moğollar tarafından tahrip edilmesini istemediklerini ve Erzincan halkını korumak için Sivas'ta durmak yerine Moğollara doğru harekete geçmek gerektiğini dile getirdiklerini bildiren müellif, mezkûr emirlerin bu düşüncelerini tahkir ve tezyif içeren bir şekilde hayalperestlik olarak değerlendirmektedir.²⁰

Malatyalı Yahudî kökenli Süryânî tarihçisi Ebû'l-Ferec - İbnü'l-İbrî, Bar Hebraeus Yuhannâ Mâr Grigorius b. Ehrûn (Hârûn-Aaron) el-Malatî (685/1286), Moğolların/Tatarların Köseadağ Savaşı'ndan dönerken Erzincan'ı yağmaladıklarını, sakinlerini öldürdüklerini, şehri kâmilen harap ettiklerini ve bu nedenle Türkiye Selçuklu sultânı Gıyâseddîn II. Keyhüsrev'in Moğollar/Tatarlar ile muahede yapmak zorunda kaldığını

“Tatarlar dönüşleri sırasında Erzincan'a karşı ordugâh kurdular ve buranın eşrafından altın istediler. Fakat bunlar birşey vermediler. Bunun üzerine Tatarlar biddetlendiler, şehre karşı mancınklar kurdular ve şehrin surlarını sîr'atle yıkarak içeri girdiler, şehri yağma ettiler, şehir halkını öldürdüler ve şehri tamamen tahrip ettiler. Bunun üzerine Sultan Gıyasüddin Tatarlara elçiler göndererek sulh istedi ve altın verdikten baş-ka atlar, davarlar, koyunlar ve köleler vermeği de deruhte etti.”

şeklinde dile getirmektedir. Müellife göre Moğolların/Tatarların Erzincan'ı Köseadağ Savaşı'ndan sonra Sivas ve Kayseri'yi yağmaladıktan sonra dönüş yolu üzerinde bulunan Erzincan eşrafından haraç istedikleri, halkın haraç vermeyi kabul etmemesi üzerine kuşatmaya başlayarak şehri düşürdükleri, halkını öldürdükleri, şehri tamamen harap ettikleri ve daha önce Moğollar ile muahede yapmayı düşünmeyen Sultân Gıyâseddîn II. Keyhüsrev'in bu durum üzerine korkuya kapılıp muahede yaparak Türkiye Selçuklu Devleti'nin Moğollara haraç verir hale geldiğini kaydetmektedir.²¹

Sultân Alâeddîn I. Keykubâd devrinde Türkiye Selçuklu Devletinin sınırlarının genişlemesi Anadolu'daki ticarî hayatı güçlendirmek için inşa edilen kervansarayların sayısının atması nedeniyle devletin topladığı öşür (عشر),²² haraç (خراج),²³ cizye (جزية)²⁴ ve bâc (باج)²⁵ vergileri arttığı için refah seviyesi de doğal olarak artmaya başladı. Sultân Alâeddîn I. Keykubâd'ın Anadolu savunmasında inşa ettirdiği ve tahkim ettirdiği şehir surları ve asker istihdamı nedeniyle devlet gelirlerinin düşmesi,

²⁰ İbn Bibî, el-Evâmirü'l-Alâ'iyye fî'l-Umûri'l-Alâ'iyye, I, nşr. Erzi, s. 521; el-Evâmirü'l-Alâ'iyye fî'l-Umûri'l-Alâ'iyye (Selçuknâme), II, trc. Öztürk, s. 496.

²¹ Ebû'l-Ferec, Tarih, II, s. 543-544.

²² Adolf Grohmann, “Öşür”, İA, 9, Eskişehir 1997, s. 482-485; Ömer Lütfi Barkan, “Öşür (Osmanlı İmparatorluğunda)”, İA, 9, Eskişehir 1997, s. 485-488; Hayreddin Karaman, “Toprak Mülkiyeti ve Öşür”, Diyanet Dergisi, XV/1, Ankara 1976, s. 5-15; XV/2 Ankara 1976, s. 80-82; Mehmet Erkal, “Öşür”, DİA, 34, İstanbul 2007, s. 97-100; Ahmet Tabakoğlu, “Öşür (Osmanlılar)”, DİA, 34, İstanbul 2007, s. 100-103.

²³ Muhammed Ziyâeddin er-Reyyis, el-Harâc ve'n-Nüzümü'l-Mâliyye li'd-Devleti'l-İslâmiyye, Dâru'l-Ensâr, Kahire 1977; Ebû'l-Ûla Mardin, “Harâc”, İA, 5/1, Eskişehir 1997, s. 222-225; Claude Cahen, “Kharâdj, I - In the Central and Western Islamic Lands”, EI2, IV, E. J. Brill, Leiden 1997, s. 1030-1034; Ann Katherine Swynford Lambton, “Kharâdj, II - In Persia”, EI2, IV, E. J. Brill, Leiden 1997, s. 1034-1053; Cengiz Orhonlu, “Kharâdj, III - In Ottoman Turkey”, EI2, IV, E. J. Brill, Leiden 1997, s. 1053-1055; Abdus Subhan, “Kharâdj, IV - In the Indian Sub-Continent”, EI2, IV, E. J. Brill, Leiden 1997, s. 1055-1056; Richard S. Cooper, “The Assessment and Collection of Kharaj Tax in Medieval Egypt”, Journal of the American Oriental Society, XCVI/3, September 1976, s. 365-382; Cengiz Kallek, “Harâc”, DİA, 16, İstanbul 1997, s. 71-88.

²⁴ Boris Christoff Nedkoff, “Osmanlı İmparatorluğunda Cizye” trc. Şinasi Altundağ, Belleten, VIII/32, Ekim 1944, s. 607-608; Daniel Clementt Dennett, Conversion and the Poll Tax in Early Islam, Harvard University Press, Cambridge - Massachusetts 1950; el-Cizye ve'l-İslâm, trc. Fevzî Fehim Câdullah, Dâru Mektebeti'l-Hayât, Beyrût 1960; Muhammad Akram Khan, “Jizyah and Kharaj”, Journal of the Pakistan Historical Society, IV/1, January 1956, s. 27-35; Ziauddin Ahmed, “The Concept of Jizyes in Early Islam”, Islamic Studies, 14/4, Winter 1975, s. 293-305; Claude Cahen, “Djizya”, EI2, II, E. J. Brill, Leiden 1991, s. 559-562; Halil İnalçık, “Djizya, Ottoman”, EI2, II, E. J. Brill, Leiden 1991, s. 562-566; Peter Hardy, “Djizya, India”, EI2, II, E. J. Brill, Leiden 1991, s. 566-567; Erkal, Mehmet, “Cizye”, DİA, 8, İstanbul 1993, s. 42-45; Halil İnalçık, “Cizye: Osmanlılar'da”, DİA, 8, İstanbul 1993, 45-48; Muhammad Akram Khan, “Jizyah and Kharaj”, Journal of the Pakistan Historical Society, IV/1, January 1956, s. 27-35.

²⁵ Mehmed Fuad Köprülü, “Bâc”, İA, 2, Eskişehir 1997, s. 187-190; Mehmed Fuad Köprülü, “Badj”, EI2, I, E. J. Brill, Leiden 1986, s. 860-862; Mustafa Fayda, “Hz. Ömer ve Ticaret Malları Vergisi veya Uşûr”, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, XXV, Ankara 1981, s. 172-174; Celal Yeniçeri, İslâm'da Devlet Bütçesi, Şamil Yayınevi, İstanbul 1984, s. 115, 144-145; Celal Yeniçeri, “Bâc”, DİA, 4, İstanbul 1991, s. 411-413.

Hârezmşâhlı askerlerin²⁶ isyan etmeleri ve geçtikleri yerleri yağmalamaları ve son olarak Babaî İşyanı nedeniyle düşen ve azalan gelirler özellikle Moğol istilası ve sonrasında Türkiye Selçuklu Devleti'nin Moğollara yıllık vergi ödemesi devlet gelirlerini bitme noktasına getirdi. Ânûşteğînli Hârezmşâh Celâleddin Mengüberti'nin peşinden Anadolu'ya gelen ve onun Diyar-ı Bekr dağlarında eşkiyalık yapan Kürtler tarafından öldürülmesinin²⁷ ardından Azerbaycan'da yerleşen Moğollar/Tatarlar 1232 yılından sonra Anadolu sınırlarında görülmeye başladılar.²⁸ Türkiye Selçuklu sultânı Alâaeddin I. Keykubâd Anadolu'nun Moğollar tarafından istila edilmemesi için bir takım tedbirler almaya başladı ve şehirleri çevreleyen surları tahkim ettirdi. Ancak Sultân Alâaeddin I. Keykubâd'ın ölümünden sonra Anadolu savunma hattı çöktü. Köseadağ Savaşı öncesinde önemli bir ticaret şehri olan Erzurum'un yağmalanması ve savaş sonrası ise Türkiye Selçuklu Devleti'nin Doğu Anadolu'daki en büyük şehirlerinden olan Sivas, Malatya ve Erzincan'ın yağmalanması, özellikle Türkiye Selçuklu Devleti'nde bir uluslar arası fuar alanı olan Yabancı Pazarı'nın bulunduğu ve Ahi Türkmenlerin yoğun olarak yaşadığı Kayseri'nin düşmesi Türkiye Selçuklu Devleti iktisadî hayatını derinden etkileyen hadiselerdir.²⁹ Bu şehirlerin yağmalanması bhusus Doğu Anadolu şehirlerindeki Türklerin özellikle ahilerin yurtlarını terk ederek Moğolların gelemeyeceği Batı Anadolu şehirlerine ve Memlûklülerin hâkimiyetindeki Kuzey Suriye şehirlerine gitmelerine sebep oldu.³⁰

MOĞOL/TATAR HAKİMİYETİ'NİN ERZİNCAN İKTİSADINA ETKİSİ

1243 Köseadağ Savaşı sonrasında Türkiye Selçuklu Devleti'nin Moğol Hanlığı'na bağlanması ile birlikte Anadolu ticaretini güçlendirmek ve gerekli vergiyi toplamak isteyen Moğollar, özellikle Erzincan'ın da üstünde bulunduğu İpek Yolu'nun Kuzey Doğu Anadolu hattında bulunan Erzincan ve çevresinde ticari ve zirai hayatında sekteye uğramadan devam etmesini sağlamak için uğraş vermeye başladılar. Özellikle İpek Yolu'nun Tebriz, Hoy, Erciş, Erzurum, Tercan, Erzincan, Divriği, Sivas, Kayseri, Aksaray, Konya ve Antalya güzergahından Akdeniz Limanlarına ulaşan kısmında önemli bir merkez olan Erzincan ayrıca Bilâdü's-Şâm (Suriye) sahasından el-Cezîre yoluyla Trabzon'a oradan da Karadeniz'in kuzeyindeki Suğdak Limanı vasıtasıyla Kıpçak illerine ulaştırılan ticarî metanın da uğradığı bir şehir olması hasebiyle bu ticaret faaliyetlerinin adeta merkezi konumundaydı. Hem üretim hem de ticaret yollarının üzerinde güvenli bir şehir haline gelen Erzincan, Mengüceklî Beyliği ve

²⁶ Ebû'l-Ferec, Tarih, II, s. 530; Faruk Sümer, Anadolu'da Moğollar, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2022, s. 4-5; Hasan Geyikoğlu, "Harezmliler'in Anadolu Selçuklu Devleti Himaye ve Hizmetine Alınmaları", Türk Kültürü, XXXII/373, Ankara 1994, s. 275-278; Mehmet Ersan, Bir Devletin Çöküş Hikayesi Türkiye Selçuklu Devleti'nin Dağılışı, Altınordu Yayınları, İstanbul 2020, s. 134-138; Gül, Orta Çağlarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu, s. 92-93.

²⁷ Hasanbaba Sadıkov, "Gence'den Amid'e: Haremşâh Celâleddin'in Ölüm Yolu", I. Uluslararası Oğuzlardan Osmanlıya Diyarbakır Sempozyumu, (Diyarbakır, 20-22 Mayıs 2004), nşr. Kenan Ziya Taş - Ahmet Kankal, Diyarbakır Valiliği, Diyarbakır 2004, s. 117-124; Taşcı, Kemal, "Hârezmşâh Celâleddin Mengüberti'nin Bingöl-Diyarbakır (Çapakçur-Âmid) Yolculuğu ve Lice'de İlk Moğol Akınları", Ashâb-ı Kehf Şehri Lice: Tarih, Edebiyat, Kültür, nşr. Hatip Yıldız - Abdüsselam Ertekin - Davut Adlığ - Abdullah Cengiz, Sonçağ Akademi, Ankara 2021, s. 1-58.

²⁸ Kemal Taşcı, "Köseadağ Savaşı Öncesi Moğolların Doğu Anadolu'daki Siyasî ve Askerî Faaliyetleri", Türk'ün Anadolu Tarihinde Bir Dönüm Noktası, 1243 Köseadağ Savaşı ve Anadolu'nun Moğollar Tarafından İşgali Uluslararası Şûrası, (Sivas, 10 Aralık 2017), nşr. Abdullah Kaya, Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, Sivas 2018, s. 161-197.

²⁹ İbn Bîbî, el-Evâmirü'l-Alâ'iyye fî'l-Umûri'l-Alâ'iyye, I, nşr. Erzi, s. 517-531; el-Evâmirü'l-Alâ'iyye fî'l-Umûri'l-Alâ'iyye (Selçuknâme), II, trc. Öztürk, s. 493-504; Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, s. 451-462; Kemal Taşcı, "Moğolların Anadolu Şehirlerini İstilas (Sivas, Kayseri, Erzincan ve Malatya)", Türkiye Selçuklu Sultanları Külliyyatı, VIII - Sultan II. Gıyâseddin Keyhüsrev (1237-1246), nşr. Erkan Göksu, Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Konya 2023, s. 175-198.

³⁰ Turan, Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti, s. 296-297; Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, s. 566-574; İlhan Erdem, "İlk Dönem Türkiye Selçuklu-Moğol İlişkilerinin İktisadi Boyutu (1243-1258)", Tarih Araştırmaları Dergisi, 38, 24, 2005, s. 5.

Türkiye Selçuklu Devleti hâkimiyet dönemlerinde olduğu gibi Moğol tahakkümü döneminde de Doğu Anadolu'nun en önemli iktisadî merkezlerinden biri haline geldi.³¹

Bizans İmparatorluğu hâkimiyetinde olduğu gibi Mengücekliler döneminde de siyâsî, iktisadî ve buna bağlı olarak harsî ve ilmî bir merkez haline gelen Erzincan, Özellikle Mengüceklî Beyliğini merkezinin Kemâh'tan Erzincan'a taşınması üzerine önemini arttırdı. Şehri çevreleyen mümbit topraklarının sulamaya elverişli olması Erzincan'ı ayrıca bir ziraî merkez haline getirdi. Üretilen ürünlerin Erzincan'dan geçen kervanlar vasıtasıyla hem doğuya hem de batıya gönderilmesi şehrin önemini iyice arttırdığı gibi Erzincan malı olan ürünlerin bu ticaret güzergahındaki şehirlerde tanınmasına ve meşhur olmasına sebep oldu. Bahusus Erzincan'da üretilen ve çok meşhur olan "buharin"³² kumaşlarının kervanlar vasıtasıyla doğu ve batı şehirlerine taşınması şehrin ününü arttırdığı gibi refah seviyesini de arttırdı.

1248 yılında Güyük Hân (كیوك خان)'dan saltanat menşurunu alarak gelen Rükneddîn IV. Kılıç Arslân (قلاج أرسلان)'ın veziri Bahâeddîn ile İzzeddîn II. Keykavus'un veziri Celâleddîn Karatay (جلال‌الدین قراطای) arasında yapılan antlaşmada Konya, Ankara, Aksaray, Antalya ve Türkiye Selçuklularının batı şehirleri İzzeddîn II. Keykavus'a düşerken, Anadolu'nun doğusunda yer alan Kayseri, Sivas, Malatya, Erzurum ve Erzincan ise IV. Kılıç Arslan'ın payına düştü. Bu durum Türkiye Selçuklu hâkimiyetindeki toprakların ilk kez Moğol tahakkümünde ikiye bölünmesine sebep olmakla birlikte Erzincan ve mücavir beldelerin gelirleri de IV. Kılıç Arslan'ın hissesine düştü.³³

1335 tarihinden sonra ticarî faaliyetler münasebetiyle Erzincan (Arsenga)'a gelen Floransalı seyyah Francesco Balducci Pegolotti'nin *Practica Della Mercatura (Ticaret Uygulamaları veya Tüccar El Kitabı)* adlı eserindeki kayıtlarına göre Erzincan'da üretilen bir parça "buharin" kumaşının Moğol hâkimiyetine tekabül eden XIV. yüzyılın ilk yarısında Avrupa'da 3 dinar³⁴ ücret karşılığında satılmaktaydı. Pegolotti şehirde üretilen ticarî emtianın yanı sıra Erzincan giriş ve çıkışındaki gümrüklerden alınan vergiler hakkında da bilgi verme ihtiyacı hissederek şehrin iktisadî kalkınmasında alınan ticarî vergilerin etkisine de değinmiştir. Bu cümleden olarak Ayas'tan Erzincan yoluyla Tebriz'e ulaşan kervan yolundan bahseden seyyah, Erzincan'a geldiğinde birlikte geldiği kervandan alınan vergilerden de bahsetmiş ve verdiği bilgilere göre şehrin girişinde her yük için 5 akçe (أقچه),³⁵ şehir içinde her yük için 9 akçe ve çıkışında ise her yük için 3 akçe vergi alındığını kaydetmektedir. Yol boyunca tacirlerin ve

³¹ Franz Taeschner, *Osmanlı Kaynaklarına Göre Anadolu Yol Ağı*, I, trc. Nilüfer Epçeli, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2010, s. 105, 218-221; Şerafettin Turan, *Türkiye-İtalya İlişkileri, I - Selçuklular'dan Bizans'ın Sona Erişine*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2020, s. 181, 195, 200; Enver Konukçu, "Tercan Tarihi", Cumhuriyetin 75. Yılında Tercan, Tercan Kaymakamlığı - Tercan Belediye Başkanlığı Yayını, Ankara 1998, s. 54; İlhan Erdem, "Türkiye Selçuklu-İlhanlı İktisadî, Ticarî İlişkileri ve Sonuçları", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 33, 22, 2003, s. 60; Blessing, *Moğol Fethinden Sonra Anadolu'nun Yeniden İnşası: Rum Diyarında İslamî Mimari*, s. 103, 210; Özdal, "Türk Hâkimiyetinin Anadolu'ya Kazandırdığı Ekonomik İvme (XII-XIV. Yüzyıllar)", s. 96; Firdevs Özen, "İlhanlılar Devrinde Erzincan", Prof. Dr. Eşref Buharalı'ya Armağan, *Türk Tarihine Dair Yazılar II*, XXXX, Ankara 2017, s. 529-530.

³² Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 340 (Yazar, Buharin kumaşının Buhârâ dokumaları/Buhârâ işi kumaş olduğu kanısındadır).

³³ Ebû'l-Ferec, *Tarih*, II, s. 548, De Guignes, *Hunların Türklerin Moğolların ve Daha Sâir Batı Tatarlarının Tarih-i Umumisi*, II, s. 205; Aksüt, *Erzincan*, s. 547-48; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 484; Charles Melville, "Anatolia under the Mongols", *Cambridge History of Turkey, I - Byzantium to Turkey 1071-1453*, nşr. Kate Fleet, Cambridge University Press, Cambridge 2009, s. 55; Göksu, *Türkiye Selçukluları*, s. 136; Keleş, *Türkiye Selçuklu Devleti ve Moğollar*, s. 255-257.

³⁴ Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I, s. 451-452; Eduard Ritter von Zambabur, "Dinâr", *İA*, 3, Eskişehir 1997, s. 591; George Carpenter Miles, "Dinâr", *EI²*, II, E. J. Brill, Leiden 1991, s. 297-299; Halil Sahillioğlu, "Dinar", *DİA*, 9, İstanbul 1994, s. 352-355.

³⁵ Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I, s. 32-35; Harold Bowen, "Akçe", *EI²*, I, E. J. Brill, Leiden 1986, s. 317-318; Halil Sahillioğlu, "Akçe", *DİA*, 2, İstanbul 1989, s. 224-227.

yüklerinin güvenliğini sağlayan görevlilere ise 50 dirhem (درهم)³⁶ ücret verildiğini kaydeden seyyah birlikte yolculuk yaptığı kervandan yekun olarak “*bedrika*” olarak tesmiye edilen 203 dirhemlik gümrük vergisi alındığını belirtmektedir.³⁷ Pegolotti ayrıca Erzincan işi “*buharin*” kumaşlarının İtalya’daki Pisa pazarlarında bile satıldığını³⁸ ve Erzincan’ın Asya’dan gelen tâcirler ile Avrupalı tâcirlerin buluştukları ve gidecekleri güzergâh için hazırlıklarını yapıp elzem olan levazımatı temin ettikleri bir şehir olduğunu kaydetmektedir.³⁹

Ziraî faaliyetlerin yanı sıra ticaretin daha çok canlanması için yapılan kervansaraylar tacirlerin Anadolu’yu güvenli bir ticarî faaliyet alanı olarak görmelerine sebep oldu. Alâeddîn I. Keykubâd döneminde bütün Türkiye’de olduğu gibi kuzey doğu Anadolu hattında da yeni kervansarayların yapılmasına sebep oldu. Saltuklular döneminde Erzurum-Erzincan arasındaki Tercan’da inşa edilen Saltuklu melikesi Mama Hatun Kervansarayı’nın yanı sıra Erzincan-Sivas arasında ise Mugar Han’ı inşa edildi. Erzincan-Sivas arasında Erzincan Akşehir/Akşar (أقشهرارزنجان)⁴⁰ adlı mevkiî Erzincan arasında yapılan bu kervansarayın tam olarak nerede yer aldığı bilinmemektedir.⁴¹

Kösedağ Savaşı’ndan önce Selçuklu ordusu ile karşılaşmak için Erzincan’dan geçen Baycu Noyan’ın haraç aldığı Erzincan, Kösedağ Savaşı’ndan sonra Sivas ve özellikle Kayseri’nin düşmesi ve yağmalanmasından sonra Azerbaycan’a geri dönen Moğol ordusu tarafından yağmalandı. Baycu Noyan kuvvetle muhtemel Azerbaycan’a dönerken Sivas, Kayseri ve Malatya’nın yağmalanmasından sonra Selçukluların Erzincan üzerinde bir intikam seferi düzenleme ihtimallerine karşı Erzincan’dan yeniden haraç talep etmiş ve verilmemesini bahane ederek Erzincan’ı kuşatma altına alıp Erzurum, Sivas, Kayseri ve Malatya ile aynı akıbete uğramasına neden olmuştur. Baycu Noyan komutasındaki Moğol askerleri tarafından tahrip ve yağma edilen Erzincan daha sonra Moğolları Anadolu hâkimiyetini genelinde olduğu gibi Erzurum ve Sivas şehirlerinde Moğollar tarafından yaptırılan binalar sayesinde tekrar eski önemini kazanmıştır. Özellikle 1256-1335 yılları arasında Erzincan’a hakim olan İlhanlı Moğolları döneminde eski ihtişamlı günlerini elde eden Erzincan şehirdeki ahiler vasıtasıyla müreffeh bir hal aldı. XIII. asrın ikinci yarısından sonra Kilikya/Çukurova bölgesindeki

³⁶ Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, I, s. 453-455; Eduard Ritter von Zambaur, “Dirhem”, İA, 3, Eskişehir 1997, s. 94-95; George Carpenter Miles, “Dirham”, EI², II, E. J. Brill, Leiden 1991, s. 319-320; Halil Sahillioğlu, “Dirhem”, DİA, 9, İstanbul 1995, s. 368-371.

³⁷ Osman Turan, Doğu Anadolu Devletleri Tarihi, Ötügen Yayınları, İstanbul 2017, s. 87; Turan, Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti, s. 360; Konukçu, “Tercan Tarihi”, s. 54; Yaşar Bedirhan, “Türkiye Selçukluları Devrinde Anadolu’nun Ticaret Şehirleri”, Tarih Okulu Dergisi, XXIV, Aralık 2015, s. 37; Blessing, Moğol Fethinden Sonra Anadolu’nun Yeniden İnşası: Rum Diyarında İslâmî Mimari, s. 210; Erol Keleş, “İlhanlıların Anadolu’da Kurduğu Vergi Nizamı ve Neticeleri Hakkında Bir Değerlendirme”, Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, 124/244, Ocak - Şubat 2020, s. 15.

³⁸ Turan, Türkiye-İtalya İlişkileri, I, s. 170.

³⁹ Turan, Türkiye-İtalya İlişkileri, I, s. 199.

⁴⁰ Akşehir/Akşar: Erzincan-Sivas arasında Erzincan’a 7 fersah ve konya’ya 3 günlük mesafede bulunmaktadır. “Akşehir: Erzincan’a 7 ferseng, Konya’ya 3 merhâledir. hukûk-i dîvânîsi/vergi 135.000 dinârdır.” Kazvîni, Hamdullah Müstevfî b. Ebî Bekr b. Ahmed b. Nâsr (740/1300), Nûzhetü’l-Kulûb, nşr. Muhammed Debîr Siyâkî, Kitâbhâne-i Tahûrî, Tehrân 1336/1958, s. 111; Nûzhetü’l-Kulûb: The Geographical Part of the Nuzhat-al-Qulûb, trc. Guy le Strange, E. J. Brill, Leyden - London 1919, s. 96; Fatih Çiftçi, Hamdullah Müstevfî’nin Nûzhetü’l-Kulûb Adlı Farsça Eserine Göre Moğollar Devrinde Azerbaycan, Mezopotamya ve Anadolu, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih (Ortaçağ Tarihi) Ana Bilim Dalı, Neşredilmemiş Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2016, s. 63; Ahmet Toksoy, “Akşehir-i Erzincan”, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 10, Erzurum 1998, s. 185-193; Dursun Ayan, “Mevlânâ ve Süşehri (Erzincan Akşehiri)”, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 26, Bahar 2017, s. 23-36; Filiz Akçay, Selçuklu Kentleri Türkiye Selçukluları, Gece Kitaplığı, Ankara 2023, s. 149-159 (Akşehir-i Erzincan adlı başlıkta tamamen Erzincan’dan bahsetmekte ve Akşehir’den hiç bahsetmemektedir. Yazar, sehven Erzincan ile Akşehir-i Erzincan’ın aynı yer olduğunu zannetmiştir. Tarih kaynaklarının verdiği bilgilere göre tıpkı Karahisar gibi Akşehir adlı yerleşim yeri de Anadolu’da çoktur. Bunları birbirinden ayırmak için bağlı oldukları şehirlerin adları ile zikredilmeleri aynı şehirler oldukları anlamına gelmez.)

⁴¹ Muammer Kemal Özergin, “Anadolu’da Selçuklu Kervansarayları”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, XV/20, Mart 1965, s. 158; Turan, Türkiye-İtalya İlişkileri, I, s. 184-185 (yazarın tespitlerine göre Erzurum-Erzincan arasında 2, Sivas-Erzincan arasında ise 3 kervansaray mevcuttur.); Şebnem Eryavuz, “Kervansaray”, DİA, 25, Ankara 2002, s. 301.

tâbi ermeni baronluğu denetimindeki Ayas Limanı ile Tebriz arasındaki kervan yolu üzerinde yer alması hasebiyle ticarî kapasite açısından ikbal dönemini yaşayan Erzincan, bu nedenle Türk, Fars, Arap, Ermeni ve Avrupalı tüccârın uğrak noktası olmaya başladı. Şehir ve çevresinde fuar tarzında büyük pazarların tesis edilmesi Selçuklu Moğol tahakkümünden Anadolu şehirlerinden bir çok insanın Erzincan'a akın etmesine ve böylece şehrin nüfusunun artmasına neden oldu. Tancalı Müslümân seyyah Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Erzincan'a gelerek Ahî Nizâmeddîn Hângâhî'nde⁴² kalmış, şehri ve pazarlarını burada imal edilen “*buharin*” kumaşlarının güzelliğinden bahsederek onları “*Erzencânî*” şeklinde tesmiye etmiştir. İbn Battûta ayrıca Erzincan'da bakır madeni ocaklarını bulunduğu ve bu nedenle bakır işçiliğinin geliştiği, elde edilen bakır cevherinden çok güzel ve süslü el işi eşyaların üretildiği, kullanışlı kap kacakların imal edildiği ve özellikle “*beysûs*” adı verilen bakır şamdanların yapıldığından bahsetmiştir.⁴³

İbn Battûta, mübalağalı bir derecede hayranlık duyduğu Erzincan'ı

“Oradan hareketle Erzencân'a [Erzincan] ulaştık. Irak sultanına bağlı şehirlerden biridir Erzencân. Bakımlı ve büyüktür. Halkın çoğunluğunu Ermeniler oluşturuyor. Müslümanlar Türkçe konuşuyor. Gayet muntazam ve canlı çarşaları var. Erzencânî diye bilinen nefis kumaşlar dokunur burada. Ayrıca bölgenin bakır madenleri de meşhurdur. Bakırdan çeşitli ebatlarda kap kacak ve bizim taraflardaki ayaklı çiradanlıklara benzeyen şamdanlar yapılır. Bunlara “beysûs”⁴⁴ denildiğini belirtmiştik. Burada Ahî Nizâmeddîn'in tekkesinde kaldık. Nizâmeddîn'in tekkesi, benzerleri arasında en güzel olanıdır. Zaten Nizâmeddîn de Ahular arasında en ileri ve ulu kişi olarak tanınmakta. Bizî iyi ağırladı.”

şeklindeki gibi tasvir etmektedir. Müellif mezkûr kanaati ile Erzincan'ın verimli müreffeh bir şehir olduğunu dile getirmekle birlikte şehrin nüfus yapısı hakkında da önemli bilgiler vermektedir.⁴⁵ Moğol hâkimiyeti dönemi Erzincan iktisadı için önemli gelişmeler ile dolu olsa da Anadolu'nun genelinde olduğu gibi Erzincan'da da bhusus 1277 yılından sonra Abaka Han'ın Türkmen siyaseti nedeniyle şehirlerin nüfusunun genelini oluşturan Türkmenlerin Moğol hâkimiyetine muhalefet ettikleri için şehirleri terk ederek Anadolu'nun sahil kesimindeki dağlık alanlara yerleşmeleri, şehirlerdeki Türk/Türkmen nüfusunun azalmasına neden olmuştur. Moğol/İlhânî idarecilerin Hıristiyanlar ile iyi ilişkileri Türkmenlerden boşalan şehirlerin kırsal alanlarda yaşayan Hristiyanların özellikle Ermenilerin

⁴² Özkan Dayı, İlhanlılar Zamanında Tasavvuf (İran Moğolları'nda Hângâhlar ve Sûfiler), Altınordu Yayınları, Ankara 2021, s. 124, 126.

⁴³ İbn Battûta, Ebû Abdullah Muhammed b. Battûta et-Tancî (770/1369), Tuhfetu'n-Nuzzâr fî Garâibi'l-Emsâr ve Acâibi'l-Esfâr: İbn Battûta Seyahatnamesi, I, trc. Abdulsait Aykut, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2018⁵, s. 418; Turan, Doğu Anadolu Devletleri Tarihi, s. 88; İbrahim Kafesoğlu, “İbn Battûta”, İA, 5/2, Eskişehir 1997, s. 708; Faruk Sümer, Yabanlı Pazarı: Selçuklular Devrinde Milletlerarası Büyük Bir Fuar, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2024, s. 5; Turan, Türkiye-İtalya İlişkileri, I, s. 168-169, 199; Tamara Talbot Rice, Anadolu Selçuklu Tarihi, trc. Tuna Kaan Taştan, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara 2015, s. 108; Darkot, “Erzincan”, s. 339; İsmet Miroğlu, “XVI. Yüzyıl Başlarında Erzincan Şehri (1516-1530)”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, 28-29, İstanbul 1974-1975, s. 79-80; M. Said Polat, Anadolu Selçuklularında Ticarî Hayat, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Tarih Bölümü Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı, Neşredilmemiş Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1992, s. 19-20; Bedirhan, “Türkiye Selçuklular Devrinde Anadolu'nun Ticaret Şehirleri”, Tarih Okulu Dergisi, S. XXIV, Aralık 2015, s. 38; Özkan Dayı, “Moğol İran'ında Ticaret”, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S. 25, 2021, s. 582; Ferruh Kayalan, “Geçmişte Erzincan Şehrinin Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapısı (M.Ö. II. Yüzyıl- M.S. XVII. Yüzyıl)”, Cappadocia Journal of History and Social Sciences, 9, Ekim 2017, s. 159; Ahmet Safa Yıldırım, “XIII-XV. Yüzyıllarda Anadolu Ticaret Yolları Üzerinde Erzincan”, Erzincan Tarihi (nşr. Abdulkadir Gül), II, Erzincan Valiliği Yayınları - Erzincan Binalı Yıldırım Üniversitesi Yayınları, s. 365; Özdal, “Türk Hâkimiyetinin Anadolu'ya Kazandırdığı Ekonomik İvme (XII-XIV. Yüzyıllar)”, s. 87.

⁴⁴ Beysûs: Farsça Pîhsûz (پیه سوز) kelimesinin Arapça telaffuzudur. Pîh (پیه): içyağı, sûz (سوز) ise suhten (سوختن): yanmak, yakmak fiilinin şimdiki zaman halidir. Bu suretle pîhsûz, kandil, yağ mumu şamdanı, iç yağı ve don yağı ile yanan kandil anlamına gelmektedir. Ziya Şükün, Farsça-Türkçe Lugat: Gencine Güftar Ferhengi Ziya, I, Mili Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1984, s. 539; Mehmet Kanar, Kanar Farsça-Türkçe Sözlük, Say Yayınları İstanbul 2008, s. 406.

⁴⁵ İbn Battûta, Ebû Abdullah Muhammed b. Battûta et-Tancî (770/1369), Tuhfetu'n-Nuzzâr fî Garâibi'l-Emsâr ve Acâibi'l-Esfâr: İbn Battûta Seyahatnamesi, I, trc. Abdulsait Aykut, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2018⁵, s. 418.

şehirlere göç etmesine ve bu nedenle şehirlerdeki zanaat erbabının Ermenilerden teşekkül etmesine neden olmuştur. İbn Battûta'nın bahsettiği durum bu kanaatimizle doğrudan alakalıdır.

Türkiye Selçukluları Devleti'ndeki üç önemli bakır madeninden birinin bulunduğu Erzincan, el sanatlarında çok güzel eserleri ile meşhur idi. Hatta Erzincan'da yapılan kitap ciltleri dünyanın dört bir tarafına yayılmaktaydı. Mengüceklî Beyliği'ne bağlı olan ve daha sonra 1229 yılında Türkiye Selçuklu hâkimiyetine geçen Şarkî Karahisar (Köğonya, Şebinkarahisar) şehrinde elde edilen şap madeni Erzincan kumaşları olarak bilinen “*buharin*” kumaşının boyanmasında kullanılmaktaydı. Avrupa'ya gönderilen şap madeni Kütahya ve Şarkî Karahisar'dan gönderilmekle birlikte Trabzon limanından Avrupa'ya gönderilen tekstil malzemeleri nedeniyle Erzincan Avrupa'da da meşhur olmuştu.⁴⁶

Moğol tahakkümü dönemi Erzincan hakkında bilgi veren İtalyalı meşhur seyyah Marco Polo, Erzincan şehrinin adını “*Arcingan, Arçingan*” şeklinde kaydetmektedir. Bu münesebetle Erzincan hakkında bilgi veren Marco Polo, bu şehirde “*bokeran*” şeklinde tesmiye ettiği ve Moğol hâkimiyet coğrafyasında meşhur olan dünyanın en güzel “*buharin (bukasi, bochassini, buccassini)*” kumaşlarının imal edildiğini ve şehirde yaşayan insanların mezkûr kumaşları üretmede ve işlemede çok mahir olduklarını dile getirmektedir. Erzincan ve çevresinde “*buharin*” kumaşları dışında birçok pamuklu kumaş türünün de üretildiğini kaydeden İtalyan seyyah, Erzincan'da çok farklı meslek erbabının da var olduğunu eklemektedir. Bölgede genel olarak en iyi pamuklu ürünlerin üretildiğini ve bu meslek dışında daha birçok mesleğin icra edildiğini aktarmıştır. Erzincan'da bulunan Ermenilerin halı üretiminde etkili oldukları ve çeşitli desenlerle halı ürettikleri, üretim esnasında kadim gelenekleri kullandıkları ve Kemâh'ta imal edilen çadır kumaşlarının ince ve zarif olmasından dolayı meşhur olduğunu dile getirmektedir.⁴⁷ Moğol/İlhânî hâkimiyeti dönemi Avrupa'da satılan ve kullanılan kumaş çeşitlerinden birisi de “*bukeran*”⁴⁸ kumaşdır. Bukran genel olarak Avrupa'ya Erzincan ve Kıbrıs'tan ithal edilmekteydi. Bu kumaş türü kuvvetle muhtemel “*buharin*” kumaşının aynısı ya da benzeri olmakla beraber Buhârâ işi manasına gelen “*buharin*” isminin farklı telaffuzudur.⁴⁹ Meşhur İtalyan seyyah ayrıca Erzincan'ın Ermenilerin tâbi olduğu bir “*Arcivescovo*”luk (Piskoposluk/Mertopolük) merkezi olduğunu kaydetmektedir.⁵⁰

Marco Polo Moğol/İlhânî tahakkümü dönemi Erzincan hakkında gözlemlerine dayanan verdiği bilgiler

“Büyük Ermenistan çok büyük bir bölgedir. Her yerinde aynı dil konuşulur, diğer bölgelerin dilinden farklıdır, ama hem konum itibarıyla hem de ülke sayısı bakımından Küçük Ermenistan'dan daha büyük olmasına rağmen diğer her konuda Küçük Ermenistan'la uyum içindedir. Erzincan/Arçingan denen bir şehirle başlar. Dünyanın en iyi bokeranları burada yapılır, çünkü bu insanlar bu işin ustasıdır. En iyi ve en güzel pamuklu buradadır ve

⁴⁶ Heyd, Yakın-Doğu Ticaret Tarihi, s. 542; Sümer, Yabanlı Pazarı: Selçuklular Devrinde Milletlerarası Büyük Bir Fuar, s. 7; Turan, Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti, s. 364; Blessing, Moğol Fethinden Sonra Anadolu'nun Yeniden İnşası: Rum Diyarında İslami Mimari, s. 210.

⁴⁷ Marco Polo, Dünyanın Hikâye Edilişi: Harikalar Kitabı, trc. Işık Ergüden-Zühre İlkelen, not. Stéphanne Yerasimos, Ötügen Neşriyat, İstanbul 2019², s. 69; Seyahatname: Dünyanın Tasviri, Kubilay Han'ın Sarayında Bir Venedikli, trc. Leyla Tonguç Basmacı, Alfa Basım Yayım Dağıtım, İstanbul 2021³, s. 51-52; Darkot, “Erzincan”, s. 339; Miroğlu, “XVI. Yüzyıl Başlarında Erzincan Şehri”, s. 79; Turan, Türkiye-İtalya İlişkileri, I, s. 169; M. Said Polat, “Moğol İstilasına Kadar Türkiye Selçukluları'nda İçtimai ve İktisadî Hayat”, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Neşredilmemiş Doktora Tezi, İstanbul 1997, s. 167-179; Polat, Anadolu Selçuklularında Ticarî Hayat, s. 26; Ahmet Nurullah Özdal, “Türk Hâkimiyetinin Anadolu'ya Kazandırdığı Ekonomik İvme (XII-XIV. Yüzyıllar)”, Orta Çağ'da Ticaret, nşr. Tolgahan Karaimamoğlu, Selenge Yayınları, İstanbul 2022, s. 75 (Yazar, Erzincan'daki Ermeni nüfus kesafetini Türk hâkimiyeti dönemi Anadolu şehirlerinin iktisadî olarak kalkınmaya başlamasından sonra kırsal alanlardan yapılan göçlere dayandırmaktadır.).

⁴⁸ Bukran/Bokeran: saraçlar tarafından kullanılan yün kırpıntısıdır.

⁴⁹ Heyd, Yakın-Doğu Ticaret Tarihi, s. 542.

⁵⁰ Marco Polo, Dünyanın Hikâye Edilişi: Harikalar Kitabı, trc. Ergüden - İlkelen, s. 69; Seyahatname: Dünyanın Tasviri, Kubilay Han'ın Sarayında Bir Venedikli, trc. Basmacı, s. 51-52; Turan, Türkiye-İtalya İlişkileri, I, s. 199.

burada sayamayacağımız daha birçok meslek de icra edilmektedir. Bu şehirde yerden fışkıran sıcak sular tüm dünyanın en güzel ve en sağlıklı doğal banyolarını meydana getirir. İnsanların büyük çoğunluğu Ermenidir ve Tatar tebaasıdır. Çok sayıda köy ve şehir vardır. Ama tüm krallığın en soylu şehri Erzincan'dır. Burada Hıristiyanları yöneten bir başpiskopos vardır. Bu nedenle Erzincan, tüm bölgenin metropolüdür ve insanların çoğu İsa inancına bağlıdır. Ama iyi bilen âlimleri olmadığından çeşitli inanç konularında çok sayıda sapkın da bulunmaktadır.”

şeklinde. Seyyahın verdiği bilgilere göre büyük Ermenistan sınırı Erzincan ile başlamaktadır. Şehirlerde ve kırsal beldelerde aynı dilin konuşulduğunu bildiren müellif hangi dilin konuşulduğunu hususunda sarıh bir bilgi vermemektedir. Seyyah “*horekan*” şeklinde tesmiye ettiği “*bubarin*” kumaşlarının en kalitesinin Erzincan’da yapıldığını bildirmekte ve şehirde çok fazla meslek erbabının olduğunu dile getirerek Erzincan’ın kesinlikle bir sanayi ve ticaret şehri olduğunu bildirmektedir. Şehrin barındırdığı sıcak suların hamamlar vasıtasıyla insanların kullanımına açıldığını bildiren seyyah, Erzincan’ın Tatar/Moğol hâkimiyetinde olduğunu, Ermenilerin Katolikliği bilmedikleri için sapkın düşüncelere sahip olduğunu hatta düşünce çeşitliliği ile insanların ticaret ve sanayi sayesinde bir arada huzurla yaşadıklarını da mesturen ifade etmektedir.⁵¹

Sultân İzzeddîn II. Keykavus ile kardeşi Sultân Rükneddîn IV. Kılıç Arslân arasında taht mücadelesi devam etmediği 1258 yılında Hülâgû Hân (هولاکو خان)’ın Bağdâd seferinde olmasını fırsat bilen Sultân İzzeddîn II. Keykavus kardeşi Sultân Rükneddîn IV. Kılıç Arslan ve Pervâne Mu’ineddîn Süleymân (پروانه معن‌الدین سلیمان)’ın Erzincan’ın batısına geçmelerini engelledi. Sultân Rükneddîn IV. Kılıç Arslan ve Pervâne Mu’ineddîn Süleymân, Hülâgû Hân’ın Bayan Noyan komutasında gönderdiği 1.000 kişilik bir birlik ve kendi askerleri ile Sultân İzzeddîn II. Keykavus üzerine yürüdüler ancak Tokat-Sivas arasındaki Yıldız Dağı mevkiinde yapılan savaşı kaybederek Erzincan’a ricat etmek zorunda kaldılar. Hülâgû Hân’ın Bağdâd’ı ele geçirmesi üzerine Sultân İzzeddîn II. Keykavus’a karşı kendilerine askerî yardım yapacağını düşünen Pervâne Mu’ineddîn Süleymân, Hülâgû Hân’ın huzuruna giderek 1261 yılında Moğol komutanı Alıncak Noyan (النجاج نوین) ve Kadağan Noyan (قاداغان نوین)’ın 10.000 kişilik asker ile Anadolu’ya gelmelerine ve Erzincan’a ulaşmalarına sebep oldu. Türkmenler tarafından desteklenen İzzeddîn II. Keykavus karşısından Rükneddîn IV. Kılıç Arslan ve Pervâne Mu’ineddîn Süleymân’a yardım etmek için Anadolu’ya gelen Alıncak Noyan ve Kadağan Noyan Erzincan’a mezkûr sultân ve devlet adamı tarafından karşılandılar. Alıncak Noyan’ın maiyetinde bulunan Moğol askerlerinin aynı iase ihtiyaçlarının giderilmesi için Erzincan’da hazırlanan “*esbâb-ı nüżul*” vergisi⁵² burada Moğol ordusuna takdim edildi. Bu durum Erzincan ve çevresinin olağan üstü bir savaş vergisi olan “*esbâb-ı nüżul*” vergisinin toplayacak iktisadî ve zirai alt yapıya haiz olduğunu ortaya koymaktadır.⁵³

Kösedağ Savaşı sonrasında Türkiye Selçuklu Devleti üzerindeki Moğol tahakkümü nedeniyle bir türlü istikrara kavuşmayan Anadolu coğrafyası Selçuklu meliklerinin ve Türkmenlerin isyanlarına sahne olmaya başladı. 1258 yılında İzzeddîn II. Keykavus’a karşı taht mücadelesi veren Rükneddîn IV. Kılıç Arslân, ağabeyisi karşı üstünlük kurabilmek için yanında bulunan ve başta Erzincan sübaşılığı

⁵¹ Marco Polo, Dünyanın Hikâye Edilişi: Harikalar Kitabı, trc. Ergüden - İlgelen, s. 69; Seyahatname: Dünyanın Tasviri, Kubilay Han’ın Sarayında Bir Venedikli, trc. Basmacı, s. 51-52.

⁵² Erdoğan Merçil, Selçuklularda Vergiler, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2021, s. 92; Ömer Lütfi Barkan, “Avarız”, İA, 2, Eskişehir 1997, s. 13-19; Ömer İşbilir, “Nüzül”, DİA, 33, İstanbul 2007, s. 311-312.

⁵³ Aksüt, Erzincan, s. 48-49; Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, s. 513; Faruk Sümer, Anadolu’da Moğollar, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2022, s. 29; Kaymaz, Pervâne Mu’înu’l-Dîn Süleyman, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 1970, s. 56-68; Melville, “Anatolia under the Mongols”, s. 62; Mehmet Ersan, Bir Devletin Çöküş Hikayesi Türkiye Selçuklu Devleti’nin Dağılışı, Altınordu Yayınları, İstanbul 2020, s. 116-122; Göksu, Türkiye Selçukluları, s. 146-147; Çelik, İran Moğollarının Atası Hülegü Han, s. 201; Akçay, Selçuklu Kentleri Türkiye Selçukluları, s. 158.

görevinden pervânelik görevine tayin edilen Pervâne Mu'ineddîn Süleyman⁵⁴ olmak üzere ona destek veren İranlı emirlere muvaffak olduğu durumda Erzincan mîrî⁵⁵ arazilerini mülk olarak vermeyi taahhüt etti. Baycu Noyan'ın Erzincan'a gelerek Rükneddîn IV. Kılıç Arslan ile buluşup birlikte İzzeddîn II. Keykavus'a karşı galip gelmeleri üzerine daha önce bir misali görülmemiş bu uygulama Rükneddîn IV. Kılıç Arslan'ın Pervâne Mu'ineddîn Süleymân'ın yardımı sayesinde tahtı elde etmesi üzerine gerçekleşti ve Sultân Rükneddîn IV. Kılıç Arslân, taahhüt ettiği üzere Erzincan ovasında bulunan köyleri mezkûr emirlere iktâ etti. İktâ dağılımında Erzincan'ın köyleri olan Cimin (Üzümlü), Piteriç (Bayırbağ), Şıhlı (Uluköy), Mığısı (Yalınca), Çulhasa (Soğukoluk), Norgâh (Akyazı), Karakilise (Altınbaşak), Pişki Dağı, Mertekli, Süleymanlı, Horhor, Kadağan-ı Kebir (Büyük Kadağan) ve Kadağan-ı Sağır (Küçük Kadağan) ve köyleri Kadağan Noyan'a tahsis edildi. Bölgede Kadağan isimli köylerin hal-i hazırda var olması kuvvetle muhtemel mezkûr Moğol komutanı Kadağan Noyan'ın isminden kaynaklanmakta ya da mezkûr köyler Kadağan Noyan tarafından kurulmuş olabilir.⁵⁶

1256 yılında İlhanlı Devleti'nin teşekkülünden sonra Yakın Doğu'da siyasi kutuplaşma Venediklileri ve Cenevizlileri Anadolu sahasına çekmeye başladı. Altınordu ve Memlûklerin Venedikliler ile ittifak yapması ve İlhanlı Devleti'nin Papalık, Bizans İmparatorluğu, Kilikya Tabi Ermeni Baronluğu ve Cenevizliler ile ittifak yapmasına neden oldu. Bu cümleden olarak Hûlûgû Han, 1259 yılında Ermenî Piskoposu Sergius (Mar Sarkis)'u Erzincan'a mülkî amir olarak tayin etmiş ve 1276 yılında öldürülene kadar bu görevde kaldığı rivayet edilmektedir.⁵⁷

Ebû'l-Ferec İlhanlı/Moğol hâkimiyetindeki Erzincan şehrinin Ermeni idarecisi Piskopos Mar Sarkis'in ed-Devletü't-Türkiyye/Memlûklü hükümdarı el-Melikü'z-Zâhir Rükneddîn Baybârs el-Bundukdârî es-Sâlihî (الملك الظاهر ركن الدين بيبارس البندقدارى الصالحى)'a güvenerek isyan eden Türkmenler tarafından öldürülmesini

"Bu sırada (1276) ismi Bişar olan kötü ve kan dökücü olup 100 yaşına varmış bir ibtiyar olan Zait kalesi (Hısn-ı Ziyâd, Harput) emiri, Mısırlılar tarafına kaçmağa karar verdi. Çünkü Erzincan şehrinin büyük bir adam olan ve Hüenlerin kralı tarafından saygı gören Ermeni piskoposu Mar Sarkis'e karşı düşmanlık hissediyordu. Onun için bu adamı öldürüp kaçmağa karar verdi ve bu işi yapmak için hür adamlarından bazılarını yanına alarak bu Erzincan bavalisine gitti. Bişar piskoposun bir manastırda bulunduğunu ve Hosanna bayramı için hazırlandığını haber alarak onu yolda bekledi. Mukaddes adam haftanın 2 inci günü şehre gitmek üzere kalktığı zaman büyük ve meşhur bir adam olan oğlu da yanında idi. Oğlu mukaddes adam olan babasına şu sözleri söyledi: "Siz şehre gidiniz, bense bir köye giderek meşgul olacağım ve orada yapılan bir kiliseyi takdis edeceğim. Babası ona buraya gitmek için izin verdi ve oğlunun uzun müddet kalmamasını söyledi. Bunların ayrılmaları üzerine 3 Türk atlısı geldiler ve mukaddes adamları buluştular. Bunlar atlarından inip onun elini öpmek üzere ilerlediler. Bunlar ona "Bir elçi geldi, sizinle oğlunuzun yarlığı (yani Moğol fermanını veya idari emirnameyi) okumanızı istedi. Mukaddes adam şu cevabı verdi: "Oğlum bir köye gitti, fakat ben geleyim". Bunlar bir müddet ilerledikten sonra 200 Türk atlısının taarruzuna uğradılar ve neticede mukaddes adam ile ibtiyarlardan, rahiplerden ve kölelerden müteşekkül olup yanında bulunan 38 kişi öldü. Mukaddes

⁵⁴ Kaymaz, Pervâne Mu'înu'd-Dîn Süleyman, s. 56-64; Kemal Taşçı, "Sipehsâlâr Feridûn b. Ahmed'in Risâle-i Sipehsâlâr be-Menâkıb-ı Hüdâvendigâr Adlı Eserinin Türkiye Selçuklu Tarihi Bakımından Ehemmiyeti", Bayburt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Dergisi, 2, Eylül 2018, s. 15-16.

⁵⁵ Ammon Cohen, "Mîrî", EI², VII, E. J. Brill, Leiden - New York 1993, s. 125-126; M. Macit Kenanoğlu, "Mîrî Arazî", DİA, 30, Ankara 2020, s. 157-160.

⁵⁶ Nejat Kaymaz, Anadolu Selçuklularının İnhitâtında İdare Mekanizmasının Rolü, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011, s. 142; Kaymaz, Pervâne Mu'înu'd-Dîn Süleyman, s. 71-73; Enver Konukçu, "Üzümlü Tarihi", Üzümlü (Cimin), nşr. Erdal Akpınar - Fevzi Sarıççek - Yusuf Aksun, Doğu Yayınları, Erzincan 2004, s. 18; Melville, "Anatolia under the Mongols", s. 58-59; Mehmet Ersan, Bir Devletin Çöküş Hikayesi Türkiye Selçuklu Devleti'nin Dağılışı, Altınordu Yayınları, İstanbul 2020, s. 180; Özen, "İlhanlılar Devrinde Erzincan", s. 521; Keleş, Türkiye Selçuklu Devleti ve Moğollar, s. 282-283; Çelik, İran Moğollarının Atası Hülegü Han, s. 242, 266-267.

⁵⁷ Ebû'l-Ferec, Tarih, II, s. 596-597; Bertold Spuler, İran Moğolları Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar Devri, 1220-1350, trc. Ahmed Cemal Köprülü, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987, s. 234-235; Melville, "Anatolia under the Mongols", s. 66.

adamın başı kesilmiş, sonra köyü zaptedilmiş ve oğlunun bulunduğu kilise kuşatılmıştı. Bunlar kiliseye girince mukaddes adamın oğlunu bulamadılar. Çünkü kilisenin içinde bir yığın buğday bulunuyordu ve kendisi bunun içine saklanmıştı. Bunlar geri dönmek isteyince bu mel'un kafirlerden biri "Ewelâ şu yığına ateş verelim de öyle gidelim" dedi. Yığına ateş verildikten sonra genç adam yarı diri bir halde çıktı. Türkler ona sordular: "Baban nerede?" o da şu cevabı verdi "Şebre gitti". Bunun üzerine babasının kesik başını önüne attılar. Genç bu kafayı görünce bir çığlık kopararak babasının başı üzerine düştü. Onlar da onun düşmesi üzerine vücudunu parça parça ettiler. Bu hadiselerden sonra Bışar nâmındaki kötü adam oğullarını ve bütün askerlerini alarak Mısır hükümdarının yanına gitti."

şeklinde ifade etmektedir. Müellif bu suretle hem Erzincan'ın Ermenilerin dini merkezi olduğunu hem de Moğol tahakkümü altındaki Türkiye Türklerinin/Türkmenlerinin İlhânlı Devleti'ne isyan ettiklerini İlhânlı Devleti'nin Erzincan'daki temsilcisini öldürerek gösterdiklerini izah etmektedir.⁵⁸

Cenevizliler, 1277 yılında Azerbaycan'ın merkezi üzerinden Anadolu'ya gelen ticarî ürünlerin Erzurum, Erzincan, Sivas, Kayseri üzerinden Çukurova'ya ve İskenderun Limanı'ndan Avrupa'ya ulaşmasını sağlamak için İlhânlıların Anadolu Umum Valiliği'nin merkezi olan Sivas'ta bir ticarî konsolosluk tedarik ettiler. İskenderun-Tebriz arasında bir hayvan yükü maldan 153 dirhem geçiş vergisi ve 50 dirhem güvenli geçiş sağlama vergisi olmak üzere yekûn olarak 203 dirhem vergi almak suretiyle güvenli ticaret yapma imtiyazına sahip olan Cenevizliler bu sayede hem kendileri zenginleşiyorlar hem de Anadolu'da uğradıkları şehirleri zenginleştiriyorlardı. Erzincan'da bu ticaret güzergahı üzerinde yer alması hasebiyle payına düşen zenginliğe ve dolayısıyla refaha kavuşuyordu.⁵⁹

Anadolu'daki Moğol/Tatar tahakkümünün en çok hissedildiği sene hiç şüphesiz 675/1277 yılıdır. Mezkûr senede Anadolu'daki Türkmenleri destekleyerek İlhânlıların Kuzey Suriye'ye yayılmasına engel olmak isteyen Memlûklü hükümdarı Rükneddîn Baybârs Elbistan (بلستان) Savaş'ında Bahâdır Tukû Noyan (بهادر تقو نون) ile Tudâvun Noyan (تداون نون) tarafından komuta edilen Moğol ordusunu yenmesi⁶⁰ ve Kayseri'ye gelerek Selçuklu tahtına oturması ve Selçuklu devlet adamlarından yeterli ilgiyi görmediği için Mısır gitmesi üzerine Anadolu'ya gelen ve savaş mahallinde hiç Selçuklu Türkmen askeri ölüsü bulamayan Abaka Hân Anadolu'da Türkmen avına çıktı. Bu durum Anadolu Türkmenlerini Bilâdü's-Şâm'ın şimaline ve Anadolu'nun kuzey, güney ve batı bölgelerindeki dağlık bölgelere çekilmelerine sebep oldu.⁶¹

1243 Köseadağ Savaşı ile başlayan Türkiye Selçuklu Devleti'nin inhitat/duraklama dönemi bu hadiseden sorumlu tutulan Pervâne Mu'ineddîn Süleymân'ın İlhânlıların yazlık ordugâhı olan Alâdâğ (الاداغ , الاطاغ , الاطاق , اله داغ) da yargılanarak öldürülmesi ile 675/1277 yılında son buldu ve Türkiye Selçuklu Devleti inkıraz/yıkılış dönemine girdi. 675/1277 yılında Anadolu işlerini düzene sokmak isteyen İlhânlı hükümdarı Abaka Han, Anadolu'daki bazı bölgelerin doğrudan Moğollar tarafından idare edilmesinin yanı sıra şimdi de Sivas'ta tesis edilen Anadolu Umum Valiliği eliyle sadece doğu

⁵⁸ Ebû'l-Ferec, Tarih, II, s. 596-597.

⁵⁹ Turan, Türkiye-İtalya İlişkileri, I, s. 195; Abdülkadir Yuvalı, "İlhânlıların Anadolu Politikası ve Doğu Anadolu Şehirlerinin Vergi Potansiyeli", XI. Türk Tarih Kongresi (5-9 Eylül 1990), 2, Ankara, s. 595.

⁶⁰ İbn Bîbî, el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fî'l-Umûri'l-'Alâ'iyye, I, nşr. Erzi, s. 670-679; el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fî'l-Umûri'l-'Alâ'iyye (Selçuknâme), II, trc. Öztürk, s. 614-623; Aksarâyî, Kerîmeddîn Mahmûd b. Muhammed (733/1333), Müsâmeret'ül-Ahbâr ve Müsâyeretü'l-Ahyâr – Tezkire-i Aksarâyî: Moğollar Zamanında Türkiye Selçukluları Tarihi, nşr. Osman Turan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999, s. 114-116; Müsâmeret'ül-Ahbâr, trc. Mürsel Öztürk, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000, s. 88-89; Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, s. 560-566; Süleyman Özbek, "Türkiye Selçukluları-Memlûk Münasebetleri (1250-1277)", Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, I/2, Afyonkarahisar 1999, s. 50-59; İbrahim Güneş, "Memlûk Sultanı I. Baybars'ın 1277 Yılındaki Anadolu Seferleri", Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, XX/2, Elazığ 2010, s. 343-360; Keleş, Türkiye Selçuklu Devleti ve Moğollar, s. 330-364.

⁶¹ İbn Bîbî, el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fî'l-Umûri'l-'Alâ'iyye, I, nşr. Erzi, s. 679-684; el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fî'l-Umûri'l-'Alâ'iyye (Selçuknâme), II, trc. Öztürk, s. 623-626; Aksüt, Erzincan, s. 48; Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, s. 566-574; Kaymaz, Pervâne Mu'inü'd-Din Süleyman, s. 175-179; Göksu, Türkiye Selçukluları, s. 158-160; Taşçı, "Ortaçağda Erzincan" s. 112; İbrahim Güneş, İran Merkezli Geleneksel Moğol Yönetiminin İnşası Abâkâ Han ve Zamanı (663-680/1265-1282), Efe Akademi Yayınları, İstanbul 2024, s. 132-144, 146-155.

Anadolu'yu değil orta Anadolu'yu da doğrudan idare etmeye başladılar. Bütün bu tedbirler neticesinden Erzincan ve mücavir beldelerde Moğol Noyanları tarafından idare edilmeye başlandı. 1277 yılında Anadolu işlerini yani vergilerini düzenlemek için görevlendirilen Sâhib-i Dîvân Şemseddîn Cüveynî, iktisadî alanda bazı yeni uygulamalar getirerek Moğol tahakkümü altında ezilen halkın rahat bir nefes almasını sağladı. İlhânlı Devleti hazinesine altın biriktirmekten başka bir vazifesi olmayan Anadolu halkı bu sayede fazla vergi toplanması gibi hususlardan kurtulmuş oldu. gereksiz vergi toplanması uygulamasını nihayete erdiren Sâhib-i Dîvân Şemseddîn Cüveynî, “*emvâl-i mâl*” adlı verginin muntazam toplanmasına özen gösterdiği gibi İlhânlıların Anadolu'dan beklediği alacaklar için yeni kaynaklar temin etmeyi başardı. Bu cümleden olarak daha önce Rükneddîn IV. Kılıç Arslan'ın İranlı/Fars emirlere ikta ettiği Erzincan ve çevresi Şemseddîn Mahmûd Tuğra'den satın alınarak İlhânlı sarayının has gelirleri anlamına gelen “*incü*”⁶² statüsüne kavuşturuldu. Artık İlhânlı Devleti'nin doğrudan bir vilayeti hâline gelen Erzincan'ın Kösedâğ Savaşı'ndan sonra tahrip edildiği zaman aldığı yararalar sarılarak imar edildi ve şehir eski ihtişamlı günlerine kavuştu. Anadolu'da ilk kez İlhânlı sarayının has mülkü olan Erzincan'daki üretim faaliyetlerine bu tarihten sonra özellikle hız verildi ve şehir daha çok zanaat erbabını istihdam etmeye başladı. İlhânlı Devleti saray gelirlerine dahil edilmesi nedeniyle burada imal edilen ibrişim ve kadife (قطيفة)⁶³ kumaşların yanı sıra diğer ürünler Tebriz ve daha sonra Sultâniyye'de bulunan İlhânlı Devleti saraylarını süslemeye başladı.⁶⁴

İbn Bîbî, velinimeti olan Sâhib-i Dîvân Şemseddîn Cüveynî'nin Anadolu icraatlarını büyük bir hayranlıkla anlatmaktadır. Müellif, İlhânlı veziri ve tarihçisi olan Alâeddîn Ata Melik Cüveynî'nin isteği ve teşviki ile kaleme aldığı eserinde

“Büyük yönetici, muhterem vezir, Sahib Divan-ı Azam -Allah şanımlı yüceltsin- Rum ülkesinin işlerini düzene koyup, işlerin ve sorunların azı çoğu, önemlisi önemlisi üzerine hakimiyet kurup, onları kontrolü altına alınca vergi kapılarını (ebvabü'l-mal) sağlam tuttu. Etkili emri gereğince ülke kanunu adalet yoluna girdi. Parça ve bütün hakkında gerçeği yansıtan görüşleri bilinir, anlaşılır, duyulur, görülür oldu. Alemi süsleyen düşüncesi büyük vezir, merhum yönetici şehid Nizâmü'l-mülk'ün -Allah rubunu kutsasın- adetini canlandırıp onun yolunu takip ederek, Uc sınırlarını kapadı ve ülkenin her yanında ayaklanmış olan asileri ve serkeşleri durdurdu. Ankara, Safranbolu, Honas, Ladik (Denizli)'in Türk emirlerinin isteklerine yerine getirdi. Simre, Sinop, Samsun, Bafra vs. sabbillerinde oturan Türklerin rızasını alarak onların hepsini gündün güne büyüyen devlete -Allah devamlı kalsın- kulluk ve bağlılık yoluna soktu. Baba olarak adlandırılan Tuğracı Sahib Şemseddin'in devlet hazinesinden borç aldığı hesap defterlerine ve belgelerine göz attı. Günden güne büyüyen devlet şirketinden (ortak-i devlet) saltanat divanı naiblerine ödenmek üzere alınmış olan malların tutarını haddinden fazla çoğaltıp birikmiş gördü. Öyle ki, eğer bir süre daha onun incelenmesinde ibmalkar davranılsaydı, Sultan'ın naibleri biçbir şekilde onu ödeme imkanı bulamayacaklardı ve ülkenin önemli bir kısmı büyük bir tehlikeyle karşı karşıya kalacaktı. Parlak zekâsına ve ileri görüşüne uyarak yeryüzü padişahı büyük İlhan'ın -Azametü artsın- devlet hazinesini (hazane-i amire) kollamak ve köklü bir hanedan olan Selçuklu hanedanının namus ve şerefini

⁶² Kazuhiko Shiraiwa, “İnjü in the Jâmi' al-Tavârikh of Rashîd al-Dîn”, Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae, XLII/2-3, 1988, s. 371-376; Osman Gazi Özgüdenli, “İncü”, DİA, 22, İstanbul 2000, s. 281.

⁶³ Kadife/Katife: Erkek ve kadın esvaplarında kullanılmak amacıyla ipek, pamuk ve yünden imal edilen yüzü tüylü ve yumuşak kumaş. Şemseddîn Sâmî, Kâmûs-i Türkî, nşr. Yavuzarslan, s. 611; Koçu, Türk Giyim Kuşam ve Süsleme Sanatı, s. 142-143.

⁶⁴ Zeki Velidi Togan, “Reşideddin'in Mektuplarında Anadolu'nun İktisadî ve Medenî Hayatına Dair Kayıtlar”, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, 15/1-4, 1953, s. 35; Yinanç, Türkiye Tarihi: Selçuklular Devri, II, s. 302-303; Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, s. 584-585; Kaymaz, Anadolu Selçuklularının İnhitâtında İdare Mekanizmasının Rolü, s. 174; Abdülkadir Yuvalı, İlhanlı Tarihi, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2017, s. 367; Erdem, “Türkiye Selçuklu-İlhanlı İktisadî, Ticarî İlişkileri ve Sonuçları”, s. 64; Melville, “Anatolia under the Mongols”, s. 71; Ankhbayar Danuu, Türk Moğol Tarihi, ed. Kürşat Yıldırım, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2018, s. 127; Keleş, “İlhanlıların Anadolu'da Kurduğu Vergi Nizamı ve Neticeleri Hakkında Bir Değerlendirme”, s. 15-16; Merçil, Selçukluların Vergileri, s. 66; Mehmet Ersan, Bir Devletin Çöküş Hikayesi Türkiye Selçuklu Devleti'nin Dağılışı, Altınordu Yayınları, İstanbul 2020, s. 185; Özkan Dayı, “Vezir Şemseddin Cüveynî'nin İlhanlı Devletindeki Faaliyetleri (1263-1284)”, Bayburt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Dergisi, 1, Mart 2018, s. 100; Çelik, İran Moğollarının Atası Hülegü Han, s. 231; Güneş, İran Merkezli Geleneksel Moğol Yönetiminin İnşası Abâkâ Han ve Zamanı, s. 146-147.

korumak için Erzincan'ı bağlı yerleriyle birlikte şer'i mübaya usulüne göre padişahın yakınlarının ve haslarının (incü) mallarına kattı. Böylece o aile, o ağır borç yükünün altından kurtuldu ve mesele tamamen balloldu. Önemli meseleleri ballettikten, yargı işlerini ve diğer işleri yoluna koyduktan sonra Sultan Gıyaseddin Keyhüsrev ile Sahib'î, yeri gelince ayrıntılı olarak anlatılacağı gibi Cimri ile savaşmaya ve onun alevlendirdiği fitne ateşini söndürmeye gönderdi. Kendisi de kutlu talibi ve iyi buyuyla yeryüzü padişahı, kılıç ve mübür sahibi İlhan-ı A'zam'ın -Azameti artsın- kulluğuna gitmek için Tokat mabrusesinden kalkıp Koylubisar'ın yolunu tuttu. Seçkin ve bilgili oğlu, dünyanın şerefi uluğ muazzam Sahib Divan Hacı Harun'u Göbürge Aga'nın yanında Rum memleketlerinde bıraktı. O, o önemli makamı işgal ettiği süre içinde öyle yeterlik işaretleri, iyilik belirtileri ve kararlılık emareleri gösterdi ki, eski vezirlerin, geçmiş büyüklerin ve bağımsız yöneticilerin öngüsüne muhatap oldu. Onları imrendirecek duruma getirdi. Düşüncesinin sağlamlığı ve görüşünün derinliğiyle buzuru artırp zorlukları ortadan kaldırdı. İşlerin yarım kalanlarını ve eksikliklerini tamamladı."

şeklinde dile getirmektedir.⁶⁵

İlhânlı Devleti'nin Cenevizli ya da İtalyalı tüccârın dikkatini hâkimiyet sahasında ticarî faaliyetlere çekebilmek için Tebrîz ve Sivas şehirlerinde ödeme yapma şartları ile ticarî muahedeler yaptıkları tespit edilmektedir. Sivas'ta akdedilen 15 Mayıs 1280 tarihli bir muahedeye göre tâcirlerin malları Samsun veya Sinop limanlarından gemileri yüklenmesi ve bedellerinin Sivas ya da Tebrîz'de önemesine yönelik akdedilen bir ticarî muahededen Erzincan'da da bu minvalde bir ticarî muahede yapıldığı öğrenilmektedir.⁶⁶

Erzincan 1280 yılında Sultân Gıyâseddîn II. Mes'ûd'un Samagar Noyan ve İlhanlı hükümdarı Abaka Hân'a itaat arz etmesi üzerine Abaka Hân tarafından Erzurum, Sivas, Harput ve Diyar-ı Bekr ile birlikte kendisine verilmekle Anadolu'daki Selçuklu toprakları ikiye taksim edildi. Ancak Sultân Gıyâseddîn II. Mes'ûd, yapılan bu taksimata razı olmayan ve durumu düzeltmek için İlhanlı Devleti başkentine gitmek için Erzincan'a gelen Sultân Gıyâseddîn III. Keyhüsrev'in 683/1283 yılında Erzincan'da öldürülmesi üzerine Kayseri'ye giderek yegâne Türkiye Selçuklu sultânı olabildi. Sultân Gıyâseddîn III. Keyhüsrev'in Erzincan'da öldürülmesi tarih kayıtlarına göre Moğolların dahli olmadan Sultân Gıyâseddîn II. Mes'ûd ve ona bağlı devlet erkânı tarafından tertip edilmiştir. Bu tarihten sonra kuvvetle muhtemel Moğolların haberi olmadan yapılan bu suikast nedeniyle İlhanlı Devleti Erzincan idaresi Türkiye Selçuklu Devleti'nden alarak doğrudan merkezden tayin ettikleri kişilere emanet etmeye başladılar.⁶⁷

Türkiye Selçuklu Devleti'nin yeni sultânı Gıyâseddîn II. Mes'ûd'un İlhanlılar tarafından desteklenmesi ve Gıyâseddîn III. Keyhüsrev'in Erzincan'da öldürülmesi hakkında Anadolu'daki İlhanlı/Moğol tahakkümünün şahidi olan tarihçi Aksarâyî, Kerîmeddîn Mahmûd b. Muhammed (733/1333), çok önemli bilgiler vermektedir. Müellife göre Gıyâseddîn II. Mes'ûd'un Erzincan'a gelmesi, Selçuklu topraklarının ikiye bölünmesi ve İlhanlıların gözünden düşen Gıyâseddîn III. Keyhüsrev'in Erzincan'a gelerek durumu düzeltmek için teşebbüs etmesini ve öldürülmesini

"Sultan Gıyasedin Mes'ud'un saltanatının başlangıcı şöyle idi: O, Ahmed'in ordusunda uzun müddet kaldıktan sonra Padişah Ecen Hülagu'nun Rum ülkesini, Sultan İzzedin ile Sultan Rükneddin arasında eşit olarak paylaştırılmasını buyurduğu gibi o da aynı şekilde Sultan Mes'ud ile Sultan Rükneddin'in oğlu Gıyaseddin Keyhüsrev arasında paylaştırdı. Gıyaseddin Keyhüsrev, gençlik gururıyla orduda kalmadı. Küssün ve incinmiş olarak geri dönüp Erzincan'a yerleşti. Sultan Mes'ud, yarlıg (ferman) hükmüyle izin alarak geri dönüp Rum'a geldi. Bu durumda Mucireddin Muhammed bin Mu'tez, Sultan Mes'ud'u Erzincan yöresinde karşıladı. Sultan

⁶⁵ İbn Bîbî, el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye f'l-Umûri'l-'Alâ'iyye, I, nşr. Erzi, s. 721-723; el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye f'l-Umûri'l-'Alâ'iyye (Selçuknâme), II, trc. Öztürk, s. 658-659.

⁶⁶ Turan, Türkiye-İtalya İlişkileri, I, s. 196-197.

⁶⁷ Aksarâyî, Müsâmeret'ül-Ahbâr ve Müsâyeretü'l-Ahyâr, nşr. s. 133-134, 137-138; trc. Öztürk, s. 105, 108; Yınanç, Türkiye Tarihi: Selçuklular Devri, II, s. 315, 320-322; Aksüt, Erzincan, s. 50; Melville, "Anatolia under the Mongols", s. 72-74; Göksu, Türkiye Selçukluları, s. 162; Mustafa Uyar, Moğollar ve Türkler: Tarihsel Bağlar, Ötügen Neşriyat, İstanbul 2020, s. 82; Taşcı, "Ortaçağda Erzincan" s. 112; Taşcı, "Ortaçağ Dönemi İdari Yapı", s. 139.

Mes'ud, onun sahib olduğu babasının sıfatına ek olarak saltanat naibliğini ona verdi. Bu konuda mühürlenmiş (tevki) ferman (menşur) (İlhan'ın) yüce buzuruna arz edilerek yarlıg hükmü çıktı.

Sahib Fabreddin Ali, eskiden olduğu gibi vezir kaldı. Yüksek bir makam ve mevkiye sahib oldu. Onunla Sultan ve Mucireddin arasında bir ahit ve sözleşme (abd ü misak) yapıldı. O yolla onlar, Sultan'ı güçlendirdiler. Mucireddin Emir Şah, acele olarak orduya gidip tek başına Sultan Mes'ud adına yarlıg hükmü getirdi.

Diğer yandan Sultan Gıyâseddin Keyhüsrev her ne kadar Erzincan'da kendi pay merkezinde sapa meydana getiren hükmü geç de olsa düzeltmeye çalıştıysa da etkili olmadı. Çabaları boşa gitti. Çünkü kalıbından çıkan bir tuğlayı, tekrar eski şekline sokmak zordur. İnsan oğlunun tedbirinin dizginini, takdir kabzasında olduğu için takdirin rehberliği olmadan nasıl başarılı olunabilir? Onun mutluluk yıldızı kötü gözle şeref burcundan düştüğü için çaresiz ümitsiz kaldı. Velhasıl onun Erzincan'da kaldığı süre içinde Devlet büyükleri Sultan Mes'ud'la birlikte plânları kurup hileler düşündüler. Ondan korktuklarından onu ortadan kaldırmak için aşırı çaba harcadılar. Bu konuda yüce makamdam hükmü de çıkardılar. Vücuduna bir hastalığın musallat olduğu, korkunun pençesinde kıvrıldığı, ecele sebep olanların eline düştüğü bir hastalık durumunda bile son nefesini vermesine izin vermediler. Ona korkusuz bir emir gönderdiler. Onun hastalığına hile ve tuzağı da eş ettiler. Onun ölüm alanına bir de çirkin komplo girdi. Ömür sarayı yıkıma uğradı. Zamanın güçlülerinin eli ve basımlarının tuzağıyla devlet binası yıkıldı. Kazâ, saltanatının defterini dürdü.”

şeklinde dile getirmekte ve Sultân Gıyâseddîn III. Keyhüsrev'in Erzincan'da Sultân Gıyâseddîn II. Mes'ûd ve devlet erkânının tertibi ile öldürüldüğünü kaydederken İlhanlıların/Moğolların bu meseleye dahilinin olduğu konusunda ise sükût etmektedir.⁶⁸ Malatyalı Süryânî tarihçisi Ebû'l-Ferec,

“Arapların 683 (M. 1284) yılında Rüknüddin oğlu Rum diyarı sultanı Gıyâseddin vefat etti. Yeğeni sultan Mes'ud ile buluşmak üzere ordugaha gelmek için hareket etmişti. Erzincan şehrine vardığı zaman eşraf ona öldürücü bir ilaç verdiler ve onu fena bir adam ve idaresi çürük bir kimse olduğu için öldürdüler.”

şeklinde dile getirmektedir. Müellif, verdiği bilgiler ile Erzincan'ın Anadolu siyasetinde oynadığı rolü ifade etmeye çalışmıştır.⁶⁹

Erzincan, İlhanlı Devleti döneminde yaşadığı gelişmelere rağmen İlhanlıların Anadolu'daki Türkmen isyanlarını bastırmak ve İran sahasındaki Moğol/Tatar boylarını Anadolu'ya yönlendirmek istemelerinden dolayı kalabalık Moğol/Tatar kabileleri ve Anadolu'daki isyanları bastırmak için gönderilen Moğol askerlerinin uğrak yeri haline geldi. 1285 yılında İlhanlı hükümdarı Argun Han'ın kardeşi Şehzâde Geyhâtû (شاهزاده كيخاتو) ve Şehzâde Hülâcû (شاهزاده هولاجو) kalabalık ordularıyla Türkmen isyanlarını bastırmak için Erzincan'a geldiler. Halktan aşırı vergi alınması nedeniyle çıkan isyanlar nedeniyle hem zirai faaliyetler hem de ticarî ve sınaî faaliyetlerin azalması yetmiyormuş gibi şimdi de bu isyanları bastırmak için Moğol ordularının ihtiyaçlarını karşılamak zorunda kalan halk bu olağanüstü vergilerden iyice daralmıştı. Daha önce Baycu Noyan'ın Anadolu'daki Türkmen isyanlarını bastırmak için geldiği esnada Selçuklu idarecileri ile Baycu Noyan arasında yapılan muahedeye göre isyanları bastırmak için gelen Moğol askerlerinin giderleri Türkiye Selçuklu Devleti hâkimiyetindeki şehirler tarafından karşılanacaktı. Bu nedenle mezkûr şehzâdelerin 1285 yılında Erzincan'a gelmeleri zaten aşırı vergiler nedeniyle bunalan halkı daha ağır bir yük altına soktu. Türkiye Selçuklu veziri Sâhip Ata Fahreddin 'Alî bu Moğol birliğinin giderini karşılamak için halktan vergi toplanamayacağını düşündüğü için 50 senede biriktirdiği kendi hazinesinden 400.000 dirhem harcamak zorunda kaldı. Vezir Fahreddin 'Alî'nin bu tutumuna rağmen daha sonra vezâret makamına gelen Tebrizli Şemseddin Ahmed Lâkûşî (شمس الدين احمد لاکوشی) İlhanlı sarayına vaat ettiği vergiyi toplayabilmek için halkın varını yoğunu topladığı gibi arkasındaki İlhanlı desteğine güvenerek hükümdar ailesini has arazilerine bile el koydu. Bu durum halkın bir sonraki sene ekeceği tahılının da elinden alınmasına neden olduğu ya da zaten ekilen ürünlerin Moğollar için alınmasından dolayı halkın ziraattan vazgeçmesine ve göç

⁶⁸ Aksarâyî, Müsâmeret'ül-Ahbâr ve Müsâyeret'ül-Ahyâr, nşr. Turan, s. 137-138; trc. Öztürk, s. 108.

⁶⁹ Ebû'l-Ferec, Tarih, II, s. 617.

etmesine neden olduğu için Selçuklu devletinin asıl dayanağı olan ikta sisteminin çökmesine ve dolayısıyla Anadolu'da kıtlık çıkmasına ve bir çok insanın hayatını kaybetmesine neden oldu.⁷⁰

Aksarâyî, Argun Hân'ın bütün İlhânlı ülkesinde olduğu gibi Anadolu işlerini de düzeltmek için tedbir aldığı ve bu nedenle Şehzâde Geyhâtû ve Şehzâde Hülâcû'yu Erzincan'a gönderdiği, mezkûr şehzâdelerin 684-685/1285-1286 yılları boyunca Erzincan'da yaylayıp kışladığını ve giderlerinin vezir Sahip Ata Fahreddîn Alî'nin şahsî servetinden karşılandığını ve Nâibü's-Saltanat Mücîreddîn Emîrşâh ile Beylerbeyi Azîzeddîn'in bu masraflara dahil olmadıkları için yargılandığını ve daha sonra Şehzâde Geyhâtû'nun Erzincan'a gelerek Anadolu içlerine sefer düzenlediğini

“Velhasıl Argun, padişahlık işleri için gerekli olabilecek her türlü donanma sahipti. Onun devleti zamanında dünyada yaşayanlar, güven ve güvenlik köşesinde zamanın değişimlerinden ve olayların zararlarından huzur içinde kaldı. Sağdan soldan bir şey almak için uzanan her türlü elin kaynağı halkın üzerinden kesti. Zorbalık dairesine ayağını koyan her zorbanın kökünü kazımak için ihmal ve isteksiz davranmadı. Padişahlık geleneğini ve halka iyi davranma töresini ihya etti. Adalet esasının güçlenmesine ve günlerin getirdiği felâketlere karşı gereği gibi davrandı. Halkın huzur ve güvenini, yaratıkların geçim, rahat ve sükununu düzene koydu. Devlet, padişahlık töresi, sultanlara mahsus başmet ve kararlılık tam bir abenk gösterdi. Bu durum 684 (1285) yılının girişine kadar devam etti.

Bu yılda Şehzâde Hülâcû ile Şehzâde Keygatu Rum'a geldiler. O yıl Erzincan'da yaylak ve kışlak tuttular. Sahib Fahreddîn, onların tagarını düzenlemeye çalıştı. Fakat zamanında tedarik edemeyince ihtiyaç sırasında bir tagar yetmiş dirbeme bulunamadı. Nâibü's-saltana Mücîreddîn Emir Şah ile Beğlerbeği Azîzeddîn onunla anlaşamadılar. Onun 50 yıllık hazinelerinin vergileri (emvâl), nakitleri (nukud) ve malları (ecnâs) o tagarı hazırlama uğruna yağmaya gitti. Velhasıl bir gün Karabisar-ı Devle'den 400 bin dirhemlik bir meblağı onun hazinesi için Erzincan'dan getirdiler. Bir günde şahzâdelerin, emirlerin ve ordu mensuplarının istedikleri masraflara ve havale ettikleri işlere karşı o kadar para harcadı ki dünya onu hesaplayamamaktan geceye döndü. Tatar'ın masrafı için ayrılan çok miktarda vergiden (mâl) halkta yakacak bir mum bile kalmadı. Onun için borca başvurdular.

Şehzâdeler Hülâcû ile Keygatu, herhangi bir sebepten ordunun işleri ve ihtiyaçları için Sahib Fahreddîn'le birlikte girişimde bulunmadıkları için Mücîreddîn Emir Şah ile Beğlerbeği Azîzeddîn için yargu buyurdular. Onlar verdikleri cevapta, “Yalnız yiyen, yalnız kusar. Çünkü ferman ve menşurlarda başkasının değil sadece onun adı vardır. Ordunun yükünün de yalnız onun üzerinde olması gerekir” cevabını verdiler. O yıl 685 (1286) yılının girişine kadar bu şekilde işlerin düğümünü bağlayıp çözülmesi, gelir gider meselesiyle geçti.

Bu yılda Şehzâde Hülâcû, yarlğ hükmüyle Erzincan'dan (ülkesine) döndü. Şehzâde Keygatu, oradan hareket edip göçe göçe Sivas ve Kayseri'yi geçti. Yıldırımın ve gök gürlemesinin tekrar bulut perdesinde kükrmeye başladığı, yerin zemberi okundan her tarafı cam bir zırla örttüğü bir mevsimde şimşek gibi gürlleyen 20 bin zırlı askerle Aksaray'a ulaştı. Vilayette oturan halkın çoğu, vatanlarından ayrıltıp alıştıkları meskenlerine veda etti.”⁷¹

tefferruatlı bir şekilde dile getirmektedir. Müellif bu suretle hem Erzincan hem de Anadolu'nun diğer şehirlerinin içine düştüğü iktisadî bunalımı sarahatle izah etmeye çalışmaktadır. Görüldüğü üzere isyan ve savaş zamanları dahil Anadolu'ya gelen Moğol ordularının ihtiyaçlarını giderme meselesi

⁷⁰ Reşîdeddîn Fazlullâh b. İmâdüddeve Ebû'l-Hayr Hemedânî et-Tabîb (718/1318), Câmîu't-Tevârih (İlhanlılar Kısmı), trc. İsmail Aka - Mehmet Ersan - Ahmad Hesamipour Khelejanî, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013, s. 152; Yinanç, Türkiye Tarihi: Selçuklular Devri, II, s. 328; Aksüt, Erzincan, s. 50; Turan, Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti, s. 366-367; Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, s. 637; Faruk Sümer, Anadolu'da Moğollar, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2022, s. 54; Yuvalı, “İlhanlıların Anadolu Politikası ve Doğu Anadolu Şehirlerinin Vergi Potansiyeli”, s. 586; Erdoğan Merçil, “Sâhib Ata”, DİA, 35, İstanbul 2008, s. 515; Melville, “Anatolia under the Mongols”, s. 75; Mehmet Ersan, Bir Devletin Çöküş Hikayesi Türkiye Selçuklu Devleti'nin Dağılışı, Altınordu Yayınları, İstanbul 2020, s. 195-196; Göksu, Türkiye Selçukluları, s. 162; Uyar, Moğollar ve Türkler: Tarihsel Bağlar, s. 83, 87-88; Çelik, İran Moğollarının Atası Hülegü Han, s. 112; Erol Keleş, “İlhanlıların Anadolu'da Kurduğu Vergi Nizamı ve Neticeleri Hakkında Bir Değerlendirme”, Türk Dünyası Araştırmaları, 124/244, Ocak - Şubat 2020, s. 16; Elif Önen, “İlhanlı Komutanlarının Anadolu'da Hükümdar Olma Çabalarının Osmanlı'nın Kuruluşuna Etkisi”, BELLEK Uluslararası Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi, 3/2, 2021, s. 125-126.

⁷¹ Aksarâyî, Müsâmeret'ül-Ahbâr ve Müsâyeret'ül-Ahyâr, nşr. Turan, s. 145-146; trc. Öztürk, s. 115.

Anadolu halkı için bir yıkım olmuştur. Müellif, bu suretle Anadolu şehirlerinden alınan yüksek vergilerden dolayı halkın yurtlarını bırakarak göç etmek zorunda kaldıkları da ifade etmektedir. Ancak müellif mezkûr dönemdeki masrafların karşılanmasında Erzincan gelirlerinin payından bahsetmemektedir. Zira Erzincan gelirleri daha önce Sâhib-i Dîvân Şemseddîn Cüveynî tarafından İlhânlı hanedanının hâs/incü gelirlerine dahil edilmiş olması Moğol ordusunu giderlerine Erzincan gelirlerinin dahil edilmediğini akla getirmektedir.

Şemseddîn Cüveynî'nin sonlandığı haksız vergi toplama uygulamalarına rağmen daha sonra vergi düzeni bozulduğu ya da İlhânlı Devleti sarayına daha çok vergi geliri gitmediği için 697/1298 tarihinde Anadolu'ya gönderilen Horâsânlı Hoca Vecihoğlu Nizâmeddîn Yahyâ (نظام الدين يحيى), Erzincan'a gelerek burada toplan ve buradan toplanan "Rûsûm-ı Avâmîl" (رسوم عوامل) şeklinde tesmiye edilen zirâî verginin artırılması için çalışmalara başladı. 2.000-3.000 dînâr yekûnu olan bu verginin halktan zorla toplanması üzerine 50.000 dinarlık bir gelir elde etti. Daha sonrakilerinde bu vergiyi aynı orandan toplamasını tavsiye eden Nizâmeddîn Yahyâ'nın topladığı vergilerin bir kısmını da kendi zimmetine geçirdiği rivayet edilmektedir.⁷²

Nizâmeddîn Yahyâ'nın Erzincan'dan başlayarak Anadolu vergi nizâmını nasıl bozduğuna, vergi miktarını nasıl arttırdığına ve hangi keyfî vergileri tahsil ettiğine şahit olan Aksarâyî, onun yaptığı zulmün kitap olacak kadar çok olduğunu belirtmektedir. Müellif, Nizâmedîn Yahyâ'nın Anadolu şehirlerinde yaptığı zulmü

"Bu yılda Horasan'ın vezîri ve vezîr oğlu olan Hoca Vecib oğlu Nizameddîn Yahya, maliye ve vergileri çıkarmak; irad ve salma kaynakları bulmak ve vilâyetlerin kanununu koymak için yarlag hükmiyle Rum'a geldi. Hüküm şu şekilde idi: O, halkın yazılan her çift öküzün sürebileceği arazi başına geçerli bir çift gümüş dinarı, reaya bassasından rûsum ve kendi zorunlu masrafları için alacak, başka bir şey almayacaktı. Memleket vezîrleri Reşideddin ile Sahib Divân Sadeddin'in yanlıları, bir çift öküz ile sürülen arazi için bir dinar gibi küçük bir meblağın alınmasını kolay ve onu hafif bir yük sanmalarıydı. O anlayışla yarlag hükmi çıkardılar. O, bu iş için Irak'tan Rum'a hareket etti. Nişaburlu ve Horasanlı kâtiplerden; Azerbaycanlı hacib-lerden; Kubistanlı tabşildarlardan; Saveli ve Kirmanlı memurlardan (pişkâr); İsfabanlı ve Mazenderanlı komutanlardan çok sayıda maiyeti (hadem u başem) ve bağlı kişiyi yanına alıp istihdam etti. O, her ne kadar şerefli bir soya ve cömert bir ruha sahip idiyse de aynı zamanda alçak bir tabiata da sahipti. Her ne kadar usta bir kâtipte de kan döken bir kalemi de vardı. Her ne kadar vakar sırasında Arvend (کوه آروند)⁷³ dağı gibiyse de vakitsiz telâşta rüzgârdan daha beyinsiz idi. Her ne kadar onun hikmet şahini, vergileri avlamada tez kanatlı ise de düşüncü okçusu isabetli atıcı değildi. Hayrı şerle karışmıştı. Zararı menfaatini geçmişti. Adamları ve eşyası da onun istediği gibiydi. Zaten, "İnsanlar, meliklerinin dinindendir" demişler. O işbaşına geçince nefsi lânetli memurları, fesat çıkarmaya sebep oldular. "Acı veren bir çiban ve göz ağrısıyla karışık bir nezle" gibi onu uygunsuz İşlere yönelttiler. O topluluktan hiçbirinin nesebi sahib değildi. Çakmak taşı, hatta ateş alabilecek küil soyundandılar ki Müslümanların vücudandan du man çıkardılar. Mubbirleri, Nu'man b. Munzur'un "Mu'idi hakkında söylenenleri dinlemek onu görmekten daha iyidir" şeklindeki sözünü batırlanıyordu. Onun memurluğunu yapmış olanların hiçbirisi bir menfaat bulamadıkları gibi zarara ve ziyana uğramış olarak geri dönüyor, "Engin çöllerdeki serap gibidir. Susayan kimse onu su zanneder, fakat oraya geldiğinde hiçbir şey bulamaz."⁷⁴ (durumuna düşüyordu.) Velbasıl (Nizâmeddîn Yahya) Erzincan'a vardığı ilk günlerde tuzağı kırıp uçan bir kuş gibi Süleymîş'in ceza tuzağından kurtulmuş olan Sultan Alaaddin Keykubad b. Feramurş ile padişaha bağlılık ve kulluğunu bildirmek için Diyarbekir ve Rabia tarafına hareket eden Sultan Alaaddin

⁷² Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, s. 646-647; Merçil, Selçuklularda Vergiler, s. 94; Melville, "Anatolia under the Mongols", s. 87; Mehmet Ersan, Bir Devletin Çöküşü Hikayesi Türkiye Selçuklu Devleti'nin Dağılışı, Altınordu Yayınları, İstanbul 2020, s. 223-226.

⁷³ Hemedan'ın eteğinden bulunduğu dağ.

⁷⁴ Kur'an, Nûr, 24/39 "Küfre sapanlara gelince, onların amelleri çöldeki serap gibidir ki, susuzluktan bunalan onu su sanır. Ama ona yaklaşıncı hiçbir şey bulamaz; yanında Allah' ı bulur; O da onun hesabını eksiksiz bir biçimde görür. Allah, hesabı çok çabuk görendir." Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Meali, nşr. - trc. Yaşar Nuri Öztürk, Yeni Boyut, İstanbul 2013¹¹³, s. 356.

Keykubad b. Feramurş ile Erzincan nahiyelerinde karşı karşıya geldi. Tamah ve hırs okluğundan çıkardığı bile okunu açtı. Sultanı ve maiyetindekileri (havaşi) hücumuna bedef yaptı. Huzura sunulmak üzere götürülen bütün bediyeyi yol kısmeti yerine sayıp kabırla ve zorla ele geçirdiler. O Erzincan'a geri dönünce vilayetin tarım vergisinin (rûsûm-i avâmil) arkasına düştü. Arama çıkarma konusunda "İsrailoğullarının şiddetinden daha şiddetli" bir şiddet ve "Azrail'in yaptıklarından daha sert" bir biddetle bir dinar olarak kararlaştırılmış olan bir çift öküzün sürebileceği arazi başına 10 dinara razı olmadı. Hatta Rum yöneticilerinin (hükâm) yönetiminde bulunmayan bir vilâyetten kendisine verilmesi gereken iki üç bin dinar yerine malîyenin yaklaşık 50 bin dinarına el koyup, özel başinesine (hassa) aktardı. Sivas'a vardığı zaman kalp gümüş alıp satıyor babanesiyle, boş yere Kızıl adındaki bir sarrafa 15 bin dinar ceza yükledi. ..."⁷⁵

şeklindeki gibi bazı örnekler vermektedir. Müellif, Nizâmeddîn Yahyâ'nın önce Erzincan'dan başlayarak Anadolu şehirlerinde yaptığı gayr-i hukûkî ve keyfî vergiler ile halkı canından bezdirdiğini, Erzincan'da bahusus tarım gelirlerinin tamamına el koyar gibi vergi aldığını, hatta Türkiye Selçuklu sultânı Alâeddîn Keykubad b. Ferâmerz'in Sultâniyye'ye götürdüğü hediyelere bile el koyacak kadar ileri gittiğini, sanki bu işte İlhânî idaresinin dahlinin olmadığını bu meselenin sadece Nizâmeddîn Yahyâ'nın şahsî uygulaması olduğunu izah etmeye çalışmaktadır.

Osman Turan, Nizâmeddîn Yahyâ'nın Anadolu halkına yaptığı zulmü muhtasar bir şekilde

"İlhanlı devleti Anadolu'da vergi nizâmını sağlamak maksadıyla vezir Nizâmeddîn Yahya'yı bir yarlığ ile gönderdi. O araziye yeniden ölçüp vergileri tâyin etmek, yazılmamış yerleri bulmak, diğer irâd kaynaklarını meydana çıkarmak ve başka gerekli kanunları koymak vazifelerini yapacaktı. Nizâmeddîn Yahya bu kadar mühim işleri görmek için yanında Horasanlı, Nişapurlu, Azerbaycanlı, Sâveli, Kûhistanlı, Kırımlı ve İsfahanlı olarak memur, kâtip, tabsildar gibi çok kimse vardı. Vezir gelirken, Sülemiş'in tuzağına düşmemek için Gazan Han'a giden Sultan Alâeddîn ile Erzincan'da karşılaştı. Nizâmeddîn Erzincan'da bir çift öküz ile sürülen arazi için bir dinar yerine on dinar ve iki üç bin dinarlık yerlere de 50.000 dinar vergi koyup tahsil etti."

şeklinde dile getirerek Moğol/İlhânî tahakkümünün Anadolu halkı için bir tahribat ve yıkım getirdiğini açıkça ifade etmektedir.⁷⁶

1298 yılında Anadolu Genel Valisi olan Sülemiş Noyan (سولمیش نوین)'ın Gâzân Mahmûd Hân (غازان محمود خان)'a isyan ermesi Erzincan ve çevresindeki ticarî faaliyetlerin sekteye uğramasına sebep olmuştur. Zira Sülemiş Noyan'ın isyanını bastırmak için Gâzân Mahmûd Hân tarafından Anadolu'ya gönderilen ordunun masrafları esas olarak Erzincan'dan karşılanmasının yanı sıra savaşın Erzincan'da vuku bulması Erzincan iktisadını hiç şüphesiz menfî yönde etkilemiştir. Gâzân Mahmûd Han'ın 12 Cemâziyelevvel 698/15 Şubat 1299 tarihinde Sülemiş Noyan isyanını bastırmak için görevlendirdiği Kutluğşâh (قتلغ شاه) ile Sülemiş Noyan 24 Recep 698/27 Nisan 1299 tarihinde Erzincan Akşehri'nde savaşa tutuştular ve netice itibarıyla Kutluğşâh, Sülemiş Noyan'ı yenerek isyanının sonlandırmıştır. Bu durumun sonunda her ne kadar İlhânî Devleti bir Anadolu isyanını bastırılmış olsa da Erzincan ve mülhakata iktisadî ve siyasî olarak bu isyandan ve isyanın bastırılması hadisesinden menfî bir şekilde etkilenmiştir.⁷⁷

Bütün Anadolu'yu etkisi altına alan Sülemiş Noyan isyanının Erzincan Akşehri yerine Erzincan Ovası'nda yapılan bir savaşta Noyan-ı Âzam Emîr Çoban Sulduz ile Sutay Noyan ve Mulay Noyan

⁷⁵ Aksarâyî, Müsâmeret'ül-Ahbâr ve Müsâyeretü'l-Ahyâr, nşr. Turan, s. 257-259; trc. Öztürk, s. 207-209.

⁷⁶ Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, s. 646.

⁷⁷ Reşideddîn, Câmîu't-Tevârih (İlhanlılar Kısmı), trc. Aka - Ersan - Khelejanî, s. 275; Ömerî, Mesâlikü'l-Ebsâr fi Memâlikü'l-Emsâr, s. 149; Spuler, İran Moğolları Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar Devri, s. 110; Faruk Sümer, Anadolu'da Moğollar, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2022, s. 62; Melville, "Anatolia under the Mongols", s. 84; Mehmet Ersan, Bir Devletin Çöküş Hikayesi Türkiye Selçuklu Devleti'nin Dağılışı, Altınordu Yayınları, İstanbul 2020, s. 2020-221; Osman Gazi Özgüdenli, Moğol İnanında Gelenek ve Değişim Gâzân Han ve Reformları (1295-1304), Kaknüs Yayınları, İstanbul 2009, s. 135; Göksu, Türkiye Selçukluları, s. 167-168; Zengin, İlhanlılar - Eratnahlılar - Memlûklar Dönemi Malatya, s. 43; Ahmet Sağlam, "Anadolu'da Moğol-İlhanlı Otoritesini Sarsan Bir Gelişme: Sülemiş İsyanı", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 8/41, Aralık 2015, s. 557-561; Uyar, Moğollar ve Türkler: Tarihsel Bağlar, s. 87-88.

komutasındaki İlhanlı ordusu tarafından bitirildiğini kaydeden Aksarâyî, mezkûr savaş ve savaş sonrasında Anadolu'da sağlanan huzur ve sükûnet ortamını

“Nihayet 698 yılının Şaban ayında 386 (Nisan 1299) Erzincan ovasında uğursuz Sülemiş'in talibsiz ordusuyla büyük ordu karşı karşıya geldi Ordunun önünde noyan-ı âzam Çoban bulunuyordu. O, Sutay ile Mılay'ın gelmesinden önce asi (yâğf) ordusuyla karşı karşıya geldi. Günün sona erdiği, gecenin karanlık perdesinin büyük bir orduyla tuzağa kurduğunu sırada, yıldız casuslarının bütün gece göğün ufkundan gözünü açık nöbet tuttıkları gibi askerlerin öncülerini de nöbet tuttular. Gezegenerin padişabının atına binip doğudan ayağı dünyanın yeşil alanına bastığı zaman çevik ordunun öncü birliğinin nöbetçileri, keskin kılıcı intikam kınından çıkartıp o hilekârın kötü kalpli uyuyanlarının üzerine saldırdılar. Onların kellelerini, sabah rüzgârıyla başlarını yere eğer yıldızlar gibi hüsrân ve kayıp toprağına düşürdüler. Yaptıkları ilk hamlede çirkin davranışlı asilerin varlığına ateş attılar. Gazap ateşleriyle o kötü tabiatlıların içinden duman çıkardılar. İsyân bayrağı baş aşağı oldu. Asilerin komutanlarının çoğunun kellesi, vücutlarına veda etti. Rubları, kuşun yuvadan uçtuğu gibi beden kalıbından dışarı uçtu.

Velhasıl şeytanlar takımı ortadan kaldıran bu açık fetible kaza ve kaderi idare edenler, “Musa, ‘Yaptığımız sibiridir, fakat Allah onu boşa çıkaracaktır. Allah bozguncuların işini elbette düzeltmez’ dedi.”⁷⁸ ayetini okudular.

Zavallı Sülemiş'in savaş ağacı, kusurundan, gevşekliğinden ve dönen feleğin felâketinden yapraksız ve meyvesiz kaldı. Ecelin pençesine düşeyazın canı, bir kel payıyla ölüm çemberinden dışarı fırladı. Hezimeye uğrayarak Şam diyarı tarafına gitti. Ona bağlılık göstermiş olan Akbuga'nın kardeşi Akbal, talibsizliğün kemendine ve bağına düştü. Rum hükümdarı (hakim) olan Taş Timur-i Hutayî, esaret zincirine tutuldu. Padişabın devletinin gücü ve adaletinin gölgesi, Noyan-ı âzam Çoban'ın iyi tedbiri, kîfayeti ve dirayetiyle Rum ülkesi, uğursuz asilerin teşebbüsünden kurtuldu. Asilerin fitne çıkaran ayağı, kötü akıbet çamuruna batıp baştan ayağı çamura bulandı. Mısır'a benzeyen ülke, güçsüz ve desteksiz firavunların askerinden boşaldı. Cennet bahçesi, yulunun verdiği utanç ve şeytanın sebep olduğu kınanmadan kurtularak Adem'in nefesine kavuştu. Velhasıl o fitnenin damarının atışları durdu. O felâketin baskıları dağıldı. O rezillerin yükleri ve ağırlıkları, durup kalkma yeri olan o saldırdı yağmaya gitti. Yenilen ordunun malları, esyası, atları ve silahları, muzaffer ordunun nasibi oldu. Küçükten büyüğe, memurdan emirden hiç kimse, ganimet sofrasından paysız, menfaatten nasipsiz kalmadı. Hatta kuşlar, vahşi ve evcil hayvanlar da uzun bir süre o savaşta öldürülenlerden neşeyi artıran bayram yapıp, içlerini açan faydalı bir sofraya kurdular. “Elde ettiğiniz ganimetleri helâl olarak yeyin; eğer iman edenlerdenseniz, Allah'tan sakının.”⁷⁹ (emrini yerine getirdiler.)

Velhasıl hakimler (hükâm) ve makam sahipleri tekrar bölgelerin (bölük) tahsisine başladılar. Sutay, emrindeki askerle Rum'un etrafını korumak için orada kaldı. Noyan-ı âzam Çoban, Halep sınırını tutmak için o tarafa hareket etti. Mücireddin Emir Şab, Sutay'la birlikte Kayseri bölgesinde (bölük) kaldı. Makam sahiplerinin reisi ve kavmin ileri gelenlerinin başı o olduğu için ordunun ihtiyacının temini işi ona bırakıldı.”

edebî bir tarzda dile getiren müellif, Sülemiş Noyan isyanının Anadolu halkı için yıkım getirdiğini, ancak Noyan-ı Âzam Emîr Çoban'ın gayretiyle sonlandırıldığını, Emîr Çoban'ın yeniden bir isyan yaşanmasın diye ya da Sülemiş Noyan'ın Mısır'daki Memlûklü Devleti'nde askerî yardım olarak Anadolu'ya tekrar gelmemesi için tedbir aldığını kaydetmektedir.⁸⁰

Reşideddîn Fazlullâh b. İmâdüddeve Ebû'l-Hayr Hemedânî et-Tabîb (718/1318), bu hadiseyi

“Bu haber İslâm padişabı Gazan Han'ın kulağına ulaştığında 12 Cemâziyelvelev 698 (15 Şubat 1299) tarihi Paşar günü Emir Kutlukşah'ı bir orduyla onu def etmek için Diyarbekir yolundan Rum'a gönderdi. Emir Çoban Babadır daha önce öncü birliği olarak gitmişti. Onun arkasından, Emir Kutlukşah ve Emir Sutay bir orduyla yola koyuldu. Babar mevsiminde her iki ordu Erzincan'ın Akşehir sâhrasında karşı karşıya geldiler.

⁷⁸ Kur'an, Yûnus, 10/81, “Onlar hünerlerini ortaya koyunca Mûsa dedi ki, “Sergilediğiniz şey büyüktür. Allah onu mutlaka hükümsüz kılacaktır. Çünkü Allah, bozguncuların işini düzgün yürütmez.”, Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Meali, nşr. - trc. Öztürk, s. 219.

⁷⁹ Kur'an, Enfâl, 8/69, “Artık kazanç olarak elde ettiklerinizden/elde ettiğiniz ganimetlerden helal ve temiz olarak yiyin; Allah'tan sakının! Allah çok affedici, çok merhametlidir.”, Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Meali, nşr. - trc. Öztürk, s. 187.

⁸⁰ Aksarâyî, Müsâmeret'ül-Ahbâr ve Müsâyeretü'l-Ahyâr, nşr. Turan, s. 245-247; trc. Öztürk, s. 198-199.

24 Receb 698 (27 Nisan 1299) tarihinde savaşa ve vuruşmadan sonra Sülemiş bozguna uğradı ve Şam diyarına kaçtı. Emirler onu yakalayıp getirdiler.”

şeklinde dile getirerek isyanın varlığını ve Erzincan’da bastırılmasını teyid ve tekid etmektedir.⁸¹

Selçuklu Türkiye’sindeki Moğol tahakkümünün canlı şahidi olan müverrih Kerîmeddîn Mahmûd Aksarayî, İlhânî Devleti’nin Anadolu Umum Valisi Sulduzlu Timurtaş Noyan b. Emîr çoban adına kaleme aldığı eserinde İlhânî hazinesi için Anadolu Coğrafyasından toplanan vergilerin hakkı nasıl menfi etkilediğini “Tatar’ın masrafı için ayrılan çok miktarda vergiden (mâl) halka yakacak bir mum bile kalmadı. Onun için borca başvurdular.” şeklinde dile getirerek Moğol tahakkümünün Selçuklu Türkiye’si için nasıl yıkıcı bir etki bıraktığını gözler önüne sermektedir.⁸² Bu durum Anadolu Türkmenlerinin Timurtaş Noyan’ın Mısır’a gitmeden kendi yerine naib bıraktığı kayınbiraderi Uygur Türkü Alâeddîn Eratna Bey’e yardım ederek Anadolu’daki Moğol hâkimiyetini bitirdikleri Cemâziyelevvel 744/Eylül-Ekim 1343 tarihindeki Karanbük Savaşı’nın yaşanmasına ve bu vesileyle Anadolu’daki Moğol tahakkümünün sonlandırılmasına sebep olmuştur.⁸³

İlhânî Devleti’nin Selçuklu Türkiye’si üzerindeki hâkimiyetinin iyice hissedildiği XIII. asrın son çeyreğinde İlhânî sarayına toplanan vergilerin daha düzenli eksiksiz toplanabilmesi için Anadolu gelirleri ikiye bölündü. Kayseri’nin batısında kalan şehir ve bölgelerin sorumluluğu Fahreddîn Kazvinî’ye verilirken Erzincan ve çevresinin içinde bulunduğu doğu vilayetleri sorumlusu ise Mücireddîn Emîrşâh oldu. Moğolların Anadolu iktisadını bölmesi nedeniyle halktan toplanan ağır vergiler dolayısıyla insanlar sınaî üretimi, ziraî faaliyetleri durduran halk evlerini yok pahasına satarak Anadolu’nun kuzey, batı ve güneyindeki dağlık bölgelere gitmek zorunda kaldılar. Bu durum dolayısıyla Doğu Anadolu şehirlerinin boşalmasına ve iktisadî durumun kötüleşmesine neden oldu. Türkmenlerin isyanları nedeniyle zayıflayan Anadolu iktisadî, Moğol komutanlarının masraflarını karşılama ve İlhânî sarayına hazine temin etme endişesi nedeniyle Anadolu’da siyasî ve askerî buhranın yanı sıra ticarî, iktisadî ve malî bir bunalım dönemine girmeye başladı.⁸⁴

Erzincan nüfusunun şehrin ticarî ve ziraî kapasitesi XIII. asrın son çeyreğinde 100.000’i aştığı rivayet edilmektedir. Bu sayının doğruluğu pek mümkün gibi görünmese de şehrin nüfusunun fazlalığı hakkında bir kanaate varmamızı sağlamaktadır. İlhânî hazinesine vergi ödeyen 11 Anadolu şehrinde ikinci en yüksek vergiyi ödeyen Erzincan’ın ziraî alanlarının diğer Anadolu şehirlerinde küçük olması bu yüksek vergilerin ticarî gelirler ile elde edildiği anlaşılmaktadır. İlhânî hazinesine yıllık 332.000 dînâr vergi veren Erzincan bu rakamla Anadolu’da ikinci en fazla vergi oranına sahip olan şehir olma özelliğine sahiptir. Bu yüksek vergi oranları ve iktisadî alt yapısı şehrin refah seviyesini arttırdığı gibi nüfus yapısını da değiştirmiştir. Mengüceklî fethinden sonra şehirde fazlaca iskan eden Türklerin yanı sıra, İranlı/Fars, Arap, ermeni, Cenevizli, Venedikli, Bulgar, Rus ve Yahudî tacirlerin yaşamaya başladığı kaydedilmektedir. Özellikle Ermeniler ve diğer Hıristiyan meskûnlar için şehirde imar edilen kiliseler burada fazlaca Gayr-i Müslüm nüfusun yaşadığının kanıtıdır. Ayrıca ticaret güzergahı üzerinde bulunması ziraî ürünler ve sınaî eşyaların üretildiği imalathanelerin yanı sıra bu ürünlerin satışa sunulduğu pazarlar, tacirlerin ve halkın ilişkilerini düzenleyen mahkeme, hanlar, değirmenler ve hamamlar ticaret erbabının hizmetine sunulmuşken ticarî imtiyaza sahip olan bazı Gayr-i Müslim tüccârdan bazen gümrük vergisinin alınmadığı da rivayet edilmektedir.⁸⁵

⁸¹ Reşîdeddîn Fazlullâh, Câmîu’t-Tevârih (İlhanlılar Kısım), trc. Aka - Ersan - Khelejani, s. 275.

⁸² Aksarayî, Müsâmeret’ül-Ahbâr ve Müsâyeret’ül-Ahyâr, nşr. Turan, s. 146; trc. Öztürk, s. 115.

⁸³ Aksüt, Erzincan, s. 64-65; Faruk Sümer, Anadolu’da Moğollar, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2022, s. 96Gül, Orta Çağlarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu, s. 132-133; Özen, İlhânî Devleti’nin Dağılışı ve Halefi Olan Devletler, s. 122-122-123, 151-154.

⁸⁴ Imber, “Kemâkh”, s. 871; Keleş, “İlhanlıların Anadolu’da Kurduğu Vergi Nizamı ve Neticeleri Hakkında Bir Değerlendirme”, s. 17.

⁸⁵ Miroğlu, “XVI. Yüzyıl Başlarında Erzincan Şehri”, s. 80; Turan, Türkiye-İtalya İlişkileri, I, s. 191-192, 200, 239; Yuvalı, “İlhanlıların Anadolu Politikası ve Doğu Anadolu Şehirlerinin Vergi Potansiyeli”, s. 597; Polat, Anadolu

1304-1318 yılları arasında İlhânî hükümdarı olan Olcaytu Muhammed Hüdâbende, İlhânî Devleti'nin payitahtını Azerbaycan'ın merkezi Tebriz'den takriben 340 km. güneydoğu yönünde 1305-1313 yılları arasında inşa ettirdiği Sultâniyye'ye nakletti. Sultâniyye odaklı yeni bir yol güzergâhı kullanılmaya başlandı. Bu yol Mâverâü'n-Nehir'den Horasan, Azerbaycan ve Anadolu üzerinden Bizans İmparatorluğu ve Anadolu Beylikleri hâkimiyetindeki Akdeniz sahil şehirlerine ulaşmaktaydı. Şâhrâh (İmparator Yolu, günümüzde otopan) adı verilen bu yol İlhânî hâkimiyetindeki şehirlerin ticarî hayatını önemli derecede etkiledi. Erzincan, mezkûr yolun Şâhrâh-ı Garbî⁸⁶ olarak anılan kısmı üzerinde önemli bir konumda yer almaktaydı. Şâhrâh-ı Garbî, Sultâniyye'den, Tebriz, Erciş, Erzurum, Erzincan, Sivas ve Kayseri güzergâhından Konya'ya erişmekteydi. Şâhrâh-ı Garbî'nin önemli bir durağı olan Erzincan, bu yol üzerindeki ticarî faaliyetlerden dolayı ilgi odağı olmuş ve ticarî ve sinâî alt yapısından dolayı zenginleşti. Erzincan ayrıca bu gelişmelerden dolayı ticaret erbabının şehre olan talebi nedeniyle kültürel olarak da zenginleşti.⁸⁷

İlhânî dönemi İslam tarih yazıcılığının şüphesiz en önemli ismi olan ve İlhânî Devleti'nde vezâret makamını da işgal etmiş bulunan Reşideddîn Fazlullâh b. İmâdüddeve Ebû'l-Hayr Hemedânî et-Tabîb (718/1318) Erzincan'ı cennete benzeyecek kadar güzel bir yer olmakla tarif etmektedir. Reşideddîn Fazlullâh, Erzincan'ın özellikle kumaş ve meyveleri ile meşhur olduğunu kaydetmekle birlikte İlhânî Devleti'ne önemli ölçüde kaynak sağladığı için İlhânî hükümdarlarının bu şehirde içinde bulunduğu Fırat nehri boylarında zirâî faaliyetler için sulama kanalları açtırdıkları ve bu sayede halkın kullanımına sunduklarını kaydetmektedir.⁸⁸

İlhânî Devleti'nde XIV. asrın ilk çeyreğinde vezâret makamına kadar yükselmiş olan müverrih Reşideddîn Fazlullâh b. İmâdüddeve Ebû'l-Hayr Hemedânî et-Tabîb (718/1318), Erzincan'ın sahip olduğu coğrafi konum gereği ticaret yolları üzerinde bulunmasından dolayı İlhânî Devleti hazinesine katkı sağladığı para meblağının yanı sıra İlhânî Devleti merkezi olan Sultâniyye'ye her sene 200 top kemhâ (كمخا)⁸⁹ kumaşı, 10.000 arşın/zirâ' (ذراع)⁹⁰ kadîfe, 10.000 arşın iskarlât (اسقرلاط),⁹¹ 800 men/batman (من)⁹² elma, 500 men armut ve 200 men kayısı tedarik etmekteydi. Tüm bu vergilerin haricinde Irak'tan ithal edilen cam ve avizelerden kandiller imal edilerek iç ve dış ticarî pazarlara sunulmakla birlikte Erzincan'dan çıkarılan bakır madeninden imâl edilen vazo, ibrik ve lambalar mezkûr ticaret yolu sayesinde sadece İslam beldelerinde değil Avrupa pazarlarında da satışı sunulmaktaydı.⁹³

Selçuklularında Ticarî Hayat, s. 86; Kazım Ertürk - Metin Erüreten, Meçhul Erzincan Paraları, MNG Bank Kültür Yayınları, İstanbul 2005, s. 13.

⁸⁶ Enver Konukçu, "Şâhrâh-ı Garbî", XII. Türk Tarih Kongresi, II, (Ankara, 12-16 Eylül 1994), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999, s. 649-654.

⁸⁷ Togan, "Reşideddîn'in Mektuplarında Anadolu'nun İktisadî ve Medenî Hayatına Dair Kayıtlar", s. 45; Taeschner, Osmanlı Kaynaklarına Göre Anadolu Yol Ağı, I, s. 105, 218-221, 229.

⁸⁸ Reşideddîn Fazlullâh b. İmâdüddeve Ebû'l-Hayr Hemedânî et-Tabîb (718/1318), Kitâb-ı Mekâtîbât-ı Reşîdî, nşr. Han Bahadır Muhammed Şefî, Silsile-i Neşriyât-ı Külliye-i Pencab, Lahor 1364/1945, s. 183, 275; Erdem, "Türkiye Selçuklu-İlhanlı İktisadî, Ticarî İlişkileri ve Sonuçları", s. 59.

⁸⁹ Altın ve gümüş teller ile nakışlı elbiselik kumaş. Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, II, s. 240-241; Koçu, Türk Giyim Kuşam ve Süsleme Sanatı, s. 158.

⁹⁰ Arşın/zirâ': Metrik sisteme geçilmeden önce kullanılan bir uzunluk ölçüsüdür. Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, III, s. 663; Muhammed Kemâl es-Seyyid, "ez-Zirâ' Vihdetü Kıyâs", Mecelletü'l-Ezher, XLV/15, Kahire 1974, s. 937-951; Walther Hinz, "Dhîrâ", EI², II, E. J. Brill, Leiden 1991, s. 231-232; Tahrir Heyeti, "Arşın", İA, 1, Eskişehir 1997, s. 615-616; Mehmet Erkal, "Arşın", DİA, 3, İstanbul 1991, s. 411-413.

⁹¹ İskarlat/İskerlet/Saklatun: İtalyanca "Scarlatto" kelimesinden mülhem kırmızı boyalı ve parlak bir cins kumaş. Bağdad işi ipeklili kırmızı renkli bir kumaş. Şemseddîn Sâmî, Kâmûs-i Türkî, nşr. Yavuzarslan, s. 533; Koçu, Türk Giyim Kuşam ve Süsleme Sanatı, s. 139; Ahmet Nurullah Özdal, Ortaçağ İslam Dünyasında Ekonomik Ekosistem -Bağlantılar-, Timaş Yayınları, İstanbul 2019, s. 115.

⁹² Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, III, s. 174; Cengiz Kallek, "Men", DİA, 29, Ankara 2004, s. 105-107.

⁹³ Reşideddîn Fazlullâh, Kitâb-ı Mekâtîbât-ı Reşîdî, nşr. Şefî, s. 200-202; Turan, Doğu Anadolu Devletleri Tarihi, s. 87-88; Togan, "Reşideddîn'in Mektuplarında Anadolu'nun İktisadî ve Medenî Hayatına Dair Kayıtlar", s. 42; Miroğlu,

Son muktedir İlhânlıların hükümdarı Ebû Said Bahadır Hân, İlhânlı Devleti gelirlerini arttırmak için İlhânlıların diğer hâkimiyet alanlarında olduğu gibi Erzincan'da de zirâi faaliyetlerin arttırılması için yani sulama kanalları inşa ettirdi. Bu cümleden olarak Karasu Nehri (Yukarı Fırat)'nin kollarından biri olan Mercan Çayı üzerine sukanalları ve arklar yaptırarak zirâi faaliyetlerin artmasını sağladı. Ebû Said Bahadır Hân, ayrıca Şâhrah-ı Garbî üzerine bulunan ve ticarî faaliyetleri ile meşhur olan Erzincan'ın mevcut ticarî gelirlerini arttırmak amacıyla 1320 yılında Venedikli tüccâr ile bir imtiyaz muahedesi akdetti. 29 maddeden müteşekkil bu muahede ile Venedikli tâcirlerin İlhânlı Devleti hâkimiyet sahasında serbestçe ticaret yapma, dolaşma ve ibadetlerini yerine getirebilme hakları teminat altına alındı. Ebû Said Bahadır Hân, bir yarlık/ferman yazdırarak Erzincan'da Avrupalı tüccâra ait bir kilise ile Fransisken tarikatı mensuplarına münhasır bir manastır yapılmasına icazet vererek Avrupalı tüccarı İlhânlı hâkimiyet sahasına gelmek için teşvik etti. Ebû Said Bahadır Hân, sadece Erzincan'da değil şâhrah-ı garbî üzerinde bulunan Sivas ve Konya gibi diğer Türkiye şehirlerinde de aynı şekilde Avrupalı tüccârı çekebilmek için kilise ve manastır yapılmasına izin verildi. Ebû Said Bahadır Hân'ın Avrupa tüccara sunduğu imtiyazlardan biri de Venedikli tacirlerin Anadolu ya da İlhânlı hâkimiyet sahasındaki bir şehirde olması halinde mal varlığının Avrupa'daki ailesine ulaştırılacağına dair teminatıdır. Ebû Said Bahadır Hân'ın Venedikli tâcirleri Anadolu'ya çekebilmek için verdiği teminatlara rağmen birkaç istisna vuku bulmuştur. Venedikli tâcirlerin İlhânlı hâkimiyet sahası için bulunan Erzincan'da mağdur edildiğine dair bir misal mevcuttur. Erzincan'da hayatını kaybeden İtalyan tâcir Francesco Canal'ın mal varlığı ailesine iade edilmesi gerekirken bu mallara Bedreddîn Lü'lü tarafından el koyulmuş ve ailesine iade edilmemiştir. Bu durum üzerine Venedikli Marco Corner isimli bir sefir 1328 yılında meselenin çözümü ve malların iadesi için Tebriz'e gitmiş ancak Francesco Canal'ın mallarını geri alamadığı gibi İlhânlı idarecileri tarafından tevkif edilmiştir. Bu durum üzerine Venedik idarecileri de bir misilleme yapıp altta kalmamak için 1332 yılında Venedik mallarına zarar verdiği bahanesiyle Tebrizli tâcir Hacı Süleyman Taibî'yi 4.000 besant ödemek zorunda bıraktılar.⁹⁴

İlhânlı Devleti'nin muteber vezîr ve müverrihi olan Reşideddîn Fazlullâh b. İmâdüdevle Ebû'l-Hayr Hemedânî et-Tabîb (718/1318), *Kitâb-ı Mekâtîbât-ı Reşîdî* adı ile birleştirilen muktuplarının yirmi dokuzuncusunda İlhânlı dönemi Erzincan'daki medreselerden birinde müderrislik görevini ifa eden Mevlânâ Mahmûd'a maaş bağlanmasını istemiş ve bu vazifesi nedeniyle 1335 yılında Erzincan'a bağlı Karayazı karyesinin hazineye ait vergilerinin Mevlânâ Mahmûd'a tahsis edilmesini sağlamıştır. Müderris Mevlânâ Mahmûd'a yıllık 8.000 dinâr maaş; öşür, kopçur (قوچور)⁹⁵ ve cizye gibi vergilerden müteşekkil gelirin aksamaması için mezkûr köyün kethüdalarına ve halkına tarım arazilerini atıl bırakmamaları ve zirâi faaliyetlere kesintisiz devam etmeleri etembih edilmiştir.⁹⁶

İlhânlıların Anadolu'da topladıkları vergi miktarlarını Hamdullah Müstevfî (مستوفى) b. Ebî Bekr b. Ahmed b. Nâsr Kazvîni (740/1300)'nin *Nüzhetü'l-Kulûb* adlı eserinde bulmak mümkündür. Kazvîni'ye göre 1336 yılında Memâlik-i Rûm olarak tesmiye edilen Anadolu bölgesi Erzurum, Erzincan, Akşehir,

⁹⁴ "XVI. Yüzyıl Başlarında Erzincan Şehri", s. 80; Turan, Türkiye-İtalya İlişkileri, I, s. 200; Konukçu, "Üzümlü Tarihi", s. 18; Yuvalı, "İlhanlıların Anadolu Politikası ve Doğu Anadolu Şehirlerinin Vergi Potansiyeli", s. 597; Bedirhan, "Türkiye Selçukluları Devrinde Anadolu'nun Ticaret Şehirleri", s. 38.

⁹⁵ Luciano Peterch, "Les Merchands Italiens dans l'Empire Mongol", Journal Asiatique, CCL/4, 1962, s. 568; Turan, Doğu Anadolu Devletleri Tarihi, s. 89; Turan, Türkiye-İtalya İlişkileri, I, s. 199, 231, 237; Konukçu, "Üzümlü Tarihi", s. 18; Özen, "İlhanlılar Devrinde Erzincan", s. 532.

⁹⁶ Kopçur/kobcur: Moğollarda konar-göçer dönemde önceleri Moğol hanına karşı muhtelif mesuliyetleri ihtiva ederken daha sonra konar-göçerlerin hayvan sürüleri karşılığında tahsil edilen aynî ve nakdî olmak üzere temel vergi türüdür. Özkan Dayı, "Moğol Dönemi Fars Edebiyatında Kullanılan Bazı Türkçe-Moğolca Terimler", Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 63, Eylül 2018, s. 494; Bilen Yılmaz, "Uygur Sivil Belgelerinin Moğol Tarihi Araştırmalarındaki Önemi", Türkbilim Türkoloji Araştırmaları, 40, Güz 2020, s. 256.

⁹⁷ Reşideddîn Fazlullâh, *Kitâb-ı Mekâtîbât-ı Reşîdî*, nşr. Şefî, s. 188,199; Turan, Doğu Anadolu Devletleri Tarihi, s. 92; Yuvalı, "İlhanlıların Anadolu Politikası ve Doğu Anadolu Şehirlerinin Vergi Potansiyeli" s. 593; Erdem, "Türkiye Selçuklu-İlhanlı İktisadî, Ticarî İlişkileri ve Sonuçları", s. 59.

Sivas, Tokat, Niksar, Diyarbakir, Kayseri ve Harput gibi şehirlerden müteşekkil olmakla birlikte Memâlik-i Rûm bölgesinde yer alan Erzincan, iklimi oldukça ılıman ve içinden Fırat Nehri'nden dolayı mısır, üzüm ve pamuk gibi tahıl ve meyvelerin bolca yetiştirildiği bir şehirdir. Erzincan şehrinin divânî vergileri 332.500 dinâr olmakla birlikte Erzincan'a 7 fersah⁹⁷ uzaklıktaki Akşehir'in geliri ise 135.000 dinâr tutarındaydı. Anadolu'da büyüklü küçüklü 60 civarında şehir bulunmakla birlikte Erzincan, Erzurum, Sivas, Kayseri, Konya ve Harput gibi İlhânlı hazinesine katkı yapan büyük şehirlerden biriydi.⁹⁸ Erzincan'ın İlhânlı Devleti hazinesine yapıdığı bu büyük katkının yanı sıra şehre bağlı büyük kasabalardan biri olan Kemâh'ın ise İlhânlı hazinesine yaptığı katkı ise 34.400 dinar tutarındaydı.⁹⁹ Müellif eserinde Erzincan şehri ve ovası ile ilgili “*Erzincân, dördüncü iklimdendir. Tüülü/boylamı Hâlidât Adalarına (جزایر خالداات) (ad) (عد) arzı/enlemi Hatt-ı Ustuvâ (خط استوا)/Ekvator Çizgisi'ne (lt) (لط) konumundadır. Tabriş olan surlarını Selçuklu sultânı Alâeddîn Keykubâd kesilmiş taşlardan imar ettirmiştir. Havası gayet güzeldir. Fırât Suyu (آب فرات) buradan geçer. Zira ürünleri tabıl, meyve ve üzümüdür. Hukûk-i dâvânîsi/vergisi 332.500 dinârdır.*”,¹⁰⁰ Erzincan Akşehri ile ilgili, “*Akşehir: Erzincân'a 7 ferseng, Konya'ya 3 merhâledir. Hukûk-i dâvânîsi/vergisi 135.000 dinârdır.*”¹⁰¹ ve Kemâh ile ilgili “*Kemâh: Bir kale dir ve küçük şehri o kalenin ayağındadır. Havası soğuşa meyillidir/yakındır ve birkaç köy/dih (ديه) buraya bağlıdır ve hukûk-i dâvânîsi/vergisi 34.400 dinârdır.*”¹⁰² kayıtlara yer vermektedir. Müellif ayrıca Erzincan-Sivas, Erzurum-Erzincân ve İlhânlı Devleti'ne payitahtlık yapmış olan Tebrîz ile Sultâniyye'nin İlhânlı Devleti'nin Anadolu Umum Valiği'nin merkezi olan Sivas'a uzaklığını ve menzillerini;

“Sultâniyye-Tebrîz Yolu: Sultâniyye'den, Zencân'a 5 fersab, buradan, Nikbay rabatına (vezir Hâce Tâceddîn 'Alîşâh inşa etmiştir) 6 fersab, buradan, Serçem'e 7 fersabtır. Bu yolda, Hâce Gıyâseddîn Emîr Muhammed Reşîdî ve kardeşi Hâce Celâleddîn de birer rabat inşa etmişlerdir. Toplamda bu mesafe 18 fersabtır. Burada yol ikiye ayrılır. Biri Merağâ'ya, diğeri de Miyanec'e gider. Serçem'den, Miyanec'e 6 fersabtır. Bu yolda bir geçit vardır. Buradan, Türkmen şehrine, (ona Diri-Heran deniliyor ve şimdi bir köydür) 6 fersab, Senkelâbâd köyüne 4 fersab, buradan da, Ocan şehrine 4 fersab, buradan da, Sâidâbâd'a 4 fersabtır. Burada dar bir geçit vardır. Buradan Tebrîz şehrine de 4 fersabtır. Toplamda Sultâniyye'den Tebrîz'e yaklaşık 46 fersabtır. Tebrîz-Erzurum Yolu: Tebrîz'den, Merend'e 11 fersab, buradan, Hoy'a 12 fersab, buradan, Şikamâbâd'a 6 fersab, buradan, Nu şehre 5 fersab, buradan, Bend-i Mâhî'ye 3 fersab, buradan, Erciş'e 8 fersab, buradan, Malazgirt'e 8 fersab, buradan, Hunus'a 10 fersab, buradan, Ak Aftan geçidine 5 fersab, buradan, Besin'e 5 fersab, buradan da, Erzurum'a 6 fersabtır. Toplamda 79 fersabtır. Erzurum-Erzincân Yolu: Erzurum'dan, Kivesircan'a bağlı İsce'ye 10 fersab, buradan, Human Kulu'ya 10 fersab, buradan da, Erzincân'a 4 fersabtır. Toplamda Erzurum'dan, Erzincân'a 24 fersab eder. Tebrîz'den, Kıs yoluyla 103 fersab, Sultâniyye'den de 149 fersab eder. Erzincân-Sivas Yolu: Erzincân'dan, Hâce Ahmed köyüne 5 fersab, buradan, Erzincân'a 7 fersab, buradan, Akşehir'e 8 fersab, buradan, Akarsuk'a 5 fersab, buradan, Zara'ya 8 fersab, buradan, Hâce Ahmet rabatına

⁹⁷ Fersah: Yol için kullanılan ölçü birimidir. İnan'da normal bir atın bir saatte aldığı yol için 1 fersah denilmiştir. Bu da yaklaşık 6 kilometrelik bir mesafeye karşılık gelmektedir. Clément Imbault Huart, “Fersah”, İA, 4, Eskişehir 1997, s. 574; Walther Hinz, “Farsakh”, EI², II, E. J. Brill, Leiden 1991, s. 812-813; Yusuf Halaçoğlu, “Fersah”, DİA, 12, İstanbul 1995, s. 412.

⁹⁸ Kazvîni, Nüzhetü'l-Kulûb, nşr. Siyâkî, s. 110; Nuzhat-al-Qulûb, trc. Strange, s. 95-96; Muharrem Hamza, Hamdullah Müstevfî ve Kalplerin Gezinme Bahçesi, Yüzcüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı, Neşredilmemiş Yüksek Lisans Tezi, Van 2008, s. 128; Çiftçi, Hamdullah Müstevfî'nin Nüzhetü'l-Kulûb Adlı Farsça Eserine Göre Moğollar, s. 62-63; Erdem, “Türkiye Selçuklu-İlhânlı İktisadî, Ticarî İlişkileri ve Sonuçları”, s. 60; Yuvalı, “İlhânlıların Anadolu Politikası ve Doğu Anadolu Şehirlerinin Vergi Potansiyeli”, s. 599; Gül, Orta Çağlarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu, s. 66; Keleş, “İlhânlıların Anadolu'da Kurduğu Vergi Nizamı ve Neticeleri Hakkında Bir Değerlendirme”, s. 22; Özen, “İlhânlılar Devrinde Erzincan”, s. 531.

⁹⁹ Konukçu, “Tercan Tarihi”, s. 54; Özen, “İlhânlılar Devrinde Erzincan”, s. 533.

¹⁰⁰ Kazvîni, Nüzhetü'l-Kulûb, nşr. Siyâkî, s. 110; Nuzhat-al-Qulûb, trc. Strange, s. 95-96; Hamza, Hamdullah Müstevfî ve Kalplerin Gezinme Bahçesi, s. 128; Çiftçi, Hamdullah Müstevfî'nin Nüzhetü'l-Kulûb Adlı Farsça Eserine Göre Moğollar, s. 62-63.

¹⁰¹ Kazvîni, Nüzhetü'l-Kulûb, nşr. Siyâkî, s. 111; Nuzhat-al-Qulûb, trc. Strange, s. 96; Çiftçi, Hamdullah Müstevfî'nin Nüzhetü'l-Kulûb Adlı Farsça Eserine Göre Moğollar, s. 63

¹⁰² Kazvîni, Nüzhetü'l-Kulûb, nşr. Siyâkî, s. 114; Nuzhat-al-Qulûb, trc. Strange, s. 98; Hamza, Hamdullah Müstevfî ve Kalplerin Gezinme Bahçesi, s. 131; Çiftçi, Hamdullah Müstevfî'nin Nüzhetü'l-Kulûb Adlı Farsça Eserine Göre Moğollar, s. 67.

10 fersab, buradan da, Sivas'a 4 fersabtır. Toplamda Erzincan'dan, Sivas'a 47 fersab, Erzurum'dan, Sivas'a 71 fersab, Tebriz'den 151 fersab ve Sultaniye'den de 196 fersabtır. Şark/doğu ile cenub/güney arasındaki anayol, Sultaniye'den, Kars'a 254 fersabtır.”

şeklinde sıralamakta ve hem yol güzergâhı hem de şehirlerin ve menzillerin birbirlerine olan mesafesini bildirmektedir.¹⁰³

Anadolu'daki Moğol tahaakümü 1243 yılında başlayıp Pervâne Mu'ineddîn Süleymân'ın Elbistan Savaşı ve Sultân Baybârs'ın Anadolu seferinden dolayı Abaka Hân tarafından Aladağ Yaylağı'nda yargılanıp 1277 yılında öldürülmesinden sonra daha çok hissedilmeye başladı. Bahusus 1277 yılından sonra Türkiye'yi Sivas merkezli Anadolu Genel Valiliği eliyle Moğol noyanlarına emanet eden İlhânî Devleti, Ebû Said Bahadır Hân'ın 1335 yılındaki vefatından sonra fetret devri olarak tavsif edilebilecek Gölge Hânlar Dönemi'ne¹⁰⁴ girdiği için Çobanlı Timurtaş Noyan'ın 1328 yılında Mısır'a gitmeden¹⁰⁵ önce yerine bıraktığı Uygur Türkü Alâeddîn Eratna'nın gayretleri sayesinde Anadolu'daki Moğol tahakkümü Cemaziyelevvel 744/Eylül-Ekim 1343 tarihindeki Karanbük Savaşı ile son buldu. Çobanlı Küçük Şeyh Hasan'ın desteği ile İlhânî tahtında duran Süleymân Hân ve maiyeti Türkmenler tarafından desteklenen ve çok sevildiği için “*Köse Nebi, Köse Peygamber*” olarak bilinen Alâeddîn Eratna tarafından yenilgiye uğratarak Anadolu'daki Moğol tahakkümü sona erdirildi. Bu cümleden olarak Erzincan'daki Moğol hakimiyeti de sonlandırıldı ve Erzincan şehrinin idaresi 1352 yılında Alâeddîn Eratna tarafından şehirdeki Ahilere ve Ahilerin reisi olan Gıyâseddîn İne/Ayna Bey'e tevdi edildi. Erzincan şehrinin yönetim hakkının ücreti mukabilinde Eratnalılara bağlı kalmak şartıyla Ahilere terk edilmesi/satılması şehirdeki zirâi ve sınaî üretimin devam ettiğini göstermesinin yanı sıra Ahilerin şehrin yönetimini satın alacak kadar zengin olduklarını ve bu da Erzincan şehrinin hem Gölge Hânlar hem de Eratnalı hakimiyetini başlarında İlhânîler döneminde olduğu gibi müreffeh olduğunu ispat etmektedir.¹⁰⁶

ERZİNCAN'DA DARP EDİLEN İLHÂNLI MESKÛKÂTI

Erzincan, Mengüceklî Beyliği ve Türkiye Selçuklu Devleti hâkimiyetleri döneminde olduğu gibi İlhânîler döneminde de devam ettirdiği iktisadî ve zirâi faaliyetleri ile birlikte şehrin ticarî alt yapısı nedeniyle İlhânî hükümdarları için her dâir önem arz etmiştir. Sulama kanallarının yapılması, şehirdeki ticarî faaliyetleri arttırmak için yapılan beynelmîl muahederler, sınaî ürünlerin arttırılması ve şehirdeki pazarlarda satışa sunulmasında kullanılmak üzere Mengüceklî Beyliği ve Türkiye Selçuklu Devleti hâkimiyeti döneminde olduğu İlhânîler döneminde de Erzincan bir darphâne¹⁰⁷ şehri olma hususiyetini idame ettirmiştir. Erzincan'da darb edilen meskukat umumiyetle hem şehrin çevresinden elde edilen maden cevherinden hem de beynelmîl muahedeler ve şehrin ticarî alt yapısı nedeniyle Avrupalı tüccârdan elde edilen ecnebî meskukatının eritilmesi ve tekrar kullanılması yoluyla elde edilmekteydi. Erzincan darhânesinde sadece Mengüceklîler, Türkiye Selçuklular ve İlhânîler döneminde değil Timurlular, Celâyirîler, Eratnalılar, Karakoyunlular ve Akkoyunlular dönemlerinde de altın/dînâr, gümüş ve gümüş/dirhem paralar basılmıştır. İlhânî Türkiye'sinde genel olarak altın/dînâr paralar İlhânî Devleti başkentlerinde basılırken Erzincan'ın da dahil olduğu Anadolu şehirlerinde ise gümüş ve bakır/mangır paralar basılmaktaydı. Erzincan'a çok yakın olan Gümüşhane

¹⁰³ Kazvîni, Nuzhat-al-Qulûb, trc. Strange, s. 174-175; Hamza, Hamdullah Müstevfi ve Kalplerin Gezinme Bahçesi, s. 195.

¹⁰⁴ Firdevs Özen, İlhânî Devleti'nin Dağılışı ve Halefi Olan Devletler (1335-1350), Berikan Yayınevi, Ankara 2022, s. 49-263.

¹⁰⁵ Gül, Orta Çağlarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu, s. 147.

¹⁰⁶ Aksüt, Erzincan, s. 63-65; Melville, “Anatolia under the Mongols”, s. 94; Gül, Orta Çağlarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu, s. 132-133; Taşcı, “Ortaçağda Erzincan” s. 112-113.

¹⁰⁷ Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, I, s. 394-397; Halil Sahillioğlu, “Darphâne”, DİA, 8, İstanbul 1993, s. 501-505.

ve Bayburt yörelerinden¹⁰⁸ ve belki de Farsça “*Gümüş Kapı*” anlamına geldiği rivayet edilen Erzincan'ın günümüzde bulunan Dersîm (درسيم)’den temin edilen¹⁰⁹ gümüş/sîm (سیم) madeni sayesinde gümüş/dirhem paralar basılmıştır. Ancak bazen Erzincan, Sivas, Mardin ve Van gibi Anadolu şehirlerinde de altın/dînâr paralar darp edilmiştir. İlhanlı Devleti hâkimiyetindeki diğer şehirlerde olduğu gibi Erzincan'da darp edilen meskukatın de altın/dînâr ve gümüş/dirhem olanlarında tarih belirtilirken bakır/mangır paralarda tarih belirtilmemiştir.¹¹⁰

İlhanlı Devleti hâkimiyetinde Erzincan'da darp edilen ilk para Gâzân Mahmûd Hân devrinde 698/1298-1299 yılına tarihlendirilen bir gümüş/dirhem sikkedir. Bunun sebebi Gâzân Mahmûd Hân döneminde daha önceli İlhanlılar dönemiminde basılan meskukatın toplanarak vezninin ve ayarının artırılması ile yeniden darp edilmesidir. Bu duruma Gâzân Mahmûd Hân'ın müslüman olduktan sonra İlhanlı Devleti hâkimiyet sahasına kendinin müslüma olarak mahmud adını aldığıın ilanının yapmakla İlhanlı Devleti'nin de artık bir islam devleti olduğunu ispat etmek için yeni meskukatın basılması için eski meskukatın toplanmış olması kuvvetle muhtemeldir. Gâzân Mahmûd Hân'ın dinarlarının benzeri az bulunmasına rağmen dirhem ve mangır sparalarının mevcudu çoktur. Yukarıda izah edildiği üzere Gâzân Mahmûd Hân döneminde eski paraların toplanıp yeni paraların darp edilmesi Gâzân Mahmûd Hân'ın dinî/mezhebî tercihini devlete uyarlamasının yanı sıra Erzincan'ın ve genel olarak İlhanlı ülkesinin iktisadî olarak kalkındığını, zenginleştiğini ve refah seviyesinin yükseldiğini göstermektedir.¹¹¹

Cinsi	Adı	Kutru	Ağırlığı	Tarihi	Darp yeri
Gümüş	Dirhem	20 mm	1.80 gr	698/1298-1299	Erzincan
Gümüş	Dirhem	20 mm	2.13 gr	699/1299-1300	Erzincan
Gümüş	Çift Dirhem	25 mm	4.38 gr	699/1299-1300	Erzincan
Altın	Dinar	21 mm	4.30 gr	700/1300-1301	Erzincan
Gümüş	Çift Dirhem	24 mm	4.40 gr	700/1300-1301	Erzincan
Gümüş	Çift Dirhem	25 mm	4.30 gr	701/1301-1302	Erzincan
Gümüş	Çift Dirhem	26 mm	4.25 gr	702/1302-1303	Erzincan
Gümüş	Çift Dirhem	25 mm	4.20 gr	703/1303-1304	Erzincan
Bakır	Mangır	18 mm	1.75 gr	-	Erzincan

Tablo 1: İlhan Gâzân Mahmûd Hân döneminde (694-703/1295-1304) Erzincan'da darp edilen meskûkât.¹¹²

Osman Gazi Özgüdenli, Gâzân Mahmûd Hân döneminde İlhanlı Devleti'ndeki meskûkât darp edilme esnasındaki değişikliği ve bu değişikliğin doğal olarak Erzincan Darphânesi'nde de uygulandığını

“Gâzân'ın paralarla ilgili yenilikleri, diğer bütün önemli düzenlemeler gibi, İlhanlı hakimiyetine bağlı tâbi devletlerin tamamını kapsamaktaydı. Bu konudaki en önemli yenilik, tâbi devletlerdeki sikke basım faaliyetlerinin İlhanlı merkezî tarafından yeniden yapılandırılması oldu. Bu yapılandırmaya bağlı olarak, tâbi

¹⁰⁸ Ömerî, Mesâlikü'l-Ebsâr fi Memâlikü'l-Emsâr, trc. Ergüden - İlkelen, s. 145; Marco Polo, Dünyanın Hikâye Edilişi: Harikalar Kitabı, s. 69-70; Seyahatname: Dünyanın Tasviri, Kubilay Han'ın Sarayında Bir Venedikli, trc. Basmacı, s. 52; Turan, Türkiye-İtalya İlişkileri, I, s. 168-169.

¹⁰⁹ Metin Tuncel, “Tuncel”, DİA, 41, İstanbul 2012, s. 378.

¹¹⁰ Ömer Diler, İlkhandıs, Mas Matbaacılık, İstanbul 2006, s. 19-20; Ahmet Namaz, Ahlat Müzesi'nde Bulunan İlhanlı Dönemi Sikkeleri, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Neşredilmemiş Yüksek Lisans Tezi, Van 2020, s. 174, 190; Ertürk - Erüreten, Meçhul Erzincan Paraları, s. 17; Blessing, Moğol Fethinden Sonra Anadolu'nun Yeniden İnşası: Rum Diyarında İslamî Mimari, s. 184.

¹¹¹ Mehmed Mübarek, Müze-i Hümayûn Meskûkât-ı Kadime-i İslâmiye Kataloğu, Kısım-ı Selase - Mülûk-i Cengiziyeye ve İlhanîyeye ve Celâriyeye ve Kırım Hânları Meskûkâtı, Müze-i Hümayun - Mahmud Bey Matbaası, Kostantiniye/İstanbul 1318/1903, s. 59-60.

¹¹² Mübarek, Müze-i Hümayûn Meskûkât-ı Kadime-i İslâmiye Kataloğu, s. 42; İbrahim Artuk- Cevriye Artuk, İstanbul Arkeoloji Müzeleri Teşhirdeki İslâmî Sikkeler Kataloğu, 2, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1974, s. 772-773; Tuncay Aykut - Şennur Aydın, Ak Akçe Moğol ve İlhanlı Sikkeleri, Yapı Kredi Koleksiyonları, İstanbul 1992, s. 139-140, 153 Özgüdenli, Moğol İnanında Gelenek ve Değişim Gâzân Han ve Reformları, s. 193.

devletlerin darphanelerindeki sikkeler İlhanlı örneğine göre basıldı. Bunun tabii bir neticesi olarak da, ilk defa Gâzân Han zamanında olmak üzere, İlhanlı hükümdarlarının isim ve unvanları tâbi devletlerin darb ettirdikleri sikkeler üzerine yazılmaya başlandı. Buna göre, yeni sikkelerin bir yüzünde yerel hâkimin isim ve unvanları zikredilirken, diğer yüzünde İlhanlı hükümdarının ad ve unvanları yer almaktaydı.¹¹³

şeklinde ifade etmektedir. Yazar, Gâzân Mahmûd Hân'ın Erzincan'da darp edilen 699/1299/130 tarihli dirhemi misal göstererek bu husustaki kanaatini teyid ve tekid etmektedir. Gâzân Mahmûd Hân adına Erzincan'da darp edilen dirhemlerin üzerine “İlhânü'l-A'zam / Sultân Mahmûd / Gâzân Kâ'ân” ibareleri mevcuttur.¹¹³

Olcaytu Muhammed Hüdâbende İlhanlı'nın Sünniliği bırakıp Şiîliğe geçişinin etkisi basılan meskûkâtta da görülmeye başlanmış ve bu dönemde bütün İlhanlı Devleti hâkimiyet sahasında olduğu gibi Erzincan'da darp edilen sikkelerin üzerinde yer alan Hulefâ-i Râşidîn'in esamisi silinerek yerine İsnâaşeriyye (الائتاء عشرية)/Devazdeh Masum İmam/On İki İmâm)¹¹⁴ düşüncesinden dolayı meskûkâtın üzerinde İsnâaşeriyye imamlarının isimleri nakşedilmiştir. Olcaytu Muhammed Hüdâbende İlhanlı'nın meskûkâtı üzerinde umumiyetle Şiîlik öncesi ortada: “Lâilâhe İllallah Muhammedun Resulullah”, yanlarda: “Salli Aleyh”, çevrede: “Ebû Bekr ve Ömer ve Osmân ve 'Alî Aleyhumu's-Selâm” ibareleri bulunurken şîi döneminde ortada: “Lâilâhe İllallah Muhammedun Resulullah 'Aliyyun Veliyullah”, çevrede: “Allahumme Salli Alâ Muhammed ve 'Alî ve'l-Hasan ve'l-Hüseyn ve 'Alî ve Muhammed ve Ca'fer ve Mûsâ ve 'Alî ve Muhammed ve 'Alî ve'l-Hasan ve Muhammed” ibareleri yer almıştır.¹¹⁵

Cinsi	Adı	Kutru	Ağırlığı	Tarihi	Darp Yeri
Gümüş	Çift Dirhem	26 mm	4.25 gr	704/1304-1705	Erzincan
Gümüş	Çift Dirhem	26 mm	4.25 gr	706/1306-1707	Erzincan
Gümüş	Çift Dirhem	26 mm	4.20 gr	706/1306-1037	Erzincan
Gümüş	Çift Dirhem	26 mm	3.97 gr	707/1307-1308	Erzincan
Gümüş	Çift Dirhem	26 mm	4.40 gr	710/1310-1311	Erzincan
Gümüş	Çift Dirhem	25 mm	3.87 gr	714/1314-1315	Erzincan
Gümüş	Çift Dirhem	24 mm	3.90 gr	715/1315-1316	Erzincan
Gümüş	Çift Dirhem	23-26 mm	3.87 gr	716/1316-1317	Erzincan
Bakır	Mangır	24 mm	3.90 gr	-	Erzincan
Bakır	Mangır	18 mm	1.35 gr	-	Erzincan

Tablo 2: Olcaytu Muhammed Hüdâbende döneminde (704-716/1305-1316) Erzincan'da darp edilen meskûkât.¹¹⁶

İlhanlı Devleti'nde 1316-1355 yılları arasında hükümdarlık yapan Ebu Said Bahadır Hân, seksen küsur darphâne bastırıldığı meskûkât ile en fazla sikke darb ettiren hükümdardır. Ebû Said Bahadır

¹¹³ Özgüdenli, Moğol İnanında Gelenek ve Değişim Gâzân Han ve Reformları, s. 192-193, dn. 162, 247, dn. 86.

¹¹⁴ Abdülbâki Gölpınarlı, Tarih Boyunca İslam Mezhepleri ve Şiîlik, Der Yayınları, İstanbul 2003, s. 214-233; Ethem Rûhi Fiğlalı, İmâmiyye Şiîsi (Ca'feriyye Mezhebi): Doğuşu, Gelişmesi ve Görüşleri, Ağaç Kitabevi Yayınları, İstanbul 2008², s. 165-250; Ethem Rûhi Fiğlalı, “İsnâaşeriyye”, DİA, 23, İstanbul 2001, s. 142-147 Clement Imbault Huart, “İsnâ Aşeriyye”, İA, 5/2, Eskişehir 1997, s. 1124-1125; Seyyid Hüseyin Nasr, “İthnâ 'Ashariyya”, EI², IV, E. J. Brill, Leiden 1997, s. 277-279; Mustafa Öz, İmâmiyye Şiîsında Onikinci İmam ve Mehdi İnanç, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 1995, s. 9-90; Mustafa Öz, Başlangıçtan Günümüze Şiîlik ve Kolları, Ensar Neşriyat, İstanbul 2011, 78-81, 179-325; Mustafa Öz, Başlangıçtan Günümüze İslâm Mezhepleri Tarihi, Ensar Neşriyat, İstanbul 2011, s. 195-293; Mustafa Öz, “İmâmiyye”, DİA, 22, İstanbul 2000, s. 207-209.

¹¹⁵ Aykut- Aydın, Ak Akçe Moğol ve İlhanlı Sikkeleri, s. 83-88; Bayram Karakurt, Efes Müzesi'ndeki İlhanlı Dönemi Sikkeleri, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk-İslam Arkeolojisi Anabilim Dalı, Neşredilmemiş Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2021, s. 231.

¹¹⁶ Aykut- Aydın, Ak Akçe Moğol ve İlhanlı Sikkeleri, s. 160-161,174-175.

Hân döneminde sikke darbında sanatın ilerletilmesiyle darp edilen meskûkâtın zarif nakışları ve hatları nedeniyle diğer Cengizogullarından seçkin bir yere sahiptir.¹¹⁷ Adler Kataloğunda¹¹⁸ Ebu Said Bahadır'ın Erzincan'da darb edilmiş bir mangır sikkesi zikredilir ki bu sikke sahip olduğu işlemesi nedeniyle fazlasıyla dikkat celbedicidir. Mezkûr bu bakır sikkesinin ön yüzünde bir süvari tasviri olup üstünde “*es-Sultân bin es-Sultaân Ebû Saîd*” ve arka yüzünde ise bir karakuş resmi olup etrafında “*duribe Erzincan*” kaydı mevcuttur.¹¹⁹ Ebû Said Bahadır Hân, babası Olcaytu Muhammed Hüdabende Hân'ın aksine Sünnî mezhebe mensup olması sebebiyle sikkelerinde selefının döneminde olduğu gibi İsnâaşeriyye Şüliği düşüncesine ait ifadeler yerine Sünnî İslâm düşüncesini temsil eden Hulefâ-i Râşidîn'in isimlerini istimal etmiştir. Hulefâ-i Râşidîn'in adlarını meskûkâta darp edilmesi usulü İlhanlı Devleti'nden sonra Celâyirîler, Çobânîler/Sulduzlar, Timurîler, Kadı Burhâneddîn Admed Devleti, Karakoyunlular, Akkoyunlular ve Osmanlı Devleti'nde de devam etmiştir.¹²⁰

Cinsi	Adı	Kutru	Ağırlığı	Tarihi	Darp yeri
Gümüş	Çift Dirhem	4-27 mm	3.85 gr	718/1318-1319	Erzincan
Gümüş	Çift Dirhem	27 mm	3.85 gr	719/1319-1320	Erzincan
Gümüş	Çift Dirhem	25 mm	3.52 gr	720/1320-1321	Erzincan
Gümüş	Çift Dirhem	23 mm	3.55 gr	722/1322-1323	Erzincan
Gümüş	Çift Dirhem	22 mm	3.58 gr	723/1323	Erzincan
Gümüş	Çift Dirhem	20 mm	3.58 gr	724/1323-1324	Erzincan
Gümüş	Çift Dirhem	25 mm	3.62 gr	727/1326-1327	Erzincan
Gümüş	Çift Dirhem	25 mm	3.42 gr	729/1328-1329	Erzincan
Gümüş	Dirhem	18 mm	1.55 gr	729/1328-1329	Erzincan
Gümüş	Çift dirhem	20 mm	3.07 gr	731/1330-1331	Erzincan
Gümüş	Çift dirhem	21 mm	3.15 gr	732/1331-1332	Erzincan
Gümüş	Çift dirhem	20 mm	2.80 gr	733/1332-1333	Erzincan
Bakır	Mangır	17 mm	1.05 gr	-	Erzincan
Bakır	Mangır	18 mm	1.50 gr	-	Erzincan

Tablo 3: Ebû Said Bahadır Han Döneminde (716-737/1316-1335) Erzincan'da darp edilen meskûkât.¹²¹

Gölge Hânlar	Cinsi	Adı	Kutru	Ağırlığı	Tarihi	Darp yeri
Muhammed Hân	Gümüş	Çift Dirhem	18 mm	2.40 gr	739/1338-1339	Erzincan
Toga Timur Hân	Gümüş	Çift Dirhem	18 mm	2.10 gr	739/1338-1339	Erzincan
Cihan Timur Hân	Gümüş	Çift Dirhem	18 mm	1.73 gr	740/1339-1340	Erzincan
Cihan Timur Hân	Gümüş	Çift Dirhem	17-18 mm	1.75 gr	740/1339-1340	Erzincan
Cihan Timur Hân	Gümüş	Dirhem	14 mm	0.82 gr	740/1339-1340	Erzincan

Tablo 4: Gölge Hânlar Döneminde Erzincan'da basılan meskûkât.¹²²

¹¹⁷ Mübarek, Müze-i Hümayûn Meskûkât-ı Kadime-i İslâmiye Kataloğu, s. 151; Namaz, Ahlât Müzesi'nde Bulunan İlhanlı Dönemi Sikkeleri, s. 174.

¹¹⁸ Museum Cuficum Borgianum, Roma 1782.

¹¹⁹ Mübarek, Müze-i Hümayûn Meskûkât-ı Kadime-i İslâmiye Kataloğu, s. 151.

¹²⁰ Karakurt, Efes Müzesi'ndeki İlhanlı Dönemi Sikkeleri, s. 281.

¹²¹ Artuk - Artuk, İstanbul Arkeoloji Müzeleri Teşhirdeki İslâmî Sikkeler Kataloğu, s. 779, 783; Aykut - Aydın, Ak Akçe Moğol ve İlhanlı Sikkeleri, s. 185-186, 205.

¹²² Spuler, İran Moğolları Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar Devri, s. 149, dn. 28; Aykut - Aydın, Ak Akçe Moğol ve İlhanlı Sikkeleri, s. 209, 213-215; Özen, İlhanlı Devleti'nin Dağılışı ve Halefi Olan Devletler, s. 82, 90, 97, 150.

Sonuç

Erzincan, sahip olduğu coğrafi konum gereği Ortaçağ döneminin genelinde olduğu gibi 1243-1343 yılları arasındaki Moğol/Tatar hâkimiyeti döneminde de ticarî önemini korumuş ve Mengüceklî Beyliği ve Türkiye Selçuklu Devleti'nde olduğu gibi Büyük Moğol/Tatar Hânlığı ve İlhânlı Devleti döneminde de mezkûr ticarî ehemmiyetini arttırmıştır. Özellikle İlhânlı hükümdarlarının Avrupalı Tüccarı çekebilmek için akdettikleri beynelmilel muahedeler sayesinde hem bir üretim hem de ticarî merkez haline gelen Erzincan'ın ürünleri bu sayede hem İran coğrafyasına hem de Avrupa'ya taşınabilmektedir. Sahip olduğu coğrafi konumdan kaynakların olanakları iyi kullanan Erzincan ayrıca sınaî üretiminin yanı sıra ziraî üretimi ile de dikkati çekmeyi başarmıştır. Anadolu'daki ilk Moğol/Tatar akınları ile birlikte birkaç kere siyasî ve askerî mücadele sahası haline gelen Erzincan, öncelikle 1243 yılında Köseadağ Savaşı'ndan dönen Moğol/Tatar ordusu tarafından tahrip edilmesine rağmen şehrin iktisadî olarak erkenden toparlanmıştır. Daha sonra özellikle Anadolu'daki Moğol hâkimiyetinin dolaylı olarak Erzincan siyasetine etki ettiği 1243-1277 yılları arasında Türkmen isyanları nedeniyle Anadolu'ya gelen Moğol/Tatar ordularının giderlerinin karşılanması hususunda zorluk çekmiştir. Bu mesele Anadolu'da yönetimi ele geçirmek isteyen yerli emîrlerin İlhânlı sarayına yaranmak için halktan çok vergi toplamalarına sebep olduğu gibi Erzincan şehrindeki hem ziraî hem de sınaî faaliyetlerin sekteye uğramasına neden olmuştur. 1277 yılından sonra Anadolu siyasetini Sivas merkezli Anadolu Umum Valiliği ile idare eden İlhânlı Devleti'nin Erzincan'a verdiği önem sayesinde şehir müreffeh bir hale gelirken şimdi de Anadolu Genel Valilerinin isyanları sayesinde iktisadî olarak zayıflamıştır. Siyasî ve askerî faaliyetle nedeniyle zayıflayan Erzincan, İlhânlı hükümdarlarının has arazilerine dahil edildiği için yeniden toparlanmayı başarmış ve İlhânlı Devleti'nin bir meskûkât darp merkezi haline getirilmiştir. Erzincan bu itibarla Moğol/İlhânlı hâkimiyeti döneminde ticarî faaliyetler için bir cazibe merkezi haline getirilmiştir.

KAYNAKÇA

- Ahmed, Ziauddin, "The Concept of Jizyes in Early Islam", *Islamic Studies*, 14/4, Winter 1975, s. 293-305.
- Akçay, Filiz, *Selçuklu Kentleri Türkiye Selçukluları*, Gece Kitaplığı, Ankara 2023
- Akkuş, Mustafa, *Moğollarda Din ve Siyaset*, Çizgi Kitabevi, Ankara 2020.
- Aksarâyî, Kerîmeddîn Mahmûd b. Muhammed (733/1333), *Müsâmeret'ül-Abbâr ve Müsâyeretü'l-Ahyâr – Tezkiye-i Aksarâyî: Moğollar Zamanında Türkiye Selçukluları Tarihi*, nşr. Osman Turan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999; *Müsâmeret'ül-Abbâr*, trc. Mürsel Öztürk, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000.
- Aksüt, Ali Kemali, *Erzincan: Tarihî, Coğrafi, İktisadî, Etnoğrafî, İdarî, İhsatî Tetkikat Tecrübesi*, Resimli Ay Matbaası, İstanbul 1932.
- Arslan, İhsan, *Moğollar Arasında İslâmiyetin Yayılışı*, Okur Akademi Yayınları, İstanbul 2014
- Artuk, İbrahim - Artuk, Cevriye *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Teşbirdeki İslâmî Sikkeler Kataloğu*, 2, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1974.
- Ayan, Dursun, "Mevlânâ ve Susehri (Erzincan Akşehiri)", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 26, Bahar 2017, s. 23-36.
- Aykut, Tuncay - Aydın, Şennur, *Ak Akçe Moğol ve İlhanlı Sikkeleri*, Yapı Kredi Koleksiyonları, İstanbul 1992.
- Barkan, Ömer Lütfi, "Avarız", *İA*, 2, Eskişehir 1997, s. 13-19.
- Barkan, Ömer Lütfi "Öşür (Osmanlı İmparatorluğunda)", *İA*, 9, Eskişehir 1997, s. 485
- Bedirhan, Yaşar, "Türkiye Selçukluları Devrinde Anadolu'nun Ticaret Şehirleri", *Tarih Okulu Dergisi*, XXIV, Aralık 2015, 25-50.
- Bekmez, Ayşegül, *Anadolu Selçuklu Çağı Mimarisinde Moğol İstilas Sonrası Değişim, Dönüşüm ve Süreklilik*, Pegem Akademi Yayıncılık, Ankara 2022
- Blessing, Patricia, *Moğol Fetbinden Sonra Anadolu'nun Yeniden İnşası: Rum Diyarında İslâmî Mimari, 1240-1330*, trc. Merve Özkılıç, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2018
- Bowen, Harold, "Akçe", *EP*, I, E. J. Brill, Leiden 1986, s. 317-318
- Cahen, Claude, "Djizya", *EP*, II, E. J. Brill, Leiden 1991, s. 559-562.
- Cahen, Claude, "Kharâdj, In the Central and Western Islamic Lands", *EP*, IV, E. J. Brill, Leiden 1997, s. 1030-1034.
- Cenâbî, Muhammed Mustafa b. Hasan b. Sinân b. Ahmed el-Hüseynî el-Hâşimî el-Kureşî el-Hanefî el-Amâsî (999/1590), *Cenâbî'ye Göre Türkiye Selçukluları (Cenâbî Mustafa Efendi'nin el-'Aylemü'z-Zâbir fî Abvâlî'l-Evâil ve'l-Evâbir Adlı Eserinde Anadolu Selçukluları ile İlgili Kısmının Tenkidli Metin Neşri)*, trc. Muharrem Kesik, Selenge Yayınları, İstanbul 2023
- Cohen, Ammon, "Mîrî", *EP*, VII, E. J. Brill, Leiden - New York 1993, s. 125-126
- Cooper, Richard S., "The Assessment and Collection of Kharaj Tax in Medieval Egypt", *Journal of the American Oriental Society*, XCVI/3, September 1976, s. 365-382.
- Çelik, Burak, *İran Moğollarının Atası Hülegü Han*, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya 2021.
- Çiftçi, Fatih, *Hamdullah Müstevfi'nin Nüzhetü'l-Kulûb Adlı Farsça Eserine Göre Moğollar Devrinde Azerbaycan, Mezopotamya ve Anadolu*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih (Ortaçağ Tarihi) Ana Bilim Dalı, Neşredilmemiş Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2016
- Danu, Ankhbayar, *Türk Moğol Tarihi*, ed. Kürşat Yıldırım, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2018

- Darkot, Besim, “Erzincan”, *İA*, IV, Eskişehir 1997, s. 338-340
- Dayı, Özkan, “Moğol Dönemi Fars Edebiyatında Kullanılan Bazı Türkçe-Moğolca Terimler”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 63, Eylül 2018, s. 485-498
- Dayı, Özkan, “Moğol İnan’ında Ticaret”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25, 2021, 579-597.
- Dayı, Özkan, “Vezir Şemseddin Cüveynî’nin İlhanlı Devletindeki Faaliyetleri (1263-1284)”, *Bayburt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 1, Mart 2018, 95-111.
- Dayı, Özkan, *İlhanlılar Zamanında Tasavvuf (İran Moğolları’nda Hângâblar ve Sûfîler)*, Altınordu Yayınları, Ankara 2021.
- De Guignes, Joseph, *Hunların Türklerin Moğolların ve Daha Sâir Batı Tatarlarının Tarih-i Umumisi*, II, trc. Hüseyin Cahit Yalçın, nşr. Erol Kılınc, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2021³.
- Dennett, Daniel Clementt, *Conversion and the Poll Tax in Early Islam*, Harvard University Press, Cambridge - Massachusetts 1950; *el-Cizye ve’l-İslâm*, trc. Fevzî Fehîm Câdullah, Dârü Mektebeti’l-Hayât, Beyrût 1960
- Diler, Ömer, *İlkanids*, Mas Matbaacılık, İstanbul 2006, 19-20.
- Duda, Herbert Wilhelm, *Die Seltschuken Geschichte des Ibn Bîbî*, Ejnar Munksgaard, Kopenhagen 1959
- Durmuş, İsmail, “İnşâ”, *DİA*, 22, İstanbul 2000, s. 334-337.
- Ebû’l-Ferec - İbnü’l-İbrî, Bar Hebraeus Yuhannâ Mâr Grigorius b. Ehrûn (Hârûn-Aaron) el-Malatî (685/1286), Tarih, II, trc. Ömer Rıza Doğrul, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999.
- Emecen, Feridun, “Haraçgüzâr”, *DİA*, 16, İstanbul 1997, s. 90-92
- Erdem, İlhan, “İlk Dönem Türkiye Selçuklu-Moğol İlişkilerinin İktisadi Boyutu (1243-1258)”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 38, 24, 2005, 1-10.
- Erdem, İlhan, “Türkiye Selçuklu-İlhanlı İktisadî, Ticarî İlişkileri ve Sonuçları”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 33, 22, 2003, 49-67.
- Erdoğan, Şahin, *Erzincan Tarihi*, Erdav Kitabevi, I, Erzincan 1985.
- Erkal, Mehmet, “Arşın”, *DİA*, 3, İstanbul 1991, s. 411-413
- Erkal, Mehmet, “Cizye”, *DİA*, 8, İstanbul 1993, s. 42-45
- Erkal, Mehmet, “Öşür”, *DİA*, 34, İstanbul 2007, s. 97-100
- Ersan, Mehmet, *Bir Devletin Çöküş Hikayesi Türkiye Selçuklu Devleti’nin Dağılışı*, Altınordu Yayınları, İstanbul 2020².
- Ertürk, Kazım - Erüreten, Metin, *Meçbul Erzincan Paraları*, MNG Bank Kültür Yayınları, İstanbul 2005.
- Eryavuz, Şebnem, “Kervansaray”, *DİA*, 25, Ankara 2002, 299-302.
- Fayda, Mustafa, “Hz. Ömer ve Ticaret Malları Vergisi veya Uşûr”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XXV, Ankara 1981, s. 169-178
- Fığlalı, Ethem Ruhi, “İsnâşeriyeye”, *DİA*, 23, İstanbul 2001, s. 142-147
- Fığlalı, Ethem Rûhi, *İmâmîyye Şîası (Ca’ferîyye Mezhebi): Doğuşu, Gelişmesi ve Görüşleri*, Ağaç Kitabevi Yayınları, İstanbul 2008²
- Geyikoğlu, Hasan, “Harezmliler’in Anadolu Selçuklu Devleti Himaye ve Hizmetine Alınmaları”, *Türk Kültürü*, XXXII/373, Ankara 1994, s. 275-278
- Gordlevskiy, Vladimir Aleksandroviç, Küçük Asya’da Selçuklular, trc. Abdülkadir İnan, nşr. Timurlan Omorov, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2015

- Göksu, Erkan, “Erzurum’un Sonbaharı”, *Turkish Studies*, 4/8, Fall 2009, s. 1286-1297
- Göksu, Erkan, *Türkiye Selçukluları (1075-1308)*, Selenge Yayınları, İstanbul 2024.
- Gölpınarlı, Abdülbâki, *Tarih Boyunca İslam Mezhepleri ve Şiilik*, Der Yayınları, İstanbul 2003
- Grohmann, Adolf, “Öşür”, *İA*, 9, Eskişehir 1997, s. 482-485.
- Gül, Muammer, *Orta Çağlarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu (Tarihî Arka Plan ve XIII-XIV. Yüzyıl Moğol Hâkimiyeti)*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2010.
- Güneş, İbrahim, “Memlûk Sultanı I. Baybars’ın 1277 Yılındaki Anadolu Seferleri”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, XX/2, Elazığ 2010, s. 343-360
- Güneş, İbrahim, *İran Merkezli Geleneksel Moğol Yönetiminin İnşası Abâkâ Han ve Zamanı (663-680/1265-1282)*, Efe Akademi Yayınları, İstanbul 2024
- Halaçoğlu, Yusuf, “Fersah”, *DİA*, 12, İstanbul 1995, 412.
- Hamza, Muharrem, *Hamdullah Müstefî ve Kalplerin Gezinme Bahçesi*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı, Neşredilmemiş Yüksek Lisans Tezi, Van 2008
- Hardy, Peter “Djizya, India”, *EP*, II, E. J. Brill, Leiden 1991, s. 566-567.
- Hewsen, Robert H., *Armenia: A Historical Atlas*, The University of Chicago Press, Chicago - London 2001
- Heyd, Wilhelm von, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, trc. Enver Ziya Karal, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000²
- Hinz, Walther, “Dhîrâ”, *EP*, II, E. J. Brill, Leiden 1991, s. 231-232.
- Hinz, Walther, “Farsakh”, *EP*, II, E. J. Brill, Leiden 1991, s. 812-813
- Huart, Clément Imbault, “Fersah”, *İA*, 4, Eskişehir 1997, s. 574
- Huart, Clement Imbault, “İsnâ Aşeriyye”, *İA*, 5/2, Eskişehir 1997, s. 1124-1125
- Imber, Colin H., “Kemâkh”, *EP*, IV, E. J. Brill, Leiden 1997, s. 870-871.
- İbn Battûta, Ebû Abdullah Muhammed b. Battûta et-Tancî (770/1369), *Tuhfetu’n-Nuzzâr fî Garâibi’l-Emsâr ve Acâibi’l-Esfâr: İbn Battûta Seyahatnamesi*, I, trc. Abdulsait Aykut, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2018⁵
- İbn Bîbî, Nâsireddîn Hüseyin b. Muhammed b. ‘Alî el-Ca’ferî er-Rugadî el-Münşî (684/1285?), *el-Evâmirü’l-Alâ’iyye fî’l-Umûri’l-Alâ’iyye (Selçuknâme)*, II, trc. Mürsel Öztürk, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014.
- İbn Bîbî, Nâsireddîn Hüseyin b. Muhammed b. ‘Alî el-Ca’ferî er-Rugadî el-Münşî (684/1285?), *el-Evâmirü’l-Alâ’iyye fî’l-Umûri’l-Alâ’iyye*, I, Tıpkıbasım, nşr. Adna Sadık Erzi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1956.
- İnalcık, Halil, “Cizye: Osmanlılar’da”, *DİA*, 8, İstanbul 1993, 45-48
- İnalcık, Halil, “Djizya, Ottoman”, *EP*, II, E. J. Brill, Leiden 1991, s. 562-566.
- İşbilir, Ömer, “Nüzül”, *DİA*, 33, İstanbul 2007, s. 311-312.
- Kafesoğlu, İbrahim, “İbn Battûta”, *İA*, 5/2, Eskişehir 1997, 708-711.
- Kallek, Cengiz, “Haraç”, *DİA*, 16, İstanbul 1997, s. 71-88.
- Kallek, Cengiz, “Men”, *DİA*, 29, Ankara 2004, s. 105-107.
- Kanar, Mehmet, *Kanar Farsça-Türkçe Sözlük*, Say Yayınları İstanbul 2008.

- Karakurt, Bayram, *Efes Müzesi'ndeki İlhanlı Dönemi Sikkeleri*, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk-İslam Arkeolojisi Anabilim Dalı, Neşredilmemiş Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2021.
- Karaman, Hayreddin, "Toprak Mülkiyeti ve Öşür", *Diyanet Dergisi*, XV/1, Ankara 1976, s. 5-15; XV/2 Ankara 1976, s. 80-82.
- Kayalan, Ferruh, "Geçmişte Erzincan Şehrinin Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapısı (M.Ö. II. Yüzyıl- M. XVII. Yüzyıl)", *Cappadocia Journal of History and Social Sciences*, 9, Ekim 2017, 152-174.
- Kaymaz, Nejat, *Anadolu Selçuklu Sultanlarından II. Gıyâsü'd-dîn Keyhüsrev ve Devri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2009.
- Kaymaz, Nejat, *Anadolu Selçuklularının İnhitâtında İdare Mekanizmasının Rolü*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011.
- Kaymaz, Nejat, Pervâne Mu'înü'd-Dîn Süleyman, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 1970
- Kazvîni, Hamdullah Müstevfî b. Ebî Bekr b. Ahmed b. Nâsr (740/1300), *Nüzhetü'l-Kulûb: The Geographical Part of the Nuzhat-al-Qulûb*, trc. Guy le Strange, E. J. Brill, Leyden - London 1919.
- Kazvîni, Hamdullah Müstevfî b. Ebî Bekr b. Ahmed b. Nâsr (740/1300), *Nüzhetü'l-Kulûb*, trc. Muhammed Debîr Siyâkî, Kitâbhâne-i Tahûrî, Tehrân 1336/1958
- Keleş, Erol, "İlhanlıların Anadolu'da Kurduğu Vergi Nizamı ve Neticeleri Hakkında Bir Değerlendirme", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 124/244, Ocak - Şubat 2020, s. 11-24
- Keleş, Murat, *Türkiye Selçuklu Devleti ve Moğollar, 1220-1277 (Selçuklu İttifak Arayışları Perspektifinden)*, Selenge Yayınları, İstanbul 2024.
- Kenanoğlu, M. Macit, "Mîrî Arazi", *DİA*, 30, Ankara 2020, s. 157-160.
- Khan, Muhammad Akram, "Jizyah and Kharaj", *Journal of the Pakistan Historical Society*, IV/1, January 1956, s. 27-35.
- Koçu, Reşad Ekrem, *Türk Giyim Kuşam ve Süsleme Sanatı*, Doğan Kitap, İstanbul 2015.
- Konukçu, Enver, "Baycu Noyan'ın Erzurum Kuşatması (1242)", *Omeljan Pritsak Armağanı*, nşr. Mehmet Alparğu - Yücel Öztürk, Sakarya Üniversitesi Yayını, Sakarya 2007, s. 483-504
- Konukçu, Enver, "Moğol Sünit Boyundan Ötegedai'li Çormahan: Cengîz, Ögedey ve Töregene Hatun Döneminin (1206-1246) Büyük Noyanı", *İslam Öncesinden Çağdaş Türk Dünyasına Prof. Dr. Gülçin Çandarlıoğlu'na Armağan*, nşr. Hayrunnisa Alan - Abdolvahap Kara - Osman Yorulmaz, Doğu Kütüphanesi, İstanbul 2008, s. 275-287.
- Konukçu, Enver, "Şâhrâh-ı Garbi", *XII. Türk Tarih Kongresi*, II, (Ankara, 12-16 Eylül 1994), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999, s. 649-654.
- Konukçu, Enver, "Tercan Tarihi", *Cumhuriyetin 75. Yılında Tercan*, Tercan Kaymakamlığı - Tercan Belediye Başkanlığı Yayını, Ankara 1998, s. 25-214.
- Konukçu, Enver, "Üzümlü Tarihi", *Üzümlü (Cimin)*, nşr. Erdal Akpınar - Fevzi Sarıççek - Yusuf Aksun, Doğu Yayınları, Erzincan 2004, s. 1-69
- Köprülü, Mehmed Fuad, "Bâc", *İA*, 2, Eskişehir 1997, s. 187-190
- Köprülü, Mehmed Fuad, "Badj", *EP*, I, E. J. Brill, Leiden 1986, s. 860-862
- Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Mealî*, nşr. - trc. Yaşar Nuri Öztürk, Yeni Boyut, İstanbul 2013¹¹³
- Lambton, Ann Katherine Swynford, "Kharâdj, In Persia", *EP*, IV, E. J. Brill, Leiden 1997, s. 1034-1053.

- Marco Polo, *Dünyanın Hikâye Edilişi: Harikalar Kitabı*, trc. Işık Ergüden-Zühre İlkgelen, not. Stéphanne Yerasimos, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2019²
- Marco Polo, *Seyahatname: Dünyanın Tasviri, Kubilay Han'm Sarayında Bir Venedikli*, trc. Leyla Tonguç Basmacı, Alfa Basım Yayın Dağıtım, İstanbul 2021³
- Mardin, Ebû'l-Üla, "Harâc", *İA*, 5/1, Eskişehir 1997, s. 222-225.
- Markwart, Josef, *Südermenian und die Tigrisquellen nach Griechischen und Arabischen Geographen*, Studien zur Armenischen Geschichte, Druck der Mechitharisten-Buchdruckerei, Wien 1930
- May, Timothy, *Chormaqan Noyan: The First Mongol Military Governor in the Middle East*, Department of Central Eurasian Studies Indiana University, Neşredilmemiş Yüksek Lisans Tezi, Indiana 1996
- Melville, Charles, "Anatolia under the Mongols", *Cambridge History of Turkey, I – Byzantium to Turkey 1071-1453*, nşr. Kate Fleet, Cambridge University Press, Cambridge 2009, s. 51-101.
- Merçil, Erdoğan, "Sâhib Ata", *DİA*, 35, İstanbul 2008, 515-516.
- Merçil, Erdoğan, *Selçuklularda Vergiler*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2021.
- Miles, George Carpenter, "Dînâr", *EP*, II, E. J. Brill, Leiden 1991, s. 297-299
- Miles, George Carpenter, "Dirham", *EP*, II, E. J. Brill, Leiden 1991, s. 319-320
- Miroğlu, İsmet, "XVI. Yüzyıl Başlarında Erzincan Şehri (1516-1530)", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 28-29, İstanbul 1974-1975, s. 71-82.
- Museum Cuficum Borgianum, Roma 1782.
- Mübarek, Mehmed, *Müze-i Hümayûn Meskûkât-ı Kadime-i İslâmiye Kataloğu, Kısım-ı Selase - Mülûk-i Cengizîyye ve İlhâniyye ve Celâiriyye ve Kırım Hânları Meskûkâtı*, Müze-i Hümayun - Mahmud Bey Matbaası, Kostantiniye/İstanbul 1318/1903.
- Mütercim Âsım Efendi (1235/1819), *Tıbyân-ı Nâfi' der Terceme-i Burhân-ı Katı*, nşr. Mürsel Öztürk - Derya Örs, Türk Dil Kurumu, Ankara 2009².
- Namaz, Ahmet, *Ablat Müzesi'nde Bulunan İlhanlı Dönemi Sikkeleri*, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Neşredilmemiş Yüksek Lisans Tezi, Van 2020, 174, 190.
- Nasr, Seyyid Hüseyin, "İthnâ 'Ashariyya", *EP*, IV, E. J. Brill, Leiden 1997, s. 277-279
- Nedkoff, Boris Christoff, "Osmanlı İmparatorluğunda Cizye" trc. Şinasi Altundağ, *Belleten*, VIII/32, Ekim 1944, s. 607-608.
- Neşet, Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Abilîk*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989.
- Ocak, Ahmet Yaşar, "Baba İshak", *DİA*, 4, İstanbul 1991, s. 368-369.
- Ocak, Ahmet Yaşar, "Babaîlik", *DİA*, 4, İstanbul 1991, s. 373-374.
- Ocak, Ahmet Yaşar, *Babailer İyânı Aleviliğin Tarihsel Altyapısı Yahut Anadolu'da İslam - Türk Heterodoksisinin Teşekkülü*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2000.
- Orhonlu, Cengiz, "Kharâdj, In Ottoman Turkey", *EP*, IV, E. J. Brill, Leiden 1997, s. 1053-1055.
- Ömerî, Şehâbeddîn Ebû'l-Abbâs Ahmed el-Kureyşî el-Adevî el-Ömerî ed-Dimaşkî (749/1348), *Mesâlikü'l-Ebsâr fî Memâlikü'l-Emsâr: Türkler Hakkında Gördüklerimiz ve Duyduklarımız*, trc. D. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2014
- Önen, Elif, "İlhanlı Komutanlarının Anadolu'da Hükümdar Olma Çabalarının Osmanlı'nın Kuruluşuna Etkisi", *BELLEK Uluslararası Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, 3/2, 2021, s. 120-141.
- Öz, Mustafa, "İmâmîyye", *DİA*, 22, İstanbul 2000, s. 207-209

- Öz, Mustafa, *Başlangıçtan Günümüze İslâm Mezhepleri Tarihi*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2011
- Öz, Mustafa, *Başlangıçtan Günümüze Şiîlik ve Kolları*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2011
- Öz, Mustafa, *İmâmîyye Şiasında Onikinci İmam ve Mehdî İnancı*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 1995
- Özbek, Süleyman, “Türkiye Selçukluları-Memluk Münasebetleri (1250-1277)”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1/2, Afyonkarahisar 1999, s. 43-61
- Özdal, Ahmet Nurullah, “Türk Hâkimiyetinin Anadolu’ya Kazandırdığı Ekonomik İvme (XII-XIV. Yüzyıllar)”, *Orta Çağ’da Ticaret*, nşr. Tolgahan Karaimamoğlu, Selenge Yayınları, İstanbul 2022, s. 67-114
- Özdal, Ahmet Nurullah, *Ortaçağ İslam Dünyasında Ekonomik Ekosistem -Bağlantılar-*, Timaş Yayınları, İstanbul 2019.
- Özen, Firdevs, “İlhanlılar Devrinde Erzincan”, Prof. Dr. Eşref Buharalı’ya Armağan, *Türk Taribine Dair Yazılar*, II, XXXX Yayınevi, Ankara 2017, 515-541.
- Özen, Firdevs, İlhanlı Devleti’nin Dağılışı ve Halefi Olan Devletler (1335-1350), Berikan Yayınevi, Ankara 2022
- Özergin, Muammer Kemal, “Anadolu’da Selçuklu Kervansarayları”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, XV/20, Mart 1965, 141-170.
- Özgüdenli, Osman Gazi, “İncü”, *DİA*, 22, İstanbul 2000, s. 281
- Özgüdenli, Osman Gazi, *Moğol İnanında Gelenek ve Değişim Gâzân Han ve Reformları (1295-1304)*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2009
- Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I-III, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1993
- Peterch, Luciano, “Les Merchands Italiens dans l’Empire Mongol”, *Journal Asiatique*, CCL/4, 1962, s. 549-574.
- Polat, M. Said, *Anadolu Selçuklularında Ticarî Hayat*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Tarih Bölümü Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı, Neşredilmemiş Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1992.
- Polat, M. Said, *Moğol İstilasına Kadar Türkiye Selçukluları’nda İctimaî ve İktisadî Hayat*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Neşredilmemiş Doktora Tezi, İstanbul 1997.
- Reşideddîn Fazlullâh b. İmâdüddeve Ebû’l-Hayr Hemedânî et-Tabîb (718/1318), *Câmiu’t-Tevârih (İlhanlılar Kısmı)*, trc. İsmail Aka - Mehmet Ersan - Ahmad Hesamipour Khelejani, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013
- Reşideddîn Fazlullâh b. İmâdüddeve Ebû’l-Hayr Hemedânî et-Tabîb (718/1318), *Kitâb-ı Mekâtibât-ı Reşîdî*, nşr. Han Bahadır Muhammed Şefî, Silsile-i Neşriyât-ı Külliye-i Pencab, Lahor 1364/1945.
- Reyyis, Muhammed Ziyâeddin er-, *el-Harâc ve’n-Nüzümü’l-Mâlîyye li’d-Devleti’l-İslâmîyye*, Dâru’l-Ensâr, Kahire 1977
- Rice, Tamara Talbot, *Anadolu Selçuklu Tarihi*, trc. Tuna Taştan, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara 2015.
- Roemer, Hans Robert, “Inshâ”, *EP*, III, E. J. Brill, Leiden – London 1986, s. 1241-1214.
- Rubruk, Wilhelm Von, *Moğolların Büyük Hanı’na Seyahat (1253-1255)*, trc. Ergin Ayan, Kronik Yayınları, İstanbul 2019.

- Sadikov, Hasanbaba, “Gence’den Amid’e: Haremşah Celâleddin’in Ölüm Yolu”, *I. Uluslararası Oğuzlardan Osmanlıya Diyarbakır Sempozyumu*, (Diyarbakır, 20-22 Mayıs 2004), nşr. Kenan Ziya Taş - Ahmet Kankal, Diyarbakır Valiliği, Diyarbakır 2004, s. 117-124
- Sağlam, Ahmet, “Anadolu’da Moğol-İlhanlı Otoritesini Sarsan Bir Gelişme: Sülemiş İsyanı”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8/41, Aralık 2015, s. 553-562.
- Sahillioğlu, Halil, “Akçe”, *DİA*, 2, İstanbul 1989, s. 224-227.
- Sahillioğlu, Halil, “Darphâne”, *DİA*, 8, İstanbul 1993, s. 501-50.
- Sahillioğlu, Halil, “Dinar”, *DİA*, 9, İstanbul 1994, s. 352-355.
- Sahillioğlu, Halil, “Dirhem”, *DİA*, 9, İstanbul 1995, s. 368-371.
- Seyyid, Muhammed Kemâl es-, “ez-Zirâ’ Vihdetü Kıyâs”, *Mecelletü’l-Ezher*, XLV/15, Kahire 1974, s. 937-951.
- Shiraiwa, Kazuhiko, “İnjü in the Jâmi’ al-Tavârikh of Rashîd al-Dîn”, *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, XLII/2-3, 1988, s. 371-376.
- Spuler, Bertold, *İran Moğolları Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar Devri, 1220-1350*, trc. Ahmed Cemal Köprülü, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987.
- Streck, Karl Maximilian - Yinanç, Mükrimin Halil, “Ermeniye”, *İA*, 4, Eskişehir 1997, s. 317-326.
- Subhan, Abdus, “Kharâdj, In the Indian Sub-Continent”, *EP*, IV, E. J. Brill, Leiden 1997, s. 1055-1056.
- Sümer, Faruk, *Anadolu’da Moğollar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2022.
- Sümer, Faruk, *Yabanlı Pazar: Selçuklular Devrinde Milletlerarası Büyük Bir Fuar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2024.
- Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-i Türkî*, nşr. Paşa Yavuzarslan, Türk Dil Kurumu, Ankara 2015².
- Şükün, Ziya, *Farsça-Türkçe Lugat: Gencineî Güftar Ferhengi Ziya*, I, Mili Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1984.
- Tabakoğlu, Ahmet, “Öşür (Osmanlılar)”, *DİA*, 34, İstanbul 2007, s. 100-103.
- Taeschner, Franz, *Osmanlı Kaynaklarına Göre Anadolu Yol Ağı*, I-II, trc. Nilüfer Epçeli, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2010.
- Tahrir Heyeti, “Arşın”, *İA*, 1, Eskişehir 1997, s. 615-616.
- Taşcı, Kemal, “Anadolu’da Moğol/Tatar Hakimiyetinin Başlangıcı ve Moğolların 1242 Erzurum Kuşatması”, *Gelişim Erzurum*, 4/23, Temmuz 2023, s. 6-11.
- Taşcı, Kemal, “Birinci Oğuz Muhacereti Esnasında Anadolu Türkmenlerinin Merkezi Olan Ahlat ve Malazgirt Savaşı’na Neden Olan Türkmen Akınları”, *Düşünce Dünyasında Türkîz, Siyaset ve Kültür Dergisi*, 12/59, Ağustos 2021, s. 55-117.
- Taşcı, Kemal, “Hârezmşâh Celâleddin Mengübirî’nin Bingöl-Diyarbakır (Çapakçur-Âmid) Yolculuğu ve Lice’de İlk Moğol Akınları”, *Ashâb-ı Kefî Şebri Lice: Tarih, Edebiyat, Kültür*, nşr. Hatip Yıldız - Abdüsselam Ertekin - Davut Adlığ - Abdullah Cengiz, Sonçağ Akademi, Ankara 2021, s. 1-58.
- Taşcı, Kemal, “Kösedağ Savaşı Öncesi Moğolların Doğu Anadolu’daki Siyasî ve Askerî Faaliyetleri”, *Türk’ün Anadolu Tarihinde Bir Dönüm Noktası, 1243 Kösedağ Savaşı ve Anadolu’nun Moğollar Tarafından İşgali Uluslararası Şûrası*, (Sivas, 10 Aralık 2017), nşr. Abdullah Kaya, Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, Sivas 2018, s. 161-197.

- Taşcı, Kemal, “Moğolların Anadolu Şehirlerini İstilas (Sivas, Kayseri, Erzincan ve Malatya)”, *Türkiye Selçuklu Sultanları Külliyyatı, VIII - Sultan II. Gıyâseddin Keyhüsrev (1237-1246)*, nşr. Erkan Göksu, Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Konya 2023, s. 175-198.
- Taşcı, Kemal, “Ortaçağ Dönemi İdari Yapı”, *Erzincan 2019*, nşr. Hüsrev Akın, Erzincan Valiliği Yayını, Erzincan 2019, s. 137-142.
- Taşcı, Kemal, “Ortaçağda Erzincan” *Erzincan 2019*, nşr. Hüsrev Akın, Erzincan Valiliği Yayını, Erzincan 2019, s. 107-120.
- Taşcı, Kemal, “Ortaçağda Seyahat-Misyonerlik İlişkisi: Saint-Quentinli Dominiken Keşiş Frer Simon’un Seyahat Raporunun Selçuklu, Tatar/Moğol ve Misyonerlik Tarihi Bakımından Önemi”, *Düşünce Dünyasında Türkçe, Siyaset ve Kültür Dergisi*, 12/60, Aralık 2021, s. 135-215.
- Taşcı, Kemal, “Selçuklu Türkmenlerinin Anadolu’yu Fethi ve Türkleştirmeleri”, *Ülkü Ocakları*, 28/220, Ağustos 2021, s. 35-42.
- Taşcı, Kemal, “Sipehsâlâr Ferîdûn b. Ahmed’in Risâle-i Sipehsâlâr be-Menâkıb-ı Hüdâvendigâr Adlı Eserinin Türkiye Selçuklu Tarihi Bakımından Ehemmiyeti”, *Bayburt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 2, Eylül 2018, s. 7-64.
- Togan, Zeki Velidi, “Reşideddin’in Mektuplarında Anadolu’nun İktisadî ve Medenî Hayatına Dair Kayıtlar”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 15, 1-4, 1953, 33-50.
- Toksoy, Ahmet, “Akşehir-i Erzincan”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 10, Erzurum 1998, s. 185-193.
- Tuncel, Metin, “Tunceli”, *DİA*, 41, İstanbul 2012, s. 378-380.
- Turan, Osman, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2017.
- Turan, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2005⁹.
- Turan, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye: Siyasi Tarih Alp Arslan’dan Osman Gazî’ye (1071-1328)*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2011¹¹.
- Turan, Şerafettin, *Türkiye-İtalya İlişkileri, I - Selçuklular’dan Bizans’ın Sona Erişine*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2020.
- Uyar, Mustafa, *Moğollar ve Türkler: Tarihsel Bağlar*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2020.
- Yeniçeri, Celal, “Bâc”, *DİA*, 4, İstanbul 1991, s. 411-413.
- Yeniçeri, Celal, *İslâm’da Devlet Bütçesi*, Şamil Yayınevi, İstanbul 1984.
- Yıldırım, Ahmet Safa, “XIII-XV. Yüzyıllarda Anadolu Ticaret Yolları Üzerinde Erzincan”, *Erzincan Tarihi* (Edt. Abdulkadir Gül), II, Erzincan Valiliği Yayınları-Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Yayınları, 361-379.
- Yıldız, Sara Nur, “Baiju: The Mongol Conqueror at the Crossfire of Dynastic Struggle”, *Along the Silk Roads in Mongol Eurasia: Generals, Merchants, Intellectuals*, nşr. Michal Brain - Jonathan Brack - Francesca Fiaschetti, University of California Press, Oakland 2020, s. 44-63.
- Yılmaz, Bilen, “Uygur Sivil Belgelerinin Moğol Tarihi Araştırmalarındaki Önemi”, *Türkbilgi Türkoloji Araştırmaları*, 40, Güz 2020, s. 251-260.
- Yinanç, Mükrimin Halil, *Türkiye Tarihi: Selçuklular Devri*, II, nşr. Refet Yinanç, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014.
- Yinanç, Mükrimin Halil, *Türkiye Tarihi: Selçuklular Devri*, II, nşr. Refet Yinanç, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014

Yuvalı, Abdülkadir, “İlhanlıların Anadolu Politikası ve Doğu Anadolu Şehirlerinin Vergi Potansiyeli”, *XI. Türk Tarih Kongresi*, II, (Ankara, 5-9 Eylül 1990), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1994, 581-600.

Yuvalı, Abdülkadir, *İlhanlı Tarihi*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2017.

Zambabur, Eduard Ritter von, “Dinâr”, *İA*, 3, Eskişehir 1997, s. 591

Zambabur, Eduard Ritter von, “Dirhem”, *İA*, 3, Eskişehir 1997, s. 94-95.

Zengin, Murat, *İlhanlılar - Eratnalılar - Memlûklar Dönemi Malatya (1295-1401)*, Malatya Valiliği Malatya Kitaplığı Yayınları, Malatya 2017.